

25M

2004-1

Русс. Градский театръ.

Rousschouk. Le Théâtre

ИЗДАТЕЛЬСТВО

Рис. Турецката къща на Елмас Карети, строена в края на миналия век

Съдържание Tartalom

КОЛЕЛО 2 KERÉK

- Ася Събева – Юричкай:** Juricskayné Szabeva Aszja:
„Шарена гайда засвири, сториха хоро големо...” Színes duda rázendített, nagy körtáncot jártak...
- Радослава Ганева: 10** Radoszlava Ganeva:
Представата за земния път на жената A nő földi útjáról alkotott elképzelés
- Ержебет Дьорди: 18** Györgyi Erzsébet:
Българистичните етнографски проучвания на Адолф Щраус Strausz Adolf bolgár néprajzi kutatásai
- Александър Гюров: 25** Gjurov Alexander:
Българската земя и народ в трудовете на az utazó, a tudós és művész munkáiban
- Райна Харгитаи: 33** Hargitainé Szimeonova Rajna:
Градинарската култура A bolgárkertészek magyarországi működése és и дейност на българските градинари в Унгария kertkultúrája

СТРАНИЦИ OLDALAK

- Иван Русков: 40** Ivan Ruskov:
Думи за Йордан Радичков Néhány szó Jordan Radicskovról
- Йордан Радичков: 42** Jordan Radicskov:
Януари Január

КАФЕНЕ KÁVÉHÁZ

- Светослав Стойчев: 48** Szvetoszlav Sztojczsev:
Terra incognita, Носталгия, ! (невъзможности), Terra incognita, Nosztalgia, ! (lehetetlenségek), Égi
Небесна рапсодия, Сенки, Хайдпарк, rapszódia, Árnyak, Hyde Park, Antik gyűjtemény,
Антична сбирка, Алея, Ниагара, Гласове Sétány, Niagara, Hangok
- Пламен Дойнов: 52** Plamen Dojnov:
Айсберги и пасажери или Пътуване Jéghegyek és utasok avagy
в кафене „Жербо“ Utazás a Zserbó Kávéházban
- Митко Новков: 54** Mitko Novkov:
Изящният отпечатък от изпаренията Az isteni kávé gőzének
на божествено кафе csodálatos lenyomata

СЦЕНА SZÍNPAD

- Светла Кьосева: 59** Kjoszeva Szvetla:
Пристъп от образи Képroham

АТЕЛИЕ MŰHELY

- Ищван Шинко: 63** Sinkó István:
Аз съм българин Bolgár vagyok

Илюстрациите са от изданията
Aspekte des Volkslebens in Europa. Liebe und Heirat.
Musée de la vie Wallonne Liège, 1975;
Le masque dans la tradition européenne.
Catalogue redigé sous la direction
de Samuël Glotz . 1975; и снимки
на Моника Тютюнкова.

Az illusztrációkat az Aspekte des Volkslebens in
Europa. Liebe und Heirat. Musée de la vie Wallonne
Liège, 1975; Le masque dans la tradition européenne.
Catalogue redigé sous la direction de Samuël Glotz .
1975; c. kiadványból válogattuk,
a Malko Teatro előadásáról Tyutyunkov
Mónika készítette a fényképeket.

Ася Събева - Юричкай „Шарена гайда засвири, сториха хоро големо...“

Към проучването на българското хоро в традиционната култура

Хорото е специфична форма на танц, водеща началото си от далечно минало. То съпровожда българската културна история неотменно и без прекъсване до наши дни.

Музикознанието излъчва първите изследователи на български хора. Още видният унгарски учен и композитор Бела Барток подчертава спецификата на българското хоро и обръща внимание на неравноделните тактове и ритми с удължени времена, като ги нарича „български ритми“. Те са харак

терни за Пайдушкото, Дайчовото, Костенското хоро, Трижди-троп, Лилино, Тропливо, Хайдушко хоро, Копаница и др. Върху български хора впоследствие работят такива изтъкнати музиковеди като Добри Христов, Васил и Елена Стоин, Райна Кацарова, Стоян Джуджев, а също известни етнографи и фолклористи – Димитър Маринов, Христо Вакарелски. В последно време се налага ново виждане върху проучванията – създаване на етнология или антропология на танца в контекста на културата и обществото (Анна Илиева, Искра Рачева, Анна Щърбанова).

Историята на танца проследява два корена на произход – ритмодействието в житейската среда – в труда и в ритуала. Това, което е зафиксирено в предисторическите скални рисунки чрез ритмични линеарни, геометрически, кръгови редуващи се и повтарящи се знаци, намира по-късно израз в орнаментиката на народното изкуство. Заклинателната повторемост на старинните магически формули предава своя заряд, чак до баянията и обредните танци в традиционната култура. Ритмизираната дейност и съчетанието между двигателност, народна словесност и народна музика намират своя най-съвършен еквивалент в танца.

Най-стари податки водят към живота и труда на древните скотовъдни и аграрни общества. Бойният вик при ловния и военен живот, звукът на оръжието, конският тропот, движението на ездача, повторемостта на работния процес при

копане, оране, жътва, удрянето в каменоделството, вдигането на тежести в строителството съчетават физическо напрежение и дишане, които трябва да бъдат синхронизирани. При това тялото се извива и става посредник между оръдието, инструмента и обекта на обработка, а енергията се освобождава чрез ритмично повтарящи се звуци и движения.

Другият корен на танца се крие в човешкото познание за природния и социален ред. Годишният и житейски цикъл, природният кръговрат, вегетацията, раждането, смъртта, трансформацията на материята се осъзнават и това води до ритуализирането им. Обредните древни игри, храмовите, шаманските танци, които вариират от пълно ритуално мълчание до обредна екстатичност, отвеждат в света на човешкия контакт с божествените сили.

Juricskayné Szabeva Aszja Színes duda rázendített, nagy körtáncot jártak...

A bolgár körtánc a hagyományos kultúrában

A körtánc a tánc specifikus formája, amelynek gyökerei a régmúltba nyúlnak vissza. Napjainkig töretlenül és szervesen végigkíséri a bolgár kultúrtörténetet. A zene-tudomány adja a bolgár körtánc első kutatóit. Már Bartók Béla, a híres magyar tudós és zeneszerző is kiemeli a bolgár körtánc sajátosságát, és felhívja a figyelmet az aszimmetrikus, nyújtott taktusokra és ritmusokra, amelyeket „bolgár ritmusnak” nevez. Ez a Pajdusko, a Dajcsovo, a Kosztenszko, a Trizsdi-trop, a Lilino, a Troplivo és a Hajdusko horóra, valamint a Kopanicára jellemző. A bolgár körtáncval olyan neves zenetudósok, mint Dobri Hrisztov, Vaszil és Elena Sztoin, Rajna Kacarova, Sztojan Dzsudzsev, valamint híres néprajz- és folklórkutatók is foglalkoznak, köztük Dimitar Marinov és Hriszto Vakarelszki. Az utóbbi időben új látásmód honosodott meg a kutatásban – a tánc etnológiája vagy antropológiája a kultúra és a társadalom kontextusában (Anna Ilieva, Iszkra Racseva, Anna Starbanova).

A tánc történetének eredete két gyökérhez nyúlik vissza – a ritmus hatására a mindennapok közegében – a munkában és a szertartásban. Mindaz, amit az őskori sziklarajzokban ritmikus lineáris, geometriai, kör alakú váltakozó és ismétlődő jelek segítségével rögzítettek, később a népművészet ornamentikájában fejeződik ki. Az ősi mágikus formulák igéző ismétlései továbbadják a töltetüket egészen a hagyományos kultúra bájolásáig és szertartástáncáig. A ritmizált tevékenységnek és a mozgásnak, a népköltészet és a népzene egyesítésének legtökéletesebb ekvivalense a táncban rejlik.

A legrégebbi utalások az ősi állattenyésztő és agrártársadalmak életéhez és munkájához vezetnek. A vadász- és katonaelet harci kiáltása, a fegyver hangja, a lovak dobogása, a lovas mozgása, a munkafolyamat ismétlődése a kapálás, szántás, aratás folyamatában, a kőfaragás közbeni kopácsolás, a súlyok emelése az építkezésnél összeköti a fizikai megterhelést és a lélegzést, amelyeknek szinkronban kell lenniük. Eközben a test hajlong, és közvetítővé válik a fegyver, illetve a munkaeszköz és a megmunkálás tárgya között, az energia pedig a ritmikus ismétlődő hangokon és mozdulatokon keresztül szabadul fel.

A tánc másik gyökere az embernek a természeti és szociális rendről megszerzett ismereteiben rejlik. Felismeri az éves és az életciklust, a természeti körforgást, a ve-

getációt, a születést, a halált, az anyag transzformációját, és ez azok ritualizálásához vezet. Az ősi szertartási játékok, a templomi és a sámántáncok, amelyek a teljes rituális hallgatástól a szertartási extázisig terjednek, az embernek az isteni erővel való kapcsolata világába vezetnek el.

A körtánc („horo”) bolgár nemzeti tánc. Történelmi fejlődése során közös vonásokat mutat a balkáni és a szláv táncformákkal. A körtánc formai változatai a zárt és nyílt típusú, kör alakú térbeli és szellemi struktúra, valamint néhány körtáncfajtánál a lineáris egyenes sorszerkezet ismeretéről tanúskodnak.

A körtáncnak három alapvető formája van. Az egyik az „összekapcsolt”, „becsukott”, vagyis zárt horo. A másik forma a nyitott vagy „elszakított”, „vezetett” horo. Ennek van eleje, „éle”, „vezetője” és vége – „farka”. „Horovodec” vagy „horovodka” vezeti, a végén az „opaskar” vagy „opaskarka” táncol, aki a sort rendezi és a tempót szabályozza a lánc végén. Amikor az „él” és a „farok” egymástól független figurákat alkot, spirális alakban „kanyargó” vagy „görbe” horóról beszélünk. Ilyen a „csavart” horo is, amelyről a karácsonyköszöntők dala ezt mondja:

Tekeredett a horo, kolade le,
A horo, a csavart horo,
Két napig tekeredett, három napig tekeredett,
De a horo nem tekeredett ki,
Nem tekeredett ki, nem egyenesedett ki,
Lentről meg jött a fiatal fiú,
Beállt a horo elejére
És a horo kiegyenesedett.

(El. Sztoin, Sztrandsai expedíció, 426. old.)

A bolgár népi kultúrában a harmadik fajta horo formája szerint a sorban járt tánc, amelynél a táncosok egyenes vonalba, „sövénybe”, „útba” rendeződnek, és egy ütemre táncolnak. Ezek nagy része férfihoro, amelyek minden valószínűség szerint történelmileg a férfimunkával, a ritmikus munkafolyamattal vannak összefüggésben. Ezekre a körtáncokra jellemzőek a parancsszavak – felkiáltások – „vágd”, „kapáld”, „szaporán-szaporán”, „egyed üss - kettőt üss”, „tarts ki, föld - sop jár rajtad”, „dzi-dzaj”, „na-ne”, „kapáld - vágd ki”. A horóba általában övfogással kapaszkodnak össze, a jobb kezek vannak hátul, a balok elől. Előfordul, hogy kézen fogva kapaszkodnak össze, ilyenkor minden második táncos fogja meg egymás kezét, a bal kezek a köztük álló táncos előtt és mögött is lehetnek. Ezt a fajta összekapaszkodást „fonottasnak” nevezik.

Horót bárhol táncolhatnak, ahol a körbetáncolás tárgya és oka található. Táncolják a házban, az udvaron, az

Хорото е българският национален танц. В своето историческо развитие то показва някои общи черти с балканските и славянски танцови форми. То принадлежи към най-древните видове танцова дейност – към ритуалните танци в кръг. Формалните разновидности на хорото говорят за познаване на кръговата пространствена и духовна структура в затворен и отворен вид, но също така и за линеарната права редицност, при някои видове хора.

Хорото различава три основни форми. Едната е „склучено“, „склопено“, т.е. затвореното хоро в кръг. Другата форма е отвореното или „скъсано“, „водено хоро“. То има начало – „чело“, „водник“ и край – „опашка“. Води го „хороводец“, „хороводка“, а накрая играе „опашкар“ или „опашкарка“, които поддържат реда и регулират темпото в края на веригата. Когато „челото“ и „опашката“ образуват независими едни от други фигури, при спираловидна форма се получава „кръшно“ или „криво“ хоро. Такова е и „витото“ хоро, за което в коледарска народна песен се казва:

Завило се едно хоро, коладе ле,
едно хоро, вито хоро,
вило се два дни, вило се три дни,
пак се хоро не развива,
не развива, не оправя,
а отдолу иде лудо-младо,
че се хвана на водника,
та се хорото оправи.

(Ел. Стоин, Странджанска експедиция, с.426)

Третият вид хора според формата в българската традиционна култура са редичните, където играещите се подреждат в права линия „на лесе“, „на път“ и играят синхронно. Голяма част от тях са мъжки хора, вероятно свързани исторически с мъжката трудова дейност и работния процес в ритъм. При тях са характерни команди – възкличания – „сечи“, „копай“, „честа-честа“, „чукай един – чукай два“, „дръж се земя – шоп те газ“, „дзи – дзай, на – не“, „копни – изтреби“. Обикновено залавянето на хорото става за пояс, като десните ръце остават зад левите. Среца се и залавяне за ръце през един, при което левите ръце остават пред или зад междинните играчи. Това хващане се нарича „плетеница“.

Пространството на хорото е навсякъде там, където има обект и повод за обиграване. То се играе в дома, в двора, на кошарите, на нивата, на реката, по пътя, на махленските мегдани. Всяко село разполага с едно голямо, централно разположено място за игра на хоро. Названието му „хорото“, „хорище“, „хоролище“ ясно показва и неговата централно обединителна общоселищна функция. Кръглата му оформеност отново се нагажда към естеството на хороводността и

аколнал, а шантôфôлдôн, а folyôнал, аз úтон és а falu fôтерén. Minden faluban van egy központi fekvésű, nagy tere а kôrtánchoz. Az elnevezése – „horo“, „horiste“, „horoliste“ – is világosan mutatja központi egyesítő, аз egész falut összefogó funkcióját. А horo kôr alakja а kôrtánc természetéhez és а horotáncolásnak а hagyományos bolgár társadalomban betöltött fontos szerepéhez igazodik. А horiste а falusi szertartások kezdetét és végét jelenti. Ott kezdôdik kôrtáncsal а legtöbb népszokás, és ott is ér véget аз egész falu közös kôrtáncával. Ez а centrifugálissága és centripetálissága teszi а falu fontos térbeli és szertartási helyévé.

А kôr alakú, zárt horo elsôsorban а болгáроk népszokásainak szertartásfunkciójával függ össze. Magát а horotáncolást rituális folyamatnak tartják. Az olyan kifejezések, mint „Táncoljanak egyet, hogy essen“ és „Annyit táncoltam, hogy а kôles kibújjon“, valamint а Dél-Bulgáriában а farsangfarkán táncolt „Buja horo“, amelynek célja, hogy а gyapotültetvények buján virágozzanak, а horót а vegetációt stimuláló, mágikus szertartássá teszik. А kôrtáncok egy részét balra járlják, ezek аз ún. „balos horók“, amelyek szoros összefüggésben állnak а rituális „bal oldali“ irányultsággal. Az álló vagy mozgó kôr egy bizonyos helyet leválaszt а fennmaradó területbôl, azt „kôrbejárják“ vagy „kôrbetáncolják“, vagyis kisajátítják. Ez а folyamat lényegét tekintve megismerô jellegű és hangsúlyozza а szertartás helyének, valamint а rajta található objektumoknak vagy rekvizitumoknak fontosságát. Az esküvői horók közül sokat táncolnak zárt kôrben. А fiatalasszony fogadásakor, а lány а fiú házában lassú, szertartásos járással, teljes hallgatásban háromszor kôrbejárja а tűzhelyet, majd mindenki összekapaszkodik а kôrtánchoz, és együtt kôrültáncolják. Az esküvői asztal fontosságát а kôrülôtte táncolt horo hangsúlyozza. А nász utáni lakodalmi horót zárt kôrben járlják, amelynek közepén аз anyós táncol а rostával és аз esküvői inggel а kezében (Észak-Bulgária).

А Szófia környékén а méhkaptárok kôrül járt ôsi Lázár-kôrtáncnak szintén rituális értelme van – hogy а méhek rajzzanak:

Méh keringél – egyre feljebb,
és а virágját szedi,
А virágzó kôrtefa kôrül,
hogy siri mézet készítsen.

(Hr. Vakarelszki, Etnográfia, 692. old.)

А Тôдор-напи horóban аз egész falu részt vesz, amely így olyan nagy, hogy kôrül tudja táncolni аз kôr közepén álló lovasokat. А lovak egészségéért táncolja а falu összes lakosa.

А tejhagyó héten táncolt nyitott horók is hasonlóak,

важността на хороигрането в българското традиционно общество. Хорището е началото и края на селищната обредност. От него с игра на хоро започват много от обичаите и на него те намират своят последен заключителен етап с общоселското хоро. Тази негова центробежност и центростремителност го правят важна пространствена и обредна селищна територия.

Кръглото затворено хоро е свързано предимно с обредната функция в обичаите на българите. Самата игра на хоро се схваща като ритуален процес. Изразите: „Да поиграят колкото за дъжд“ и „Поиграх, колкото просо да се роди“, както и „Буйното хоро“, играно на Заговезни в Южна България, за да цъфтят буйно памучните ниви, го определят като стимулиращ вегетацията магически обред. Една част от тях се играят в посока на ляво, това са тнар. „леви хора“, тясно свързани с ритуална насоченост „на ляво“. Чрез кръга в статика или движение определено място се отделя от останалата територия и „се обхожда“ или „обиграва“, т.е. то се усвоява. Този процес е по същината си опознавателен и подчертаващ важността на обредното място, но и на обредните обекти или реквизити в него. Много от сватбените хора са затворен кръг. При посрещане на младата булка в дома на момъка, тя обикаля с бавно, обредно ходене в пълно мълчание три пъти огнището, а после всички се наляват на хоро и го обиграват. Хорото около сватбената трапеза подчертава значението ѝ. Сватбеното хоро след брачното свождане е затворен кръг, в средата на който свекървата играе с решето и брачната риза (Северна България).

Старинният лазарски кръгов танц около пчелните кошери в Софийско има също ритуален смисъл на обиграване – да се роят пчелите:

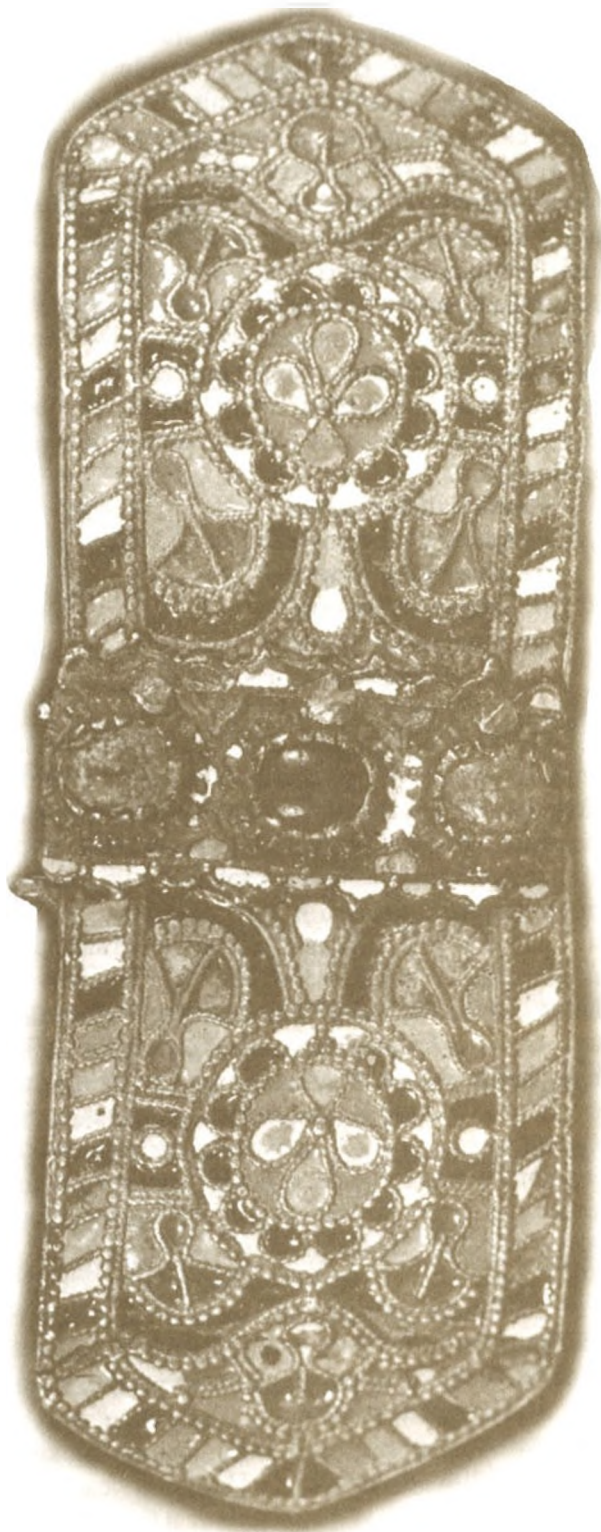
Пчела се вива – възвива
около круша – китуша,
та ѝ цветенца береше,
да прави гъсти медове.

(Хр.Вакарелски, Етнография, 692)

Тодоровденското селско хоро е общоселско и толкова голямо, че обиграва в средата му застаналите ездачи с коне. То се играе за здраве на конете от всички жители на селото.

Подобни са и отворените хора по Сирни заговезни, когато се играе „Пали кош“ (Странджа). Един или няколко коша, напълнени със слама се подпалват със стрелба и ги издигат на високи пръти, забити в земята. Около тях играят „изводено“ хоро (Р. Кацарова, Странджанска експедиция, с. 401) с два края. На моменти началният и краен играч се гонят, настигат и влизат в схватки, кръстосвайки сабите си, които държат в ръце. По време на това хоро играчите извикват наричания – „Който ми

ilyenkor a „Gyűjtsd meg a kast” elnevezésű táncot járkák (Sztrandzsza). Egy vagy több szalmával teli kast lövéssel meggyújtanak, és földbe szúrt, hosszú rudak tetejére teszik. Körülöttük kétvégű „kivezető” horót járnak (R. Kacarova, Sztrandzsai expedíció, 401. old.). Az első és az utolsó táncos időnként kergeti és eléri egymást, és összezsapnak, kezükben tartott szablyáikat keresztezve. A körtánc alatt a tán-

открадна овцата, да му изгори главата“ и др. Те придават нормативна оценка на хороиграенето. Тогава всеки има право на изобличителна критика срещу дадено лице или обществена проява.

Моминските хора по време на сватби и в периода от Йордановден до Сирница носят също ритуален, но и юридически характер. Те са свързани с брачно приканване към младежите. При тях момите излизат на мегдана с ритуален смях, подвиквания към момците и предизвикателно завъртат хоро-водния кръг. Учените свързват този тип момински хора със старинната практика на грабене на момите (А. Илиева, БФ, 1981, 3, 37). Не случайно едно от местата, където приставането на момата е юридически оправдано в народното обичайно право е мегдана с неговото хоро.

Поговорки като „В каквото хоро влезеш, така ще играеш“, както и „Едно хоро играят, една работа вършат“ определят хорото и в неговия колективен, социален аспект. Хорото и параметрите му, както и неговата социална структура повтаря структурата на селското (или градско) общество. За всяко село съизмерна величина е неговото хоро. Голямото село има и голямо хоро или повече на брой хора.

Наше е село големо,
голем се събор събира,
от девет села големи,
от секо село по оро,
от наше село три ора.

с. Кочериново, Ст.Димитровско
(АЕИМ – 713 – 2, с. 138)

Разделението и структурирането на хорото става и по пол, възраст и трудова, съсловна дейност. Играят се „мъжки хора“ и „женски хора“, в последните се включват и „моминските хора“. Трифонденското хоро при зарязването на лозята в лозето е мъжко, защото и зарязването с „косер“ (или „завана“) е мъжка дейност. Ивановден познава чисто „мъжки“ хора. В градовете с развити занаяти, при еснафските празници, посветени на светеца-покровител се играят „абаджийско хоро“ на св. Пантелеймон, а „дюлгерско хоро“ на св. Спиридон (Родопите). Женско хоро е „Бабинденското хоро“, моминските хора показват следи от преходните обичаи при инициация, посвещение при преминаване от моминска в брачна възраст. На Великден, Петровден, на св. Козма и Дамян се правят обичайните женски хора, т.нар. „сгледни хора“, на които свекървите оглеждат момите и избират бъдещите си снахи.

Възрастните не са лишени от участие в празненствата и хората, макар и да съществуват поговорките: „Колко знае дядо, толко скака“ и „Що ще баба на хоро?“ Познати са т.нар. „старешки хора“, те се изпълняват в бавни ритми.

cosok fenyegetéseket kiabálnak, például „Aki ellop-ta a birkáimat, égjen le a feje“ stb. Ezek adják a tánc normatív értékét. Itt mindenkinek joga van a leleplező kritikára egy adott személlyel vagy társadalmi megnyilvánulással szemben.

Az esküvői és a Jordan-nap és tejhagyó hét között táncolt lánytáncok szintén rituális, de egyúttal jogi jellegűek is. A fiatalemberek esküvőre bátorításával kapcsolatosak. A lányok rituális nevetgéléssel, a fiúkhoz intézett kiáltásokkal mennek ki a főtérré, és kihívóan elkezdenek körbe táncolni. A tudósok az ilyen típusú lánytáncokat a régi lányrablási gyakorlattal kapcsolják össze (A. Ilieva, BF, 1981, 3, 37. old.). Nem véletlen, hogy a főtér és az ottani horo olyan helyek, ahol a lány jelenléte a népi szokásjogban jogilag igazolt.

Az olyan szólások, mint az „Amilyen horóba beállsz, úgy fogsz táncolni“ és az „Egy horót járnak, egy munkát végeznek“ a horót kollektív, szociális aspektusában határozzák meg. A horo és paraméterei, valamint szociális struktúrája a falusi (vagy városi) társadalom struktúráját tükrözi. Minden falunak összemérhető mutatója a körtánca. A nagy falunak nagy horója vagy több horója van.

A mi falunk nagy,
Nagy búcsú gyűlik össze,
Kilenc nagy faluból,
Minden falu egy horóval,
A mi falunk három horóval.

Kocserinovo falu, Dupnica környéke

(АЕИМ-713-2, 138. old.)

A horo felosztása és strukturálása nem, kor és munkatevékenység, réteg alapján történik. Vannak „férfihorók“ és „női horók“, az utóbbiakhoz tartoznak a „lányhorók“ is. A Trifon-napi horo a szőlőmetszés idején a szőlőben „férfitánc“, mivel a metszés a „kacorrал“ (vagy „zavanával“) férfimunka. Ivan-napkor is vannak tiszta „férfihorók“. A fejlett kézműiparral rendelkező városokban a védőszent tiszteletére tartott céhünnepeken a védőszent tiszteletére Szent Pantelejmon napján „abaszaó-horót“, Szent Szpiridon napján „ácshorót“ járnak (Rodope-hegység). Női horó a „Bábanapi horo“, a lányhorók pedig a lánykorból a férjhez menő korba való átmenet, az iniciáció, a beavató szertartások szokásainak nyomait mutatják. Húsvétkor, Péter-napkor, Szent Kozma és Damjan napján a hagyományos női horókat, az ún. „háztűznéző horókat“ járlják, ahol az anyósok szemügyre veszik a lányokat, és kiválasztják leendő menyüket.

Всички тези примери говорят за социализиращото значение на хорото като социално и обществено явление. То става показател за общоселищния живот с неговите норми и закони, за разпределението на труда и сакралната дейност по пол, възраст, за професионална и съсловна йерархичност. Хорото става и организатор на обществената структура, при което всеки има своето точно определено място, с всички произтичащи от това обичайно-правни норми. За тази нормативност е показателна и поговорката: „Като си дошъл на селото ни, ще играеш и хорото ни.“

Ezek a példák jól mutatják a horo mint szociális és társadalmi jelenség szocializáló jelentőségét. A horo a kollektív falusi élet normáinak és törvényeinek, a munkamegosztásnak és a nem, kor szerinti szakrális tevékenységnek, a hivatásbeli és rangbeli hierarchiának

Наред с пространствените и социално-нормативните му функции, хорото е показател и за време. То става измерител за селищното време. Гатанката „Кое е най-старо в селото? – Хорото“ съотнася хорото към хроникалното селищно време и първата колективна обредна проява на новозаселилия се селищен колектив. При това отново се налага кръговата символика. Регистрираните по етнографски път обичаи при заселване на ново село – ритуално, нощно заораване на селото с волове – близнаци (крави) и братя-близнаци, запалването на „жив огън“ в средата на мегдана и преминаване на хора и добитък през него, както и кръговото обиграване на мегдана чрез хорото е знак за обредно поемане на селищно-жилищните функции. Като времеви измерител се явява и поговорката „Хорото не засвирило, а той играе“.

Календарният цикъл е времево маркиран от хорото. То е събитие, което поставя годишното време на празниците в порядък. Строго е табуизирането на хорото през пости и по задушници. Особена забрана тежи върху предвеликденските Големи пости, когато хоро не се играе, защото „жалеели Господа“.

Хорото познава и денонощния времеви цикъл. „Сутрешните“ хора преди изгрев слънце са съставна част от моминските пролетни обичаи – те се играят по гори, поляни, при къпания в росата. „Дневни“ хоро са „махленските“, които се играят на по-малките мегдани по махали след прибиране от работа или „попътните“, които се изпълняват на връщане по пътя от землището към дома, когато полската работа е приключила. „Вечерни“ хора се играят при пролетните обредни огньовете около Сирни заговезни, при което огънят се прескача, а около него се играе хоро.

Нощта, с нейната тайнствена и ритуална сила, влияе на обряда и включва в състава му „нощни“ хора. При старинния обичай „Пазене на квас“ (в Русенско, Д. Маринов, СБНУ, 28, с. 274) хоро се играе през цялата нощ, докато в обредно мълчание се приготвя квасът. Така замесен и заквасен той има лечебна и магическа сила. В с. Българи, Странджа, преди празника на св. Константин и Елена се играе цяла нощ хоро в местността Св. Троица. Самото нестинаарско хоро е изтеглено в късната вечер към нощта. Нощта засилва сакралното действие на хорото, а играта в огъня довежда до екстаз и прорицателство. Така нощното будуване се съизмерва с нощното хоро, което се явява ритуален танц, с който се извикват свръхестествените божествени и демонични сили.

И свръхестествените спътници на човека, населили българското устно народно творчество, играят хоро. Светците на тяхните празници поемат во-

а мулаторъа. А хоро а тарсакламн структура шарверъоъе ис, amelyben mindenkinek megvan a pontosan meghatározott helye az összes ebből fakadó szokásjogi normával együtt. Erre a szabályozottságra mutat a szólás is: „Ha a mi falunkba jöttél, a mi horónkat fogod járni”.

A horo térbeli és szociális-normatív funkciói mellett az idő mutatója is, a falu idejét méri. Az a találós kérdés, hogy „Ki a legöregebb a faluban? – A horo” a körtáncot a falu krónikai idejével és az újonnan letelepedett falusi közösség első kollektív szertartási megnyilvánulásával kapcsolja össze. Eközben ismét megnyilvánul a körszimbólum. A néprajzi úton regisztrált szokások egy új falu kialakulásakor – a falu rituális, éjszakai felszántása ikerörökkel (tehenekkel) fiú ikerpár által, az „élő tűz” meggyújtása a főtér közepén, amelyet az emberek és az állatok átugrálják, valamint a főtér körbetáncolása horóval a falu lakófunkciójának szertartási elfogadását jelentik. Időmértékként jelenik meg az a szólás is, amely szerint „Még nem kezdtek el játszani a horót, de ő táncol”.

A naptári ciklust időben markírozza a horo. Ez az az esemény, amely egymás után sorolja az ünnepek éves rendjét. Szigorúan tiltott a körtánc a böjtök és a halottak napjai idején. A húsvét előtti nagyböjtre még szigorúbb tiltás vonatkozik, amikor nem táncolnak horót, mert „az Urat gyászolják”.

A horo ismeri a 24 órás időciklust is. A napfelkelte előtt táncolt „reggeli” horók a tavaszi lányszokások szerves részét képezik – ezeket az erdőben, a mezőn, a harmatban való fürdés közben járlják. „Nappali” horók a „falurészek” táncai, amelyeket a falu különböző részeinek kisebb főterein járlanak munkából való hazatérés után, valamint az „útközbeleni” körtáncok, amelyeket a földekről való hazatérés alatt járlanak, amikor a mezei munka véget ért. Az „esti” horókat a tavaszi szertartási tüzek mellett járlják tejhagyó hét környékén, eközben átugrálják a tüzet, de nem táncolják körbe.

Az éjszaka titokzatos és rituális erejével hat a szertartásokra, és részükké teszi az „éjszakai” horókat. Az ősi „kovászörzés” szokás idején (Rusze környékén, D. Marinov, BNFGy, 28, 274. old.) egész éjszaka járlják a körtáncot, amíg szertartási hallgatásban elkészítik a kovászt. Az így készített kovásznak gyógyító és mágikus ereje van. Balgari faluban (Sztranzsa) Szent Konstantin és Heléna ünnepe előtt egész éjjel horót táncolnak a Szv. Troica nevű helyen. A nesztinárok horója is az éjszakába nyúlik. Az éjszaka felerősíti a horo szakrális hatását, a tűzőn táncolás pedig extázishoz és jövődölési képességhez vezet. Így az éjszakai virrasztás az éjszakai horóval mérhető, olyan rituális tánc lévén, amelynek segítségével természetfeletti isteni és démoni erőket lehet megidézni.

даческата роля в хората, играни в тяхна чест. Свети Георги в една гергьовденска песен така се разиграл начело на хорото, че забравил да обходи ниви и ливади и те изсъхнали. Той се пуснал от хорото, чак когато сестра му напомнила, че трябва да отиде и да пусне дъжд, за да има плодородие. Самодивите в народните песни и приказки играят „самодивско хоро“ по „самодивските“ хорища, във високите планини, по поляни, край реки и извори. В средата на кръга стои овчар, който им свири, а те хванати за ръце играят около него. В приказките замръзнал късно през нощта човек чува силна глъчка, качва се уплашен на едно дърво и разбира, че под него се е разположила дяволската сватба, която играе „дяволско хоро“. В народните песни чумата обикаля с бавен хороводен ход по края на селото и записва в тефтер кои ще бъдат жертвите ѝ.

От проучванията върху структурата и същността на хорото и в съвременното се налага един основен културно-социален извод, а именно, че то е живо и мобилно и днес. То се налага също и със своето културно и етноразграничително значение. Знаем, че макар и турските власти да не са издавали изрични забрани за игра на хоро по време на османското владичество, не са гледали с добро око на тази проява. Знаем, че на българското население в Северна Добруджа е била наложена забрана за игра на хоро, при което като танцов заместител се препоръчвал валса. По време на Възраждането с отпадането на старинния обреден смисъл на обичайната народна система, се появяват нови танци, свързани с градската музика. Но хорото при всяка една историческа ситуация се приспособява и оцелява.

Днес, след засилените миграционни процеси между българите извън границите на България, там, където те живеят в по-компактни маси, се играе хоро както по традиция, така и като белег на тяхната идентичност. Изследванията показват, че един от най-устойчивите елементи – идентификатори в „българския културен модел“ е хорото, играно при лични и обществени поводи. Така, наред с идентификационната си знаковост, то е и явление-охранител, особено при жизненоважни за народността и нацията моменти. Наличието на подобни „охранителни“ явления, които при определени условия се активизират чрез нов вътрешен заряд и жизнена мобилност и изследването им, поставя нови, непроучени въпроси на общественото развитие при мултинационалната среда на съвременния живот.

февруари 2004 г.

Az ember természetfeletti kísérői, amelyek bekerültek a bolgár népköltészetbe, szintén táncolnak horót. A szentek ünnepeiken vezető szerepet töltenek be a tiszteletükre járt körtáncban. Az egyik Szent György-napi dal szerint Szent György úgy belefeledkezett a táncolásba a körtánc élén, hogy elfelejtette körbejárni a szántóföldeket és a mezőket, amelyek emiatt kiszáradtak. Csak akkor állt ki a horóból, amikor a húga emlékeztette rá, hogy el kell mennie esőt fakasztani, a termés érdekében. A népdalokban és a népmesékben a tündérek „tündérhorót” járnak a magas hegyekben, a mezőkön, a folyók és források mellett lévő „tündérhoristéken”. A kör közepén egy pásztor áll, ő játszik nekik, a tündérek pedig kézen fogva táncolnak körülötte. A mesékben a késő éjszaka kint maradt ember nagy zajt hall, ijedten felkapaszkodik egy fára, és ráeszmél, hogy alatta ördögesküvő zajlik, ahol „ördöghorót” járnak. A népdalokban a pestis lassú körtánc lépésekkel járja körbe a falu határát, és egy füzetbe felírja, kik lesznek az áldozatai.

A körtánc struktúrájával és lényegével foglalkozó tanulmányokból a mai korban is levonható egy alapvető kulturális-szociális következtetés, mégpedig az, hogy a horo napjainkban is élő és mobil. Kulturális és etnoszelhatároló jelentősége is fontos. Tudjuk, hogy bár a török hatóságok nem tiltották kifejezetten a körtáncot az oszmán uralom idején, de nem nézték azt jó szemmel. Azt is tudjuk, hogy az észak-dobrudzsai bolgár lakosságnak megtiltották a horót, amely helyett a keringőt javasolták nekik. Az újjászületés korában a hagyományos népi rendszer ősi szertartási jelentőségének elvesztésével új táncok jelentek meg, amelyekhez városi zene társult. De a horo minden történelmi korban alkalmazkodott az időkhöz és fennmaradt.

Ma, a Bulgárián kívül élő bolgárok körében fel erősödött migrációs folyamatok után ott, ahol kompaktabb csoportokban élnek, táncolnak horót, egyrészt a hagyomány szellemében, másrészt identitásuk jegyében. A kutatások azt mutatják, hogy a „bolgár kulturális modell” egyik legállandóbb eleme, azonosítója a körtánc, amelyet személyes és közösségi alkalmakkor is táncolnak. Így amellet, hogy identifikáló jegy, a horo hagyományőrző szerepet is betölt, különösen a nemzetiség és a nemzet számára létfontosságú pillanatokban. Az ilyen „önvédelmi” jelenségek, amelyek bizonyos alkalmakkor új belső töltet és életmobilitás segítségével aktivizálódnak, valamint ezek tanulmányozása a társadalom fejlődésében új, eddig nem kutatott kérdéseket vet fel a modern élet multinacionális környezetében.

Genát Andrea fordítása

Радослава Ганева * Представата за земния път на жената

Неизменна част от костюма, поясът в женската дреха е натоварен с много функции, утилитарни, декоративни, символни, които взаимно се застъпват и допълват. Неговото основно предназначение се определя като предпазващ човека от всички злини (видими и невидими) на заобикалящия го свят. Нещо повече, поясът олицетворява човешката сила и самия живот.

Представата за пояса, който чрез начина на носене може да изрази настоящето, миналото или бъдещето вероятно е резултат от факта, че той притежава при поставянето си начало, среда и край, както и това, че той оформя спирала около човешкото тяло, която се приема като равнозначна на развитието на самия човешки живот¹. За Уелтърс и Кун-Болзайтис коланите в женското традиционно облекло представляват линията на живота и се състоят от знаци, които могат да бъдат прочетени като текст. Според Михайлова във вида на пояса (колана) и начина му на носене се бележи конкретната съдба, възраст, семейно положение, продължителността на живота и неговото нравствено качество: „Колкото по-дълъг е поясът, по-дълъг ще е животът, а краят му (смъртта) се отбелязва с израза гдотук му бил пояса“. Всеобща е практиката да се развързва, спуска, размотава, а някъде изцяло сваля пояса при погребение. В едно от обясненията това се прави гза да бъде лек неговият път“, гда се движи свободно при преминаване в другия свят: „Представата за движение чрез опасването е заложена в гатанката от Панагюрище, описваща късия колан с пафти (чопразе) като – „Ти иди отвън, аз да седа оттук, да се срещнем на Попинци“. Цивъян намира пряка връзка между опасването на пояса и балканското възприемане на света чрез кръга, преди всичко като движение, движение към усвоеност. Тема, към която ще се върнем отново при прочита на мъжкия костюм. В женското традиционно облекло връзката на пояса (колана) с живота насочва към ролята, положението на жената в общността и изразява привличането, стимулирането, предпазването, гарантирането на нейното плодородие.

Маринов обръща внимание, че при направата на колана си жените имитират един от символите на плодородието – небесната дъга и нейните багри – храни. „По образец на небесната зуна момите и невестите са направили и украсили и своите опаси,

Radoszlava Ganeva* A nő földi útjáról alkotott elképzelés

A női viselet elválaszthatatlan részét képező övnek sok utilitarista, dekoratív és szimbolikus funkciója van, amelyek kölcsönösen helyettesítik és kiegészítik egymást. Alapvető rendeltetését úgy határozhatjuk meg, hogy védi az embert az őt körülvevő világban lévő minden (látható és láthatatlan) rossztól. Sőt az öv személyesíti meg az emberi erőt és magát az életet.

Az övről, amely viselése módjával kifejezheti a jelent, a múltat vagy a jövőt, alkotott elképzelés valószínűleg azon tény eredménye, hogy az övnek, amikor felveszik, van eleje, közepe és vége, valamint hogy spirált alkot az ember teste körül, és ezt a spirált egyenrangúnak tekintik magának az emberi életnek a fejlődésével.¹ Welters és Kuhn-Bolsaitis szerint az öv a hagyományos női viseletben az életvonalat jelenti, és olyan jelekből áll, amelyeket szöveggként el lehet olvasni. Mihajlova azt tartja, hogy az öv fajtája és viselési módja kifejezi „a konkrét sorsot, a kort, a családi állapotot, az élet hosszát és morális minőségét“. Minél hosszabb az öv, annál hosszabb az élet, amelynek a végét (a halált) a következő kifejezés mutatja: „eddig tartott az öve“. Általános gyakorlat, hogy kibontják, leeresztik, letekerik, egyes helyeken teljesen leveszik az övet a temetéskor. Az egyik magyarázat szerint ezt azért teszik, hogy „könnyű legyen az útja“, hogy szabadon mozoghasson, amikor átmegy a túlvilágra. A mozgásról alkotott elképzelés az öv feltekerésekor jól érzékelhető a Pangjuristéből származó találós kérdésben, amely a rövid, övcsatos övet így írja le: „Te menj ki, én hadd üljek itt, hogy Popinciben találkozzunk“. Civjan közvetlen kapcsolatot talál az öv feltekerése és a balkáni világfelfogás között, amely a kört elsősorban mint mozgást, a megismerés felé való mozgást helyezi a középpontba. Ehhez a témához újból visszatérünk majd a férfiviselet tanulmányozásánál. A hagyományos női öltözetben az övnek az élettel való kapcsolata a nőnek a közösségben betöltött szerepére, helyzetére mutat, és termékenységének megidézését, ösztönzését, védelmét és garantálását fejezi ki.²

Marinov felhívja a figyelmet arra, hogy az öv kidolgozásakor a nők a termékenység egyik szimbólumát imitálják – az égi szívárványt és a színeinek megfelelő táplálékokat. „A lányok és a menyecskék az égi szívárvány mintájára készítették el és díszítették az övüket, amelynek ugyanaz a neve – zuna, zunka, zunica“ (a zuna, zunka, zunica bolgáruul szívárványt és övet is jelent – a ford. megj.), és „a színek, amelyekből

* Радослава Ганева е редовен аспирант към секция „Традиционна материална култура“ в Етнографския институт с музей. Работи върху дисертационен труд на тема „Традиционното облекло на българите като социален знак“.

¹Така и числото три проявява идеята за завършеност, цялостност, ред, организираност (има начало, среда, край)

²Връзката на колана и женската фертилитет е разкрита в поредица от изследвания, посветени на костюмите в югоизточна Европа и Анатолия - Welters 1999: 7] 1999a: 61, 66; Breu 1999: 49; Welters&Kuhn-Balsaitis 1999: 191, 192

*Radoszlava Ganeva aspiráns az Etnográfiai Intézet és Múzeum „Tradicionális anyagi kultúra“ szekciójában. A bolgárok tradicionális viselete mint szociális jegy című disszertációján dolgozik.

¹Ahogy a hármas szám is a befejezettség, az egész, a rend, a szervezettség eszméjét fejezi ki (van kezdete, közepe, vége)

²Az öv és a nő fertilitásának kapcsolatára sok, a délkelet-európai és az anatóliai népviseletekkel foglalkozó tanulmány rámutat.

които носят същото име – зуна, зунка, зуница“; а „боите, от които е съставена тя показват главните видове храни...по тия бои на дъгата познава се от кое ще има повече плодородие“. Взаимното оприличаване на дъгата и пояса е широко застъпено в традиционните описания на коланите – „оти като зункята е пъстро“, „коланите са по цветовете на зунцата (дъгата)“. Същевременно „поис казват на дъгата“, а гатанка от Първомайско я описва като: „Наша Мара плат тъкала, по небето го простряла“. Дъгата е наричана и „пояс на Господа“, което ни връща отново към означаването на човешкия живот и вероятното отражение на библейското сказание за Потопа, където дъгата е „Завета на Господа“, че винаги ще има за хората тук и сега.³ Появата на пояса в качеството на първа дреха за човека е една от споделяните научни хипотези. Гаген-Торн акцентува на поясите от човешки коси – гшаманските пояси“, основаващи се на вярването за косите като източник на жизнена сила.⁴ За автора те се наблюдават в много примитивни общества като вариант на първа дреха.⁵ По този начин поясът с прикрепени към него ресни (украси) се приема и в изследването на Барбър, която обръща внимание на семантичната му равнозначност с третирането на женската коса като знак за възможно възпроизводство, мотивирана, според нея с представата за повишеното окосявяване през пубертета, равно на фертилност.⁶ Тя определя пояса и свързаната с него „пола на парчета“ (ресни) като дрехи, възникнали независимо от уталитарното, първично кожено облекло – гнай-ранното облекло,създадено да обозначи, да маркира социалния статус на жените“ (п.т. 28), гдрехи, от преди тъкането “⁷ Към подобни идеи ни насочва българската практика, описана от Николова, за слагане на първите класове по време на жътвата на кръста (в колана) на жените, което магически им придава плодородието на нивата. При разкритото тъждественото значение на житния клас и женската коса в посока на пло-

осъзеáll a szívárvány, a legfontosabb ételfélékre utalnak...a szívárvány színei megmutatják, melyikből lesz a legjobb a termés”. A szívárvány és az öv kölcsönös egymáshoz való hasonlítása nagyon elterjedt az övek hagyományos leírásaiban is – „mert tarka, mint az öv/szívárvány”, „az övek a szívárvány színei alapján készültek”. Egyszersmind „öveknek hívják a szívárványt”, és a Parvomaj környékéről származó találós kérdés így írja le: „A mi Maránk vásznat szőtt, az égre terítette ki”. A szívárványt „Isten övének” hívják, amely ismét az emberi élet megjelöléséhez és valószínűleg az Özönvízről szóló bibliai elbeszéléshez visz minket vissza, amelyben a szívárvány „Isten testamentuma”, hogy mindig lesz az embereknek mindennapi betevőjük³.

Az öv megjelenése az ember első ruhadarabjaként az egyik sokak által vallott tudományos hipotézis. Gagen-Torn az emberi hajból készített övre – „a sámánövre” helyezi a hangsúlyt, amely azon a hiedelmen alapszik, hogy a haj az életerő forrása⁴. A szerző szerint ezek sok primitív társadalomban megfigyelhetők az első ruhadarab variánsaként⁵. Barber tanulmánya is így fogja fel az övet a hozzáerősített rojtokkal (dísz), és felhívja a figyelmet arra, hogy az öv szemantikailag azonos jelentési azzal, hogy a női haját a lehetséges reprodukció jelének tartják. Barber szerint ennek a pubertáskori szőrösödés a magyarázata, amely a fertilitással egyenlő⁶. Barber az övet és a vele szoros kapcsolatban álló „darabokból álló szoknyát” (rojtokat) olyan ruhadarabként interpretálja, amely az utilitárius, elsődleges bőrlőttözöttől függetlenül alakult ki – „a legkorábbi viselet, ... amelyet azért hoztak létre, hogy megjelölje, hangsúlyozza a nők szociális státusát”, „ruhadarabok a szövés előtti időkből”⁷. Hasonló gondolatokra inspirál minket a Nikolova által leírt azon bolgár gyakorlat is, hogy aratás idején az első kalászekat a nők derekára (övébe) erősítették, hogy mágikus módon átadják nekik a szántóföld termékenységét. A gabona-

³ „И дъгата (Ми) ще бъде в облака и аз ще я видя и ще си спомня вечния Завет между Бога (и между земята) и между всяка душа, живееща във всяка пътл във всяка пътл, която е на земята.“ (Битие 9: 16). В българския преразказ, записан от Маринов, Потопа и изхода от него са представени като – „от плаحوвете и писъците на децата и от писъците на животните и птичките много се нажалил и зарекъл се вече потоп да не праша. Тогава направил дъгата като сведога, че няма вече да праща потоп“.

⁴ Отдавани при лечението като компенсация за изгубената енергия на шамана, изплетени на връв, те служат за пояс, който всички млади от племето носят при изгълънение на ритуален танц на урожая и плодородието. Независимо, че приема тезата на Супински, за разрастването на поясите украси в характерната за Източна Европа дреха, Гаген-Торн оспорва схващането му, че „поясът не е дреха, а символ на магически сили и предпазител, покрит със символически изображения“.

⁵ За Welters & Kuhn-Bolsaitis ресните и полиощащите се помпони могат да бъдат интерпретирани като метафора на венериния хълм.

⁶ Откриваме припокриване с библейската представа за получаване на първата дреха от човека в замяна на загубения след грехонадението рай – „Тогава се отвориха очите на двамата и разбраха, че са голи, па съшиха смокинови листа и си направиха препасници“ (Битие 3:7). „И направи Господ Бог на Адам и жена му кожени дрехи, с които ги облича“ (Битие 3:21).

⁷ Особено характерно е, че при българската жена гърба (иуд кръста) е

³ „Ha a szívárvány megjelenik a felhőkön, látni fogom, és megemlékezem az örök szövetségéről, amely fennáll Isten és minden élőlény meg minden test között a földön.“ (Teremtés könyve, 9:16) A Marinov által feljegyzett bolgár változatban az Özönvíz és az attól való megmenekülés a következőképpen jelenik meg: „a gyerekek sírásától és az állatok és a madarak sikolyától megesett a szíve, és megfogadta, hogy nem küld több özönvizet. Akkor megalkotta a szívárványt tanúként, hogy nem küld több özönvizet.“

⁴ A gyógyításkor zsinéggé fonva átadott haj, amely a sámán elvesztett energiáját hivatott pótolni, övként szolgál, amelyet a törzs minden fiatalja visel a természet és a termékenységért bemutatott rituális tánc alatt.

⁵ Annak ellenére, hogy Gagen-Torn elfogadja Szupinszkij tézisének az öv mint dísz elterjedésére a Kelet-Európára jellemző viseletekben, vitatja azt a nézetét, hogy „az öv nem ruhadarab, hanem a mágikus crók szimbóluma és szimbolikus ábrákkal teli védelmező“.

⁶ Welters és Kuhn-Bolsaitis számára a rojtok és a himbálózó pomponok a Vénusz-domb metaforájaként is értelmezhetők.

⁷ Itt párhuzamot fedezhetünk fel a bibliai történettel, amely arról szól, hogy az ember a bűnbe esés után elvesztett paradicsom helyett megkapta az első ruhadarabját – „Erre felnyílt a szemük, észrevették, hogy meztelenek. Fügefaleveleket fűztek össze és kötényt csináltak maguknak“ (Teremtés könyve 3:7). „Az Úristen pedig bőrből ruhát készített az embernek és feleségének s felöltöztette őket“ (Teremtés könyve 3:21).

дородието на оплодената и раждаща жена и на нивата можем да допуснем в това оформяне вероятен остатък от древния знак – „пояс с ресни“ (пола на парчета“), носени с подобна цел⁸. Българското допълнение към общобалканското наследство на „пояса с ресни“ откриваме в близките до пелопонеското

зонари – пояс с гахтан, и особено характерната невестинска запрешка от колани, (защити в обща площ, прикачени към един колан за запасване) или тнар. крайци (от три препаски, прикачени към една запасана).

В много от специализираните изследвания, посветени на колана, неговите ресни са приемани като най-древното женско обозначаване, свързано с „готовността да имаш деца“, с „готовността за секс“. Брю намира употребата на пискюли, ресни, разпространени навсякъде в традиционното облекло на Близкия изток и Европа като „сексуално провокативни“. Някои автори теоретизират използването им като средство за привличане на сексуално внимание още от праисторическо време с обяснението, че тяхното люшкане, когато жените се движат, насочва към женските сексуални области. Приема се, че материалите, от които са направени ресните, пискюлите, както и вида им, са сами по себе си предизвикващи и се свързват с женското окосмяване, а оттам и с фертилността.

Коланът е свързан с половото привличане, възприеман е като подканващ, насочващ към женските възпроизводствени възможности знак⁹. Той е съществен момент от моминското гадание в Северозападна България, описано от Манова като израз на полово съзряване – момичето застава на дръвника, хвърля шепа жито и влачи пояса си като брана, наричайки „който е мой – да дойде на сън да го оре“, след което го слага на възглавницата си и очаква подходящо съновидение. От Северна Добруджа е друго тълкуване, според което „Коланът падне ли ти, някой те желае“. В Пловдивско обичаи от момите са тънките пражки с пискюл, за които се хващат на хоро и които ергените режат, взимат и носят на своите пояси, с което дават израз

покрит и с наподобяваща „пояса с ресни“ украса. Тя включва женските естествени и изкуствени многобройни плитки, допълнени с текстилни материали, ленти, ширити, гайтани, нанизани пари, маниста, дори и скилидки чесън - тнар. косатник. Той покрива гърба и при задължителна дължина на косата под кръста, с което се допълва общото послание, свързано с женското

калász és a női haj feltárt azonos jelentése – a megtermékenyített és szülő nő és a szántóföld termékenysége – miatt ebben a megformálásban az ősi jel maradványát feltételezhetjük – „rojtos öv“ („darabkákból álló szoknya“), amelyeket hasonló célból hordtak⁸. A „rojtos öv“ összbalkáni örökségének bolgár kiegészítését

fedezzük fel a peloponnészoszihoz közeli zonari-ban, amely sujtasos öv, és a különösen jellegzetes menyasszonyi zapreska -ban (egybevartt övek, amelyek egy övre vannak erősítve) vagy az ún. krajci-ban (amely egy feltekert övre erősített három keresztövből áll).

Az övvel foglalkozó tudományos tanulmányok nagy részében az öv rojtjait a nő legősibb megjelölésének tartják, amely a „gyerekvállalással“, a „szexre való hajlandósággal“ áll összefüggésben. Breu a Közel-Keleten és Európában mindenütt elterjedt bojtok és a rojtok használatát „szexuálisan provokatívnek“ tartja. Egyes szerzők a szexuális figyelem felkeltésének eszközeként értelmezik jelentésüket már az őskorban is, és ezt azzal magyarázzák, hogy a nők mozgása közben a rojtok himbálózása a testük szexszel kapcsolatos területeire hívja fel a figyelmet. Általánosan elfogadott nézet, hogy a bojtok, rojtok anyaga és formája önmagában kihívó, a női szőrösödéssel, és ezáltal a fertilitással függ össze.

Az öv a szexuális vonzással áll kapcsolatban, felszólításra, a nő reprodukáló képességére utaló jelként értelmezik⁹. Északnyugat-Bulgáriában lényeges eleme a lányok jóslásának, amelyet Manova a nemi érés kifejezéséül ír le –a lány rááll egy fatuskóra, szétszór egy marék búzát, és övét boronaként húzza, közben azt mondja: „aki az enyém – jöjjön el álomban felszántani“, majd a párnájára teszi, és várja a megfelelő álmot. A másik értelmezés Észak-Dobrudzából való, amely szerint „Ha leesik az öved, valaki vágyik rád“. Plovdiv környékén a lányok a rojtos övet kedvelik, amelynél fogva a horo közben összekapaszkodnak, és amelyek-

⁸Nagyon jellegzetes, hogy a bolgár nő háta (a dereka alatt) a 'rojtos övhöz' hasonló dísszel takart. Magába foglalja a nagyszámú természetes és művi női hajfonatot, amelyeket textil, szalagok, pántlikák, paszományok, felfűzött pénzek, üveggyöngyök, sőt fokhagymagerezdek egészítenek ki – ez az ún. koszatnik. Ez takarja el a hátat a kötelezően derék alá érő haj esetén is, ami által a női termékenységgel, annak megőrzésével és ösztönzésével kapcsolatos általános üzenet kiegészül. Azt mondhatjuk, hogy valószínűleg ez az elsődleges 'rojtos öv' eredeti formája – maga a feldíszített női haj.

⁹Ezért a fiatal özvegy kontrollálatlan szexualitása elleni intézkedésként „nem hord rojtos övet“.

на предпочитанията си. Интересно е, че в модернизиралите се, отричащи традиционното представи за облеклото от втората половина на XIX в., именно коланът е сочен като пречка за възприемането на женската хубост. В пътеписа на И. Богоров (в. „Турция“ 10.07.1865-25.02.1867) основна забележка към иначе допадащата му

външност на хасковските жени е „да махнат пояса, за да им се вижда прищипването на кръста“. Свързването на колана с половото влечение откриваме у българите в Бесарабия, намерило израз при годенишкото даруване и наричане от свекървата „кулан за теб синь – есен, моя син за теб, луд бесен“. Самата китка, давана в знак на вяроност в Родопите, е вързана с червен конец на няколко пояса. Приема се, че „по-големият брой на поясите говори за по-силна любов“. В Гюешево булката поглежда идващите за нея сватбари, скрита в стаята си през свит на колело женски колан „да я обича момчето и всички роднини“.

В посока на женската фертилност са повечето съвременни разработки, посветени на колана като елемент от традиционното облекло. За Брю значението му, придавано в Анатолия варира от сексуално привличане до покровителство на възпроизводствената дейност. Уелтърс и Кун-Болзаитис в изследването им на латвийските колани в паралел с облеклото от Югоизточна Европа, откриват няколко нива на символизъм, от които на първо място е плодовитостта. В проучването на Уелтърс за пелопонеското зонари (колан с ресни от Източен Пелопонес) коланите се асоциират с бременността и раждането на деца. В определянето на значенията, предавани на колана в Западна България, Манова подчертава връзката със семейния живот и рода. Цанева обобщавайки символната натовареност на пояса, споделя мнението, че той е сред най-често използваните средства „за забременяване, за задържане на децата, за леко раждане, за раждане на момчета“. Подобни са и причините, изтъкнати от Уелтърс за носене на женски колан, включвайки всички проблеми, които омъжената жена може да срещне във връзка с възпроизводството – от безплодие, спонтанен аборт, преждевре-

бъл а fiúk levágnak, elvesznek, és saját övükön hordanak, így fejezve ki vonzódásukat. Érdekes, hogy a XIX. század második felében a modernizálódó, a hagyományokat elvető öltözekről alkotott elképzelésekben éppen az övet jelölik meg a női szépség kifejeződésének gátjaként. I. Bogorov útleírásában (Törökország, 1865.

07. 10–1867. 02. 25.) a haszkovói nők neki különben tetsző külsejével kapcsolatos legfőbb észrevétele az, hogy „vegyék le az övüket, hogy látszódjék a derekuk“. Az öv és a nemi vonzódás kapcsolatát a besszarábiai bolgároknál is felfedezhetjük, amely az eljegyzési ajándékban és az anyós kívánságában is ki-fejeződik: „Neked öv lányom, kék, mint az ősz, az én fiam neked, bolond és bős“. A hűség jeléül adott csokor a Rodope-hegységben néhány övre van erősítve piros fonallal. Általánosan elfogadott, hogy „a nagyobb számú öv erősebb szerelmet jelent“. Gjusevo falu környékén a menyasszony a szobában elbújva karikába tekert női övön keresztül lesi meg az érte jövő násznépet, „hogy szeresse a fiút és minden rokonát“.

A női fertilitást emeli ki az övnek, mint a hagyományos viselet részének szentelt a legtöbb modern tanulmány. Breu szerint az Anatóliában az övnek tulajdonított jelentés a szexuális vonzalomtól a reprodukciós képesség védelméig terjed. Welters és Kuhn-Bolsaitis a litván övekről szóló értekezésében a délkelet-európai viselettel párhuzamban a szimbolizmus több szintjét fedezi fel, amelyek közül a termékenység áll az első helyen. Welters a Peloponnészosz-félsziget „zonari-jairól“ (a Peloponnészosz-félsziget keleti részéről származó rojtos öv) szóló tanulmányában az övet a terhességgel és a gyerek születéssel asszociálja. Az övnek Nyugat-Bulgáriában tulajdonított jelentés meghatározásában Manova a családi étellel és a nemzetséggel való kapcsolatot hangsúlyozza. Az öv szimbolikus jelentéseit összegezve Caneva azt a véleményt képviseli, hogy a „teherbe esés, a magzat megtartása, a könnyű szülés, a fiúszülés“ leggyakrabban használt eszközei közé tartozik. Welters is hasonló okokat emel ki a női öv viselésével kapcsolatban, beleértve minden problémát, amellyel a nő találkozhat a reprodukcióval kapcsolatban – a terméketlenségtől, a spontán abortusztól és a koraszüléstől kezdve a gyermeknek vagy az anyának a születéskor vagy azt követően bekövetkező haláláig. A bolgár hagyományos elképzeléseket vizsgálva folytathatjuk a sort a nemi vonzalommal, a házastárs kere-

плодородис, неговото опазване и стимулиране. Може да се каже, че това е вероятен първообраз на първичния „пояс с ресни“ – самата украсена женска коса.

„Затова срещу неконтролируемата сексуалност на младата вдовица се взимат мерки и „тя не носи колан с поскоили“.

менно раждане до смъртта на бебето или майката по време на раждане или след него. Проследявайки българските традиционни представи, можем да удължим списъка, включвайки половото привличане, търсенето и намирането на брачен партньор, както и многото случаи, свързани с осигуряване здравето на порасналите деца или на самата жена до старини, дори при улесняване на прехода ѝ в отвъдното. Поясът на жената може да предпази и изрази целия неин живот, в който кулминацията е нейната реализираща се фертилност. Тя е осъществима само и единствено в брак, което автоматично превръща колана (приемаме определението на Уелтърс) в „метафора на брака“. Темата е развита от Михайлова, която разкрива, че „в начина на опасване и носене цветът, орнаменталните фигури и дължината се отразява конкретната (женска) съдба...“.

Бихме могли да припомним и добавим само няколко примера, характеризиращи традиционно интерпретиране на пояса – знак. И преди всичко една популярна приказка, преразказана от Маринов – „Жена нямала деца. Помолила се Богу да претвори, макар камък, на дете. С тази си молба и вяра тя взела камък, турнала го на корема си, увила го с пояса (жените наши всички носили някога опас) и го носила девет месеца. На десетия го развила и за нейна голява радост камъкът станал дете.“ Подходящото опасване с цел забременяване, задържане и износване на плода е сред утвърдените практики, основаващи се на вярата в позитивния изход от контакта на тъканта с тялото⁹. В Софийско още щом установи, че е бременна, жената се опасва на голо с нишки от основата на стана, приготвен за момиче, което ще тъче за първи път. В Хасковско за една нощ се оплита въркузун със събраната, останала от овцете по храсти и драки вълна. В Пловдивско лефтерите събират по къщите застояла вълна, изпридат я дебело и правят възичка, която калиманата ще върже на булката в деветия месец. В Ловешко, Троянско под ризата на корема е колан от конопено платно без украса „да расте детето“ или бременната носи някаква подлагулчица (увит стар мъжки пояс) на голо. В Пиринския край за задържане на дете се носи пояс с нарисувани на него икони, слага се върху ризата, а върху него — друг пояс, защото не трябва да се вижда. Нечисти духове, сенчища умъртвяват децата, като нападат бременната, затова тя слага пояс и го носи докато роди. Често в пояса се за

сесével és annak megtalálásával, valamint sok olyan esettel, amely a nagyobb gyerekek vagy maga a nő egészségének a megőrzésével foglalkozik idős koráig, sőt a túlvilágra való áttérésének megkönnyítését célozza. A nő öve megóvhatja és kifejezheti az egész életét, amelynek a csúcspontja a realizálódó fertilitása. Ez kizárólag a házasságban valósulhat meg, ami az övet automatikusan a „házasság metaforájává” teszi (Welters meghatározását használjuk). A témát Mihajlova dolgozta ki, aki rávilágít, hogy a „felvétel és a viselés módja, a szín, a díszítőelemek és a hossz a konkrét (női) sorsot tükrözi”.

Felidézhetünk és hozzátehetünk még néhány példát, amely az öv mint jel hagyományos interpretációját jellemzi. Mindenekelőtt egy népszerű mesét, amelyet Marinov jegyzett le. – „Egy asszonynak nem volt gyereke. Istenhez imádkozott, hogy akár egy követ változtasson gyerekké. Imádsága közben erős hittel felvett egy követ, a hasára tette, övével átkötötte (nálunk a nők régen mind hordtak övet) és kilenc hónapig hordta. A tizedik hónapban letekerte róla az övet, és nagy öröme a kő gyermekké vált.” Az öv megfelelő felkötése a teherbe esés, a magzat megtartása és kihordása céljából azon meghonosodott fortélyok közé tartozik, amelyek abból a hitből fakadnak, hogy a szövetnek a testtel való érintkezése pozitív kimenetelű¹⁰. Szófia környékén, amikor egy nőről kiderül, hogy terhes, meztelen testére egy először szövő lány számára előkészített szövőszék felvetőfonalait tekerik, mint egy övet. Haszkovo környékén egy éjszaka alatt megfonnak egy övet a birkáknak a bokrokon és a bozótokon fennakadt és onnan összeszedett gyapjából. Plovdiv környékén a legények összegyűjtik a házakban a megmaradt gyapjút, vastagra fonják, és rövid kötelet készítenek, amit a komaasszony a menyasszonyra kötöz a kilencedik hónapban. Lovecs és Trojan környékén az ing alatt a hason van egy kenderből szőtt, dísztelen öv „hogy nőjön a gyerek”, vagy a terhes nő a meztelen testén podlagulcsicá-t hord (feltekert régi férfióv). Pirin környékén a magzat megtartásához egy olyan övet viselnek, amelyre ikonokat rajzolnak, az ingen hordják, és egy másik öv van rajta, mert nem szabad látszódnia. A tisztátalan lelkek, a szencsisték megtámadják a terhes nőket és megölik a gyerekeket, ezért veszi fel a nő az övet, amit addig hord, amíg nem szül. Az övbe gyakran varrnak bele különleges gyógyfüveket, kilenc türtiját és kilenc varzuzlát, ezt a család legidősebb nőtagja készíti el, úgy, hogy a terhes nő lábain át veti fel. Hozzáveszik a pap feljegyzését is. A Rodope-hegység déli részén a terhes nőnek kötelező övet visel-

⁹За Уелтърс това се дължи и на факта, че коланите пазят кръста и корема на няколко инача от репродуктивните органи на жената. Предпазването чрез колана (пояса) се основава на качествата на материала. Според Василева се разчита на силните апотропейни свойства на конопа, който има и продуциращо въздействие – „Да расте детето“, както и на хтоничното плодородие на вълната.

¹⁰Welters szerint ez abból ered, hogy az öv néhány inch-nyire a nő reproduktív szervétől védi a derekat és a hasat. Az öv általi védelem az anyag tulajdonságain alapszik. Vasileva szerint a kender erős apotropikus/mágikus védelmező tulajdonságaiban bízunk, amelynek produktív hatása is van – „Hogy nőjön a gyerek”, valamint a gyapjú htonikus termékenységére építenek.

шиват специални билки, девет тюрмии и девет вързули, направени от най-възрастната жена в семейството, която ги снове през краката на бременната. Добавя се и запис от попа. В южните Родопи бременната е задължително с пояс (вярва се, че е от пояса на света Богородица) или се взима уркузуна от шалварите на ледно раждаща жена.

Особено силно средство е колана от смок (обвит в плат), с който родилката е до раждането и който запазва за следващи бременности. Подобен колан се използва и в Ловешко за зачеване при бездетна жена. „Тя носи девет месеца змийска риза (кожа в стар мъжки пояс)“. Със същата цел жените оставят своите пояси да бъдат полазени от змия или ги хвърлят, когато видят събрани на кълбо змии. В Смолянско змия-колан се слага и при първото повиване „на кръста връзват изсушена кожа от смок, защита в плат със сърцето му“, за да пазят детето. Като подчертано htonично същество, идващо от долния свят на прадедите, змията се свързва с идеята за плодородие. Темата е разработена от Георгиева, която констатира, че при южните славяни змията се приема и като добра сила, носеща здраве, живот, успех. Съществува представата за нея като същество с космически функции, което гдържи земята“, универсален класификатор, свързващ трите елемента „смърт, плодородие, живот“¹¹. Това осмисля мястото на змията на женския кръст, равнозначно на колан, вероятно наследство от древни представи, свързани с фертилността. В този смисъл не изненадва гатанката, описваща пояса: „около бука, шарена змия“ или определението за колана като – ги то се завива като змия“ или „колан като змеева опашка“.

Като най-сигурно и общоприето средство по време на бременността се приемат коланите с металните чопрази, (пафти) годежен дар от бъдещия младоженец и неговите родители. В Ловешко и Троянско ги наричат още гбебешки чопрази – гаранция за забременяване и благополучно износване и раждане на бебето. Михайлова обръща внимание, че чопразите се подаряват на годениците за да може впоследствие „да ги крепят... докато са бременни“, при което коланът се носи смъкнат долу ниско, под корема, за да държи плода. При този вид колан въздействието на вълнената тъкан и кожата се допълва от силата на метала, който сам по себе си, в много от случаите се съотнася със задгробния свят на покойните прадеди¹².

Откриваме многобройни примери, в които на колана са окачвани допълнително метални пред-

не (аз а hit járja, hogy a Szűzanya övéből van) vagy egy könnyen szülő nő salavárijának megkötőjét.

A (szövetbe tekert) siklóból készült öv különösen erős eszköz, amelyet a szülő nő a szülésig hord, és amelyet a következő terhességig megőriz. Hasonló övet használnak Lovecs környékén is ahhoz, hogy a gyermektelen nő megtermékenyüljön. „Kilenc hónapig kígyóinget hord (régii férfiövbe tekert bőr)“. Ugyanebből a célból hagyják ott a nők az övüket, hogy másszon át rajta a kígyó vagy eldobják, amikor összetekeredett kígyót látnak. Szmoljan környékén az első bepólyázáskor is kígyóövet tesznek fel, „a derékra a kígyó kiszáradt, szívét is tartalmazó, szövetbe varrt bőrét kötik fel, hogy megóvja a gyermeket“. A kígyó mint hangsúlyozottan htonikus lény, amely az ősapák föld alatti világából származik, a termékenységgel áll összefüggésben. Ezt a témát Georgieva dolgozta ki, aki megállapítja, hogy a déli szlávok a kígyót jó erőként is értelmezik, amely egészséget, életet, sikert hoz. Kozmikus funkciókkal ellátott lénynek is tartják, amely „a földet tartja“, egy univerzális klasszifikátor, amely a három elemet – „halál, termékenység, élet“ – kapcsolja össze¹. Ez adja az értelmét annak, hogy a nő kígyót hord a derekán övként, ami valószínűleg a fertilitással összefüggő ősi hiedelmek öröksége. Ebben az értelemben nem meglepő az a találós kérdés, amely így írja le az övet: „A bükkfa körül színes kígyó“ vagy az öv azon meghatározása, mely szerint „úgy tekereg, mint a kígyó“ vagy „olyan öv, mint a kígyó farka“.

A terhesség alatt a legbiztosabb és általánosan elfogadott eszköz a fémdíszszel (övcsattal) ellátott öv, amelyet a vőlegény és szülei adnak jegyajándékként. Lovecs és Trojan környékén „babacsat-nak“ is nevezik – ez a garancia a teherbe esésre és a magzat szerencsés kihordására és megszületésére. Mihajlova felhívja a figyelmet, hogy az övcsatot azért ajándékozzák a menyasszonynak, hogy később „segítse őt... amíg terhes“, ilyenkor az övet leengedve hordják, a has alatt, hogy tartsa a magzatot. Ennél az övtípusnál a gyapjúszövet és a bőr kölcsönhatása a fém erejével egészül ki, amely önmagában sok esetben az elhunyt ősök világával áll kapcsolatban¹².

Sok példát találunk, amelyben az övre különböző kie-

¹¹ A szerző az ókorból hoz példákat, melyek szerint „...a kígyó a phalloszhoz hasonló alakjával a férfit is megtestesíti. A nők kígyót engedtek át a ruhájukon, amely a kígyó-istennel való szent házasságot jelentette“. A bolgár hiedelem elveti a kozmikus egyensúly fenntartása szükségességének eszméjét. Ebben a tekintetben a kígyónak és a sárkánynak tulajdonítanak bizonyos szerepet.

¹² Georgieva felhívja a figyelmet a XI. századi beszámolóra (mely Mihail Pszeltől származik), amely valószínűleg a hagyományos hiedelmekben maradt fenn, hogy „a démonok félnek a hegyes fémtől, ezért ebből készítenek amuletteket, kis fejszékét, lándzsát, kardot, amelyeket hordtak“. Georgieva szerint a fém mágikus funkcióját az a szerep határozza meg, amelyet megjelenésétől kezdve a kultúrában és a fejlődésben betölt, és amely „viszonylagos kronológiát adhat ezen hiedelem archetipusos alapjának születéséről“.

„Авторът се позовава на примери от античността, при които „...змията с фалосподобната си форма олицетворява и мъжкото начало. Жените прекарвали по дрехите си змия, което представлявало свещения брак с бога-змия). Българските представи отразяват идеята за необходимостта от поддържане на космическо равновесие. В това отношение определена роля се приписва на змията и змея

мети¹². В Средните Родопи жени, които нямат деца или чиито деца умират, носят малка брадвичка, изкована посред нощ от гол ковач (когато детето се роди, то носи брадвичката цял живот). В Пловдивско омъжените жени носят ножче на синджирче, закачено на пафтата. В Ловешко качат на коланите си запражка с малко извито ножче – сойка. Интересно е сведението за обредно изкована желязна ключалка (Мелнишко), която предпазва дома от вампир, вероятно със същата цел катинари и особено ключове се поставят на колана на жената – „на дясната страна на поясите, като желязото за тяхното изготвяне е събрано от седем, девет села (къщи)“. В Пиринския край на пояса прикачат вързани на връвки ключове или домакински ножчета. Същият начин на носене на ключове (ножче) е характерен за района на двупрестилчената носия и според Велева показва дълбока древност¹⁴. В Родопите бременната носи на кръста си сребърно кръстче или сребърна пара. От Софийско са тнар. колани от цалки (парички), които достигат до 300 броя. Монети се срещат и при коланите от Габровския край, което се обяснява също с амулетната и предпазната роля на колана. Те допълват и подсилват магическата функция на колана-знак. Самите метални пафти, прикачващи колана, като материал и форма са с богата семантична натовареност, но поради тяхната специфика като накит по-цялостното им проучване остава извън възможностите на настоящото изследване¹⁵.

Заедно с връхната дреха коланът оформя външния пласт на женския костюм. Това се подчертава по време на сватбата при двупрестилчените носии, когато поясът (коланът) обхваща връхната дреха или част от него се изнася отпред или се запъхва върху нея¹⁶. Той става част от тези елементи в костюма, които покриват/скриват женската фигура и нагледно представят усвояването ѝ от страна на мъжа. Активното участие на свекъра и свекървата в даруването на тези дрехи на булката и задължителното им носене в определен период, най-често свързан със зачеването и раждането на дете, ни дават основание да приемем, че те

гесзи́то фэ́мта́ргякaт aггaтнaк¹³. A Rodope-hegység középső részén azok a nők, akiknek nincs gyerekük, vagy akiknek meghalnak a gyerekeik, kis fejszét hordanak, amelyet éjszaka kovácsolt egy meztelen kovács (amikor a gyerek megszületik, ő hordja tovább a kis fejszét élete végéig). Plovdiv környékén a férjezett nők egy kis kést hordanak láncon, amely a függ. Lovecs környékén zaprazská-t akasztanak az övükre egy kis görbe késsel, szojká-val együtt. Érdekes a szertartásosan kovácsolt fém kulcslyukról szóló adat is, amely megvédi a házat a vámpiroktól, valószínűleg ugyan-ezen célból akasztanak lakatot és különösen kulcsot a nő övére – „az öv jobb oldalára, az elkészítésükhöz használt fémet, hét, kilenc faluban (házban) szedték össze”. Pirin környékén az övre kis hurkokra erősített kulcsokat vagy háztartási késeket akasztanak. A kulcsok (kések) ilyen hordási módja azokra a tájakra jellemző, ahol a kétkötényes viselet dívik, és Veleva szerint az ősi korokra vezethető vissza¹⁴. A Rodope-hegységben a terhes nő ezüstkerecsket vagy ezüstpénzt hord a derekán. Szófia környékéről származik a „krajcáros” (pénzes) öv, amelyen akár 300 pénzdarab is lehet. Pénzérmeccel a Gabrovo környékéről származó öveknél is találkozhatunk, ami szintén az öv amulett- és megóvó szerepével magyarázható. Ezek kiegészítik és erősítik az öv-jel mágikus funkcióját. Az övet összekapcsoló fém övcsatok anyaga és formája gazdag szemantikai jelentésű, de ékszerspecifikusságuk miatt teljesebb tanulmányozásukra a jelen értekezésben nincs lehetőség¹⁵.

Az öv a felsőruházattal együtt adja a női viselet külső rétegét. Ez esküvő idején a kétkötényes viseleteknél is nagyon fontos, amikor az öv átfogja a ruha felső rétegét, vagy az öv egy részét kívülre teszik, vagy átdugják rajta¹⁶. Az öv a viselet azon elemeinek részévé válik, amelyek be/eltakarják a nő alakját, és szemléletesen mutatják annak birtoklását a férj részéről. Az, hogy az após és az anyós aktívan részt vesz a menyasszonynak ezekkel a ruhadarabokkal való megajándékozásában, valamint hogy egy bizonyos, általában a fogamzással és a gyerekszüléssel kapcsolatos időszakban kötelező hordani ezeket, okot ad arra, hogy elfogadjuk: ezek a nőre produktív képességéhez való jog megszerzését és annak védelmét fejezik ki, valamint a nő által szült gyermekek feletti tulajdonjog jelei¹⁷. Szófia környékén

¹²Теофисва обръща внимание на сведение от XI в. (на Михаил Псел), вероятно оцеляло в традиционните представи, че „демоните се страхуват от остро желязо и че от него са изработвани и носени амулети в различна форма, брадвички, копие, меч“. Според нея магическата функция на метала се определя от ролята, която е изиграл с появата си в културата и прогреса, което „може да внесе относителна хронология за времето на зараждане на архетипната основа на това вярване“.

¹³Проучвайки употребата на метални украшения, Гилбертсън обяснява привързаността към тях с вярването, че те могат „да отразяват“ и така да отблъскват злото поради което се носят по време на ритуали на преход, а също и от деца и възрастни хора. Особено са ценени според автора орнаментите и поради факта, че те отразяват още по-силно светлината, в т.ч. и острите предмети – остриетата на ножове..

¹⁴A fémdíszek szerepét vizsgálva Gilberston azzal magyarázza a hozzájuk való ragaszkodást, hogy képesek „tükrözni” és ezáltal eltaszítani a gonoszt, emiatt hordják a rituálék idején, valamint a gyerekek és az idősek. A szerző szerint amiatt is különösen nagy becsben tartottak az ornamentikák, mivel még jobban tükrözik a fényt, valamint az éles tárgyakat – a kések élet.

¹⁵Barber szerint a derékon hordott gyűrű- vagy kulcsfűzőr a nemiség és a termékenység egyik közkeletű és ősi szimbóluma.

¹⁶Atanaszov szerint „két szemre hasonlítanak”, és hatásuk az emberi arccal van kapcsolatban mint apotropeum.

¹⁷Az, hogy a vőlegény magasan tekeri a rövid zubbonyra az övet, Veleva szerint közös szláv eredetű.

изразяват опазването и придобиването правата над женските възпроизводствени възможности и са знак за собственост и върху децата, които жената ще ражда¹⁷. Затова невестата в Софийско „доде си проима дете, у крайци си ходи, на добър ден“, а в Пловдивско „докато роди булката се кичи с колана“. Можем да припомним и всички вече споменати практики, които свързват женския колан с благополучния изход от бременността и налагат задължителната му употреба в този период. В традиционния свят женският колан обозначава, както готовността за брак, така и очакваните резултати от брака, децата на рода, при което се спазва строго разграничаване в начините на опасване при момата и омъжената жена. „Сребърен кованец мома не може да го сложи, независимо колко е богата“.

Откъс от изследването на Радослава Ганева
„Традиционното облекло на българите като социален знак“

а fiatalasszony ezért „amíg gyereke nem lesz”, Plovdiv környékén pedig „amíg nem szül a menyecske, övvel díszíti magát”. Felidézhetjük az összes eddig említett gyakorlatot, amelyek a női övet a terhesség szerencsés kimenetelével kapcsolják össze, és kötelezővé teszik viselését abban az időszakban. A hagyományos világban a női öv a házasságra való hajlandóságot, a házasság eredményének – a család gyermekeinek – várását jelenti, és szigorúan betartják a különbséget abban, hogyan kell a lánynak és a férjes asszonynak az övet viselnie. „Ezüst csatot lány nem viselhet, függetlenül attól, hogy milyen gazdag”.

Részlet Radoszlava Ganeva

A bolgárok hagyományos viselete mint szociális jegy című tanulmányából

Genát Andrea fordítása

¹⁷ За Барбър носената на кръста верижка с пръстени или ключове е един от общоприетите и древни символи на пол и плодovitост.

¹⁸ Според Атанасов те „наподобяват на две очи“ и основават въздействието си на връзката с човешкото лице като апотропей (1987: 36).

¹⁹ Високото завиване върху късака по време на младоженчеството според Велева е с общославянски произход (1963: 53, 91). Вж. Михайлова 1999: 193.

²⁰ В някои от изследванията, посветени на семантиката на пояса, опасването се свързва с усвояването чрез символа на кръга със сродяването, с приобщаването със семейството и рода. Тема, на която бихме искали да се върнем в рамките на разтълкуването на мъжкия пояс като социален знак. В този ред на мисли допълнително ще се спрем на първото опасване на детето, неговото опасване с повой, които в речника на Найденов са определени като – „коляно, род, сой, племе, поколение“ (1977: 63).

²¹ Egyes az öv szemanikájával foglalkozó tanulmányokban az öv felkötése a körszimbólumon keresztül a birtoklással, a rokonná fogadással, a családba való befogadással függ össze. Erre a témára a férfiöv szociálisjegy-szerepének értelmezésekor szeretnénk visszatérni. Abban a gondaltsorban majd foglalkozunk a gyerek első övével, a bepólyázással, amelyekhez Najdenov Gerov szótárában a következő jelentéseket adja meg: „nemzetség, fajta, törzs, nemzedék”.

Ержебет Дьорди Българистичните етнографски проучвания на Адолф Щраус

Унгарската етнография още от възникването си поддържа контакти с аналогичните стремежи на българското етнографско изследване. В многонационалната тогава държава учените изследват българската култура и като култура на една от националностите, населяващи Унгария.

В многотомната монография, редактирана от престолонаследника Рудолф (Описание на Австро-унгарската монархия в текст и картини), сред многобройните националности на монархията, като част от Австро-Унгария, се среща и с българите в различните населени места.

Една от първите значителни фигури, описали етнографски България, е пристигналият от Монархията Феликс Фюльоп Каниц, който публикува своите обширни проучвания в тритомното си съчинение „Дунавска България и Балканът“ най-напред на немски (1875, 1877, 1879), а след това и на френски език (1882).

Друг значителен пример за това ранно научно сътрудничество са фолклористичните изследвания на Адолф Щраус, чието унгарско издание и до днес е ценен източник за българския фолклор и с богатата си информация обслужва както унгарските етнографи, така и широката публика. Кой е Адолф Щраус и какви изследвания е правил? Роденият през 1853 г. в с. Цеце, област Фейер, младеж, след годините в гимназията завършва право в университета в Пеща и постъпва в армията като военен кореспондент по време на босненската окупация, а през 1879 г. получава званието лейтенант. Голямо признание за неговия интерес към хуманитаристиката е фактът, че през 1880 г. е избран за член на Дружество Кишфалуди.

По време на военната си служба с подкрепата на съответното министерство прави обиколка на Балканския полуостров, проучвайки икономиката на отделните страни. След уволнението си, по поръчение на Министерството на търговията събира материали за източния павилион на националната селскостопанска изложба в Будапеща през 1885 г. През периода 1892-1925 г. е преподавател в икономическия факултет на Унгарската кралска източна академия. Умира през 1944 г. в Будапеща.

Наред с отговорните си поръчения Адолф Щраус извършва значително събирателство в кръга на българската народна поезия, народните вярвания и обичаи, за което получава цялата му необходима подкрепа от българска страна. По това време вече и български изследователи старателно събират и

Györgyi Erzsébet Strausz Adolf bolgár néprajzi kutatásai

A magyar néprajzi kutatásnak szinte a kezdetektől kialakult a kapcsolata a bolgár néprajz hasonló törekvéseivel. A soknemzetiségű egykori Magyarorszag egyik nemzetisége kultúrájaként foglalkozott az ország területén élő bolgárokéval is.

Az Osztrák-Magyar Monarchia részeként, annak Rudolf trónörökös által szerkesztett sok kötetes monográfiájában (Az Osztrák-magyar monarchia leírása írásban és képben) a Monarchiát lakó számos nemzetiség leírása között találkozunk a bolgárokéval is különböző lakóhelyeiken.

Bulgária néprajzi leíróinak egyik első jelentős személyisége a Monarchiából érkezett Kanitz Fülöp Félix volt, aki kiterjedt kutatásainak eredményeit *A Dunai Bulgária és a Balkán* című, három kötetes német (1875, 1877, 1879), majd francia (1882) nyelven kiadott művében foglalta össze.

A tudományos együttműködés másik korai, igen jelentős példája Strausz Adolf bulgáriai folklórkutatása, amely magyar nyelven megjelentetve a mai napig fontos forrása a bolgár folklórról nyerhető információknak a magyar néprajzi szakemberek és nagyközönség számára.

Ki volt Strausz Adolf és milyen kutatásokat végzett? Az 1853-ban a Fejér megyei Cecén született ifjú székesfehérvári gimnáziumi tanulmányok után jogi diplomát szerzett a pesti egyetemen, majd a hadsereg kötelékébe lépett és haditudósító volt a boszniai okkupáció idején, 1879-ben hadnagyi rangba került. A humán tudományok iránti érdeklődésének elismerésére vall, hogy a Kisfaludy Társaság 1880-ban tagjai sorába választotta.

Még honvédelmi szolgálata idején, minisztériuma támogatásával utazhatta be a Balkán félszigetet, az egyes országok gazdaságát tanulmányozva. Leszerelése után a Kereskedelmi Minisztérium megbízásából az 1885 évi budapesti országos ipari és mezőgazdasági kiállítás keleti pavilonjához gyűjtött anyagot. 1892-1925 között a Magyar Királyi Keleti Akadémia közgazdasági karának tanára volt. 1944-ben hunyt el Budapesten.

Egyéb fontos megbízatásai mellett Strausz Adolf jelentős gyűjtést végzett a bolgár népköltészet, néphit és népszokások köréből, ehhez helyben minden támogatást megkapott. Ebben az időben már a bolgár kutatók is szorgalmasan gyűjtöttek és publikáltak. Mégis: Strausz lett az a kutató, aki Európa számára először hozzáférhetővé tette a bolgár folklórt, ez lett

публикуват. Но Щраус става ученият, който за пръв път прави достъпен българския фолклор за Европа и в това се състои изключителното значение на неговия труд. Събраните в България фолклорни материали най-напред са публикувани на унгарски език. Под заглавието „Сборник от български народни песни“ през 1892 г. в Будапеща излиза събраното от него в областта на народната поезия, а през 1895 г. – значително разширен – сборникът е издаден и на немски език: *Bulgarische Volksdichtungen*, (място на издаването: Wien-Leipzig.) Унгарското издание е финансирано от Унгарската академия на науките със значителната подкрепа на българското правителство. „Българска народна вяра“, в която са представени поверията и обичаите, излиза за пръв път в Будапеща през 1897 г., като издание на Унгарското етнографско дружество, като том първи (!) на Унгарска етнографска библиотека. На немски под заглавие *Die Bulgaren* е издадена през 1898. И двете съчинения получават значителен отзвук: според критика от 1892 г., запознавайки се с произведението на Щраус, пред читателя „се разкрива цял един нов свят“. Нека да добавим: творбата на Щраус съдържа и много материали за местните българи, благодарение на ранните изследвания на националностите в Унгария. В „Сборник от български народни песни“, след предговора на Иван Шишманов, са публикувани 179 превода, както и 21 събрани от него народни песни на български и унгарски език.

„Българска народна вяра“ ни запознава не само с народните вярвания. Народната вяра и свързаните с нея обичаи са тясно свързани, затова по понятни причини те не могат да бъдат ясно разграничени: заглавието на книгата смело би могло да бъде „Българска народна вяра и народни обичаи“. Наред със строго взетите данни за народните вярвания в книгата на Щраус могат да се прочетат и много легенди. Сред тях почетно място заемат космогоничните легенди, които служат за обяснение на произхода на света и неговите най-важни елементи; те съставляват първата част на книгата, чието заглавие е „Космогонични следи“. Втората глава „Демоните“ ни запознава с поверията за демоните и произтичащите от тях деяния на човека. Под демони авторът има предвид срещащите се в света на поверията образи, въображаеми същества, всякакви феи – включително и злите, така наречените самовили – както и водните феи, чието име е бродници или Юди, чудовищата, наречени лами, които пазят съкровища в пещерите, а героичната борба с тях е описана в песни и приказки, орисниците, които предсказват съдбата на новородените; вампирите и

munkásságának különös jelentősége. Bulgáriai folklór-gyűjtését előbb magyar nyelven rendezte sajtó alá. *Bolgar népköltési gyűjtemény* címmel 1892-ben jelent meg Budapesten gyűjtésének népköltészeti része, majd németül – jelentős terjedelmi bővítéssel – *Bulgarische Volksdichtungen* címen 1895-ben (a kiadás helye: Wien-Leipzig). A magyar kiadás költségeit a Magyar Tudományos Akadémia állta a bolgár kormány jelentős hozzájárulásával. A hiedelmeket és szokásvilágot bemutató *Bolgar néphit* 1897-ben Budapesten jelent meg először, a Magyar Néprajzi Társaság kiadásában, a Magyar Néprajzi Könyvtár első köteteként! Németül *Die Bulgaren* címen 1898-ban adták ki. Mindkét mű jelentős visszhangot váltott ki: az 1892-ben megjelent kritika szerint olvasója előtt „egy egészen új világ nyílik meg” Strausz gyűjteményét megismerve. Hozzá kell tennünk: Strausz műve jelentős hazai bolgár anyagot is tartalmaz, hála a korai magyarországi nemzetiségi kutatásoknak.

A Bolgár népköltési gyűjtemény Ivan Sismanov előszava után 179 fordítást közölt, valamint 21 saját gyűjtésű népdalt bolgár és magyar nyelven.

A Bolgár néphit nem csak a néphittel ismert meg. A néphit és a néphit által befolyásolt szokáscelemek szorosan összefüggnek, így érthető, hogy a kettő nem választható el élesen: a könyv címe bátran lehetne Bolgár néphit és népszokások. Strausz könyvében számos hiedelemmonda is olvasható a szorosan vett néphit adatokon kívül. Ezek között a mondák között kimagasló helyet foglalnak el a kozmogóniai, a világ és annak legfontosabb elemei keletkezésének magyarázására szolgálók, ezek alkotják a könyv első fejezetét, melynek címe: *Kozmogóniai nyomok*.

A második fejezet: *A daemonok* a démonokról alkotott hiedelemvilágot és az emberek ebből következő teendőit ismerteti. Démonok név alatt a hiedelemvilágban előforduló valamennyi alakot, képzeletbeli lényt érti a szerző, így a különböző tündérek – köztük az ártó tündérek, magyarul talán szépasszonyok – vagy samovilák, a vízi tündérek, akinek neve brodnica, vagy Juda, a lámia nevű óriási szörnyetegek, akik kincseket őriznek barlangokban, s akiknek hősi megöléséről költemények és népmesék egyaránt szólnak, urišnicák, akik az újszülöttek sorsáról határoznak, vampirok, óriások, tartoznak e körbe és felsorolásunk nem is teljes. Ebben a fejezetben olvashatunk azokról a csoportokról, akiknek különböző, ismeretlen eredetű objektumok létrehozását tulajdonítják. Nálunk elsősorban azt mondanák egy régi épületre, romra, hogy a törökök idejéből való. A bolgárok a zsidók vagy óriások illetve tatárok idejéből származtatják, ha valaminek nem ismerik az eredetét. Innen tudhatjuk, hogy a görögök az ilyeneket a hellenek vagy óriások idejéből valóknak vélik, s nekik

великаните също принадлежат към този кръг, изброяването не е цялостно. В тази глава можем да прочетем за онези групи, на които се приписва създаването на различни обекти с непознат произход. За някой стар градеж или руина обикновено казват, че е от турско време. Нещата, чиито произход в Унгария не познават, българите обикновено отнасят към времето на евреите, великаните или татарите. Оттук научаваме, че и гърците извеждат непознатите неща от епохата на елините или на великаните, а що се отнася до първите, обикновено имат право.

„Съдбата в народната вяра“ е заглавието на третата глава. Съдбата, фатумът може да се прояви в най-различни моменти на живота, по време на бре-

аз előbbiben általában igazuk is van.

A végzet a néphitben címet viseli a *harmadik fejezet*. A sors, a végzet az élet legkülönbözőbb pillanataiban megnyilvánulhat, a terhesség, a születés, az ifjúkor és a házasság alkalmával azonban az ember különösen kiszolgáltatott a végzetnek, vagyis az életút egyes kimagasló pontjain sok minden eldől, mint ahogy a magyar lakodalmi búcsúztató fogalmaz a menyasszony nevében:

„Mert ma változik meg életemnek útja

Vagy holtig öröme, vagy örökös búra.”

De ugyanebben a fejezetben számos mesei történet is olvasható, amelyekben a mesei igazságszolgáltatás képviseli a „végzet”-et, vagyis a mesehős sorsának alakulását.

Az *Ünnepi szokások* fejezetben az ünnepi kalendáriumot követve megismerkedünk az esztendő rendjében egymást követő vallási ünnepekkel, az ünnepek szokásvilágával és azokkal a hiedelmekkel, amelyek a szokások indokát nyújtják.

Az *Orvosságok a néphitben* a betegség és egészség kérdéseit, a hiedelmeken alapuló gyógyítást ismerteti.

Az emberi élet legfőbb végzete a halál. A *Halotti szokások* külön fejezetet kaptak a könyvben, ez a zárófejezet. A könyv végén név- és tárgymutató található, ami különösen hasznos.

Talán az eddig elhangzottakból is kitűnt, hogy a könyv felosztása nem teljesen szokványos, így bármely keregett témára, bármely jelenségre bármely fejezetben találhatunk adatokat, amelyekre nem könnyű ráakadni. A mutató segítségével azonban teljesen összegyűjthetők különböző kutatási célkitűzések szerint az anyagok.

A következőkben néhány szóval arról: milyen tudományos felkészültségről tesz tanúságot Strausz Adolf műve? Elmondhatjuk róla, hogy legfontosabb erénye a nagyszabású, Bulgária nagy részére kiterjedő anyagfeltárása, amelyet szakirodalmi anyagokkal is kiegészített. Többször is találunk a bolgár nyelvterületen belüli viszonylag pontos helymegjelölést is, olykor lábjegyzetekkel is alátámasztva, máskor mintegy általánosan bolgár(nak tartott, vélt) adatokkal találkozunk könyvében.

Nem marad meg a pusztá anyagbemutatásnál Strausz Adolf. Tévedés lenne azt hinni, hogy kizárólag bolgár – bulgáriai és hazai, magyarországi – adatokat dolgozott fel a szerző. Jelentős összehasonlító anyagot is beépített művébe. A közelség miatt nem ritka a török nép hiedelemvilágával, szokásaival való összevetés. Az összehasonlító anyagok között találunk a magyar nyelvterület különböző régióiból származó adatokat, a hazai nemzetiségektől származókat, és főleg további balkáni, ill. ázsiai párhuzamokat, de Európa bármely

менност, на раждане, през младостта и при женитба обаче човек е особено изложен на съдбата, във върховите моменти на жизнения път на човека много неща се решават така, както е споменато и в унгарската прощална песен, когато момата се прощава с рода си:

„Днеска завива пътят на моя живот –
към радост всевечна или тъга до гроб“.

В същата тази глава могат да се прочетат и много приказки, в които справедливото възмездие е самата „съдбата“, тя определя на живота на приказния герой.

В главата „Празнични обичаи“, следвайки празничния календар, се запознаваме с редящите се един след друг религиозни празници, с обичаите, свързани с тези празници и с поверията, за които се смята, че са предизвикали обичая.

„Лекове в народната вяра“ ни запознава с въпросите на здравето и болестите, както и лечението им, почиващо на поверия.

Смъртта е главната орисия на човека. „Погребалните обичаи“ са отделени в самостоятелна глава, с която завършва книгата.

В края на книгата има именен и предметен показалец, които са особено полезни.

От казаното дотук навярно е станало ясно, че делението на книгата не е твърде обичайно, така че по всяка от темите и явленията бихме могли да намерим данни във всяка от главите, така не винаги е лесно да се попадне на тях. С помощта на показалеца обаче данните лесно се систематизират от различни изследователски гледни точки.

По-нататък ще се опитаме да отговорим с няколко думи на въпроса: за каква научна подготовка свидетелства произведението на Адолф Шраус? Бихме могли да кажем, че най-ценното в него е огромният материал, отнасящ се за цяла България, обогатен с професионална литература. В книгата често срещаме точни указания за точно местонахождение в рамките на българското езиково пространство, подкрепено понякога и с бележки под линия, но друг път намираме сведения, които се отнасят (или се предполага, че се отнасят) за българите въобще.

Адолф Шраус не се задоволява с представянето на материала. Би било грешка да се смята, че авторът е обработил единствено български – от България и Унгария – сведения. В съчинението е включено голямо количество сравнителен материал. Поради близост не са редки позоваванията на поверията и обичаите на турския народ. Сред сравнителните материали откриваме и данни от различните региони на унгарската езикова територия, за националностите, живеещи в Унгария и освен това балкански, респективно азиатски паралели, но

също така и паралели с други европейски народи. Особено голямо внимание е обърнато на духовното влияние на т.нар. богомилско еретическо движение върху българския народ. Щраус обръща особено внимание на онзи пласт от българската култура, съвсем съзнателно, който – познавайки ранната история на унгарците – показва тясната връзка между тях. Употребата на сравнителен материал и направените на негова основа изводи е характерно за най-добрите изследвания от епохата, и това е още един аргумент за висока оценка на делото на Щраус. Да се издадат българските народни обичаи и народни песни на унгарски и немски език е значителна заслуга в посока на улесняване на информационния поток в многоезична Европа. От времето на Щраус българската фолклористика е натрупала огромен материал, но и досега не можем да се откажем да използваме това изследване, тъй като унгарският език прави употребата му твърде достъпна.

Бих искала да обърна внимание на няколко теми от „Българска народна вяра“, за да илюстрирам метода на Адолф Щраус.

Обичаите, свързани със сключването на брак, са проследени системно на 274-294 страница от произведението, като се вземат предвид не само народните вярвания, а и социалното им съдържание. Но и на много други места в книгата също се намират материали по темата. Българските обичаи, свързани със сключването на брак са достойни за внимание не единствено сами по себе си, те ни дават много сериозна помощ при тълкуването на елементите на собствения ни обичаен свят, чието значение се е замъглило. Тук проследяваме процеса на преминаването на лишената от почти всякакви права жена от едно семейство в друго, в който са включени изключително много лица, и на който тя е само потърпевша страна; а грижливото поддържане на тези отношения подпомага непрекъснатото функциониране на обществото. В дъното на много от действията в този процес се промъкват народната вяра, тъй като осигуряването на благоприятно бъдеще е по-важно от всичко. Символичните предмети, ястия, действия и тяхната естетична, зрелищна същност допринасят за популярността на действията и врязването им в съзнанието на присъстващите. Разбираемо е, че разполагащите с ограничена сфера на действие жени са търсели в света на вярванията съюзници за осъществяване на желанията си и са се обръщали към магическите практики.

Нека разгледаме описанието на пролетните, великденски обичаи и най-вече свързаните с яйцата. Тук намерих учудващо кратки описания, в тях става въпрос главно за едноцветните яйца, които кумовете си подаряват един на друг и с

непётól eredőeket is. Így különösen nagy figyelem esik a bogumilizmus nevű ún. eretnekmozgalom szellemi hatására a bolgár népnél. Strausz különös figyelemmel van a bolgár kultúra azon rétegére, s ezt meg is vallja, amely – ismerve a magyar nép korai történetét – azzal kapcsolatot mutathat. Az összehasonlító anyagok felso-rakoztatása és ezek nyomán következtetések levonása a kor néprajzi irodalmából a színvonalasabb művekre jellemző, ez is olyan érv, amely hozzájárul ahhoz, hogy Strausz munkásságát magasra értékeljük. Bolgár népszokásokat és népköltészetet magyar és német nyelven közreadni nagyon jelentős szolgálat az európai soknyelvűség miatt nehezen elérhető információk eljuttatásának megkönnyítésére. Strausz ideje óta a bolgár folklór-kutatás rengeteg anyagot gyűjtött, mégsem mondunk le ennek a gyűjteménynek felhasználásáról, hiszen annyira előnyössé teszi a használatát a magyar nyelven hozzáférhetőség.

Néhány témakört kiemelek a *Bolgár Néphit*-ből, hogy illusztráljam Strausz bemutatási módszerét.

A házasságkötés szokáskörét teljes rendszerességgel, egyáltalán nem csak néphitbeli, hanem azok szociális vonatkozásaira is tekintettel tárgyalja a mű a 274-294. lapon. De a könyv számos más helyén is gyűjthetünk ide tartozó adatokat. A bolgár nép házasságkötési szokásai nem csak önmagukban figyelemre méltóak, komoly segítséget adnak saját hazai szokásvilágunk már elhomályosult értelmű, háttérű elemeinek megértéséhez. A bolgár házasságkötésben a jogokkal szinte nem is rendelkező nő egyik családból a másikba kerülésének nagyon sokakra tartozó, általa szinte csak elszenvedett folyamatát követhetjük figyelemmel, amely kapcsolatok gondos szervezése a társadalom folyamatos működésének elősegítője. E folyamatban számos cselekmény háttérében húzódik meg hiedelem, hiszen a jövőendő kedvező alakulását mindennél fontosabbnak tartják. A jelképes tárgyak, eledelek, cselekmények és azok esztétikus, látványos volta hozzájárult e cselekmények népszerűsítéséhez és a résztvevők emlékezetébe vésődéséhez. Érthető, ha a csekély cselekvési mozgástérrel rendelkező nők elképzeléseik megvalósulásához a hiedelemvilágban kerestek szövetségeseket, mágikus praktikákhoz folyamodtak.

Vizsgáljuk meg a tavaszi, a húsvéti szokások leírását, különösen a tojással kapcsolatosakat. Meglepően szűkszavú leírásokat találtam itt, amelyek főleg egyszínűre festett tojásokról szólnak, ezeket a komák ajándékozzák egymásnak, a gyermekek pedig összeütik azért, hogy az eltört tojást elnyerjék a játszótárostól. Viszont kiterjedt szerepe jut a tojásnak a gyógyítással és különböző mágikus praktikákkal kapcsolatos cselekedetekben.

Melyek a bolgár népszokások között a kiemelkedően

които децата се „борят“, за да спечелят счупеното яйце от другото дете. В същото време яйцето придобива огромна роля при лечение и е свързано с различни магически практики.

Кои са най-важните български обичаи, най-характерните за България? Такива са кукерските игри в края на зимата, които са сходни с унгарските „шокац“ и „бушо“. Маските при кукерите са още по-странни и внушителни. Друг прочут български обичай се обяснява с тайното знание на нестинарите, които ходят по жарава в седмиците след Великден. Много интересно при този обичай е, че в наши дни той отново е издигнат в култ и то не само в кръга на тези, които са го наследили от дедите си.

Българските коледни обичаи, особено на Бъдни вечер много приличат на унгарските и допринасят за тълкуването на значението на някои ястия, които се срещат и у нас.

За да се докоснем до атмосферата на „Българска народна вяра“, предлагаме няколко откъса, свързани с обичаите, вярванията от настъпващата пролет:

„До Гергьовден (24 април) овчарите не колят агнета, а на самия ден колят жертвено агне.

На Грегьовден хората стават рано и се мият с роса, за да са здрави през цялата година. На този ден се берат и билки. Според народната вяра на този ден всички треви имат лечебна сила.

Ако на Гергьовден вали, дъждовната вода се събира в съдове и се оставя на слънце, докато, както казват, „стане на оцет“. Жените, които са се омъжили след Димитровден, носят козунак и хляб в църквата и го раздават на роднини. Този обичай се нарича *първа църква*. На Гергьовден не бива да се спи, за да не бъдем през цялата година сънливи и мързеливи. На този ден обикновено хората се мерят. За да са здрави всички в семейството, се пече козунак и се хранят на маса, украсена със зелени клонки. Ако на този ден убият змия, изгарят я и пепелта ѝ се пази като лек. Яловите жени на този ден отрязват главата на змия, слагат в устата ѝ бобено зърно и я скриват извън селото, където не се чува кукуригането на петел, в дънера на някое изгнило дърво. Ако бобът поникне, жената ще роди. Ако на Гергьовден на хорото се хване и циганка, момичетата, които са на хорото, ще се омъжат още същата година.“ (302.1)

Този пример показва колко е разнообразна програмата на празничния ден, в колко много области се опитват да въздействат благоприятно върху събитията и как религиозните и архаичните вярвания мирно си съжителстват.

Етнографските проучвания на Адолф Щраус, издадените от него сборници допринасят за развитието на етнографските изследвания в техния ра-

ботос, Българията е особено характерна за обичаите. Илюстрация на това е Kukeri alakoskodás a tél végén, amely hazai sokac busójárásunkkal mutat fel hasonlóságokat. Az ilyenkor viselt álarcok talán még különlegesebbek, hatalmasabbak. Másik híres bolgár szokás a nesztinárok titkos tudásával magyarázható, akik parázson járnak, a húsvét utáni hetekben kerül erre sor. Érdekessége a szokásnak, hogy napjainkban új kultusza van a tűzőn járásnak és pedig nem csak azok körében, akik ezt őseiktől hagyományként örökölték.

A bolgár karácsony esti szokások, különösen a vacsoránál gyakoroltak sokban hasonlítanak a hazaihoz, és hozzásegítenek a nálunk is fogyasztott egyes ételek eredeti jelentőségének megértéséhez.

S hogy néhány idézettel is megismerkedjünk a *Bolgár néphit*-ből, válasszunk a közelgő tavasz szokásaiból, hiedelmeiből:

„Szent György napig (április 24.) a juhászok bárányt nem vágnak, de ezen a napon egy áldozatbárányt szúrnak le.

Az emberek Szent György napján korán kelnek és hamarban mosdanak, hogy egész évben egészségesek legyenek. E napon gyógyfüveket is szednek. A néphit szerint e napon minden főnek gyógyereje van.

Ha Szent György napján esik, az esővizet edényekbe gyűjtik és addig hagyják a napon, míg, a mint mondják „megeczetesedik.“ Az asszonyok, a kik ez évben Demeter napja után mentek férjhez, kalácsot és kenyeret visznek a templomba és ott rokonaik között szétosztják. E szokást *pearva čjorkva*-nak nevezik. Szent György napján aludni nem szabad, nehogy egész évben álmosak és lusták legyenek. E napon meg is szokták magukat mérni. Hogy a családban mindenki egészséges legyen, kalácsot sütnék s ezt zöld gallyakkal díszített asztalon eszik meg. Ha e napon kigyót ütnek agyon, elégetik és hamuját gyógyszer gyanánt őrzik meg. A magtalan asszony e napon egy kigyónak fejét vágja le, a levágott fej szájába babszemet rejt és a falun kívül, ott, a hova a kakaskukorékolás nem hallatszik már el, egy odvas fába dugja. Ha a bab kicsirádzik, az illető asszonynak gyermeke lesz. Ha Szent György napjában a hóróban *czigányasszony* is tánczol, úgy a hóróban tánczó lányok még azon évben eljegyzik magukat.”(302. 1.)

Példánk megmutatja: hányféle cselekvésre nyújt programot egy-egy ünnepnap, milyen sok területét próbálják meg e cselekedetekkel kedvezően befolyásolni, s hogy a cselekmények között a vallási jellegűek és az archaikus hiedelmek ösztönöztek teendőket békésen megférnek egymás mellett.

Strausz Adolf néprajzi kutatásai, megjelent gyűjteményei hozzásegítették a néprajzi kutatás korai szakaszában, a 19. század utolsó éveiben kibontakozó magyar

нен период, когато те набират скорост в последните години на XIX век, и дават възможност местните материали да бъдат видяни в светлината на сравнителния анализ и народната история, благодарение на близкия по съдържание български материал. В годината на неговия юбилей се прекланяме пред неговото дело.

Българо-унгарските етнографски връзки намират и други последователи. Професор Христо Вакарелски е една от важните свързващи фигури, които по време на дългогодишната си работа поддържа връзка с цели генерации унгарски изследователи. В статията си „Унгарските учени и българската етнография“ (В: „Изследвания, посветени на българо-унгарските отношения“ Будапеща, 1983. 377-392.1) той обобщава спомени-те си, всичко, което знае за тези важни контакти. Спомня си за свещеник Геза Цирбус от ордена на милостивите, който пише изследване за банатските българи („Етнологично проучване на южно-унгарските българи.“ Темешвар, 1882) Ищван Ечеди, директор на музея в Дебрецен е съхранил резултатите от своята проучвателна обиколка през 1926 г. под заглавие „На българска земя. Пътеописание“. Золтан Силади пише полезно обобщение за българската култура под заглавие „България“ (Будапеща, 1931). Ищван Дьорфи, водеща фигура в унгарската етнография, през 1929 г. прави изследвания в Североизточна България. Благодарение на благоприятното развитие на отношенията изследванията на Вакарелски се публикуват в унгарски специализирани списания. Не липсват български изследвания и в европейските сборници, издадени под унгарска редакция (Viehucht und Hirtenwesen, 1961., Viehwirtschaft und Hirtenkultur, 1969., ред. Ласло Фьолдеш, Europa et Hungaria, 1965., Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa, 1961., ред. Иван Балаша). В България теренни изследвания правят Ласло К. Ковач, проф. Бела Гунда, Ласло Фьолдеш за животновъдството и овчарската култура, Ищван Винце за лозарството и винената култура, Лайош Солноки за къщата и жилищната култура. Имре Данко поддържа българо-унгарските връзки като директор на Музея Дери. Мариета Борош разработва темата за трудовата култура на българските градинари. Това изброяване естествено съвсем не е изчерпателно. И тъй като и аз самата три пъти имах възможност да почувствам гостоприемството на българските колеги като участник в конференции и изследовател, с радост записвам името си в края на този впечатляващ списък, с надеждата, че и други хора от нашата професия ще потърсят връзка с българските етнографи и ще се наемат с изследователска дейност в тази красива страна.

кutatást ahhoz, hogy anyagukat összehasonlításban lássák, csekély eltéréssel felismerjék a néptörténeti szempontból közeli kapcsolatot jelentő bolgár anyagnak köszönhetően. Születése évfordulója alkalmából tisztelettel adózunk a kutató munkásságának.

A bolgár-magyar néprajzi kapcsolatok a továbbiakban is követőkre találtak. Hriszto Vakarelszki professzor személyében fontos összekötő személyiséget tisztelhetünk, aki egész pályája során tartotta a kapcsolatot magyar néprajzkutatók generációival. *Magyar tudósok és a bolgár etnográfia* című cikkében (in: Tanulmányok a bolgár-magyar kapcsolatok köréből. Bp. 1983. 377-392. 1.) össze is foglalja emlékeit, ismereteit ezekről a jelentős kapcsolatokról.

Megemlékezik Czirbusz Géza kegyesrendi áldozópapnak a bánáti bolgárokról írott művéről (*A dél-magyarországi bolgárok etnológiai magánrajza*. Temesvár 1882.). Ecsedi István debreceni múzeumigazgató: A bolgárok földjén. *Útirajzok* cím alatt örökítette meg 1926-ban tett kutatóútja eredményeit. Szilády Zoltán: *Bulgária*. (Bp. 1931.) címmel írt jól használható összefoglalást a bolgár kultúráról. Györffy István, a két háború közti magyar néprajz vezéregyénisége 1929-ben tett kutatóutat Északkelet-Bulgáriába. A kedvezően alakult kapcsolatok nyomán Vakarelszki tanulmányai magyar szakfolyóiratokban is napvilágot láthattak. Nem hiányoztak a bolgár tanulmányok a magyar szerkesztésben megjelent, nagy jelentőségű összeurópai kötetekből (*Viehucht und Hirtenwesen*, 1961., *Viehwirtschaft und Hirtenkultur*, 1969., mindkettőt szerk. Földes László, *Europa et Hungaria*, 1965., *Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa*, 1961., szerk. Balassa Iván.). Bulgáriában terepkutatásokat végeztek: K. Kovács László, Gunda Béla professzor, Földes László az állattartás és pásztorkultúra köréből, Vincze István a szőlő- és borkultúráról, Szolnoky Lajos a ház- és lakáskultúráról. Dankó Imre a Déri Múzeum igazgatójaként tovább ápolta a bolgár kapcsolatokat. Boross Marietta a hazai bolgár kertészek munkakultúráját dolgozta fel. Felsorolásom természetesen távol van a teljességtől. S miután magam is három alkalommal élvezhettem Bulgáriában kollégák és különböző intézmények vendégszeretétét mint tanulmányutas és konferencia-előadó, örömmel iratkozom fel utolsónak e rangos listára, abban a reményben, hogy még sokan keresik majd szakterületünkről a bolgár néprajzi kapcsolatokat, vállalnak kutatási feladatot ebben a szép országban.

Александър Гюров Българската земя и народ в трудовете на пътешественика, учения и художника

*По повод 175 години от рождението и 100
години от смъртта на Феликс Фюльоп Каниц*

Един от най-близките приятели и вероятно най-ревностните почитатели на Феликс Фюльоп Каниц д-р Параскев Стоянов¹ заминава за Виена, за да се срещне отново с големия унгарски учен. На 5 януари 1904 г. той го посещава в дома му, но не им е било съдено дори да разговарят. Думите на д-р Параскев Стоянов вече не достигат до съзнанието на известния пътешественик, защото точно две седмици преди това е получил инсулт. Младият български лекар – както отбелязва в писмото до съпругата си – успява само да целуне „ръката, написала толкова велелепия за България“. Още същата вечер Феликс Каниц умира преди да е навършил 75 години.

В началото на XX в. д-р Параскев Стоянов е лекар в Ловеч, откъдето на 19 април 1902 г. той пише за пръв път на известния пътешественик. Превел вече частта за Ловеч от тритомния труд на Феликс Каниц „Дунавска България и Балканът“, той моли автора да му изпрати снимки и предговор към изданието. Книгата „Градът Ловеч от основанието му до освобождението му“ излиза още същата година. По случай 73-ия си рожден ден Феликс Каниц е избран за почетен гражданин на Ловеч, на негово име наричат един от площадите и читалището в града. По този повод ученият бива поздравен от Народното събрание, много министерства, музеи, библиотеки, читалища и вестници, от университета. Само след шест дни, на 8 август 1902 г. Феликс Каниц отделно благодари на д-р „Параскев Стоянов, а писмото си подписва така: Jüngster Bürger von Loveč“, т. е. „най-младият гражданин на Ловеч“.

Улица на името на Феликс Каниц има и в София – недалече от Медицинската академия, където повече от две десетилетия е работил д-р Параскев Стоянов. Къса уличка, сякаш забравена в зеленото слънчево спокойствие на българската столица от началото на XX век. Успоредните ѝ „побратими“ са улицата „Ами Буе“ и булевард „Тотлебен“, това „сродяване“ – поне по място – никак не е случайно и навярно е било прозряно и от някогашната Софийска община. Защото Феликс Каниц продължа-

Alexander Gjurov A bolgár föld és nép az utazó, tudós és művész munkáiban

*175 éve született és
100 éve hunyt el Kanitz Fülöp Félix*

Kanitz Fülöp Félix egyik legközelebb barátja s bizonyára a leglelkesebb tisztelője dr. Paraszkév Sztojanov¹ Bécsbe utazott, hogy találkozzék a tekintélyes magyar tudóssal. 1904. január 5-én látogatást is tett nála, de beszélgetni már nem tudtak, mert a sors másképpen rendelkezett. Dr. Paraszkév Sztojanov szavai nem jutottak el a híres utazó tudatáig, hiszen két héttel azelőtt agyszélhűdés érte. A fiatal bolgár orvosnak – ahogyan a feleségének küldött levelében elmondja – „csak azt a kezet sikerült megcsókolnia, amely annyi szépet írt Bulgáriáról.” Kanitz még ugyanaznap este meghalt, anélkül hogy betöltötte volna 75. életévét.

A XX. század elején dr. Paraszkév Sztojanov orvosként Lovecs városában dolgozott, innen 1902. április 19-én írt először a híres utazónak. Miután lefordította Kanitz Félix „A Dunai Bulgária és a Balkán” című háromkötetes munkájából a Lovecsre vonatkozó részt, arra kérte a szerzőt, hogy küldjön képeket és bevezetőt. A „Lovecs város története alapításától főlsszabadításáig” címmel a könyv még ugyanazon évben jelent meg. Kanitz Félixet 73. születésnapja alkalmából Lovecs díszpolgárává választották, róla nevezték el egyik teret és az olvasókört. Ez alkalommal a tudóst üdvözölte a bolgár nemzeti gyűlés, számos minisztérium, múzeum, könyvtár, olvasóköri és újság, az egyetem. Mindössze hat nap múlva, 1902. augusztus 8-án Kanitz Félix külön köszönetet mondott dr. Paraszkév Sztojanovnak, s e levél aláírása „Jüngster Bürger von Loveč”, azaz „Loveč legfiatalabb polgára.”

Kanitz Félix nevét viselő utca Szófiában is van, nem messze fekszik az Orvostudományi Egyetemtől, ahol több mint két évtizede dolgozott dr. Paraszkév Sztojanov. Kurta utca, amely mintha belevész a bolgár főváros XX. század eleji napsütötte zöld háboríthatatlanságába. Párhuzamosan fut két „fogadott testvére”, az Amié Bué utca és a Totleben Tábornok út – a „rokonságba kerülés” – legalábbis ami a helyezkedésüket illeti – korántsem véletlen, valószínűleg az akkori szófiai városházán tudhatták is ezt.

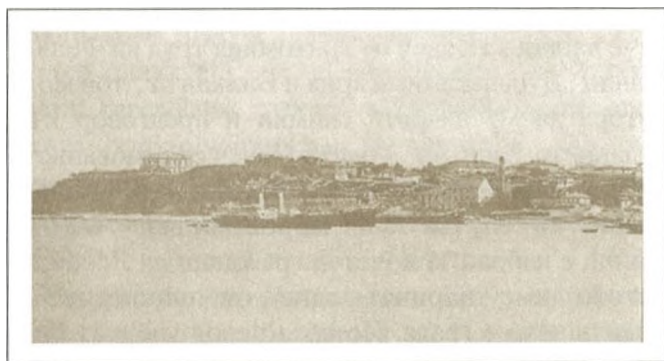
¹Параскев Стоянов (1872-1940) - професор, основател и титуляр на катедра по хирургическа терапевтика в Медицинската академия в София (Б. а.).

¹Dr. Paraszkév Sztojanov (1872-1940) – egyetemi tanár, 1918-tól a szófiai Orvostudományi Egyetem sebészgyógyászati tanszékének alapítója és címzetes vezetője (A. G.).

ва делото на австрийския естествоизпитател и геолог от френски произход Ами Буе (1794-1881) като върви по пътеките му при пътуванията си из Балканския полуостров, но за разлика от него изцяло открива за Европа могъщата някога, но вече пет столетия поробена и поради това забравена България. В своите изследвания, особено при картографирането, унгарският пътешественик основно проучва трудовете на австрийския учен, а личното им познанство прераства в близко приятелство. Командващият обсадата на Плевен и победител на Осман паша в Руско-турската освободителна война ген. Едуард Тотлебен (1818-1884) – както и всички офицери от руската армия – в хода на военните действия са използвали съставената от унгарския учен тогава най-точна карта на България, преди всичко на северната ѝ част, преброждана многократно от известния пътешественик. На срещата си с Феликс Каниц в Одеса през 1879 г. ген. Едуард Тотлебен споделя: при сраженията в Южна България мнозина руски офицери често са изказвали съжаление, че тя не е била изследвана от унгарския учен и по тази причина те не са разполагали с точна карта. Феликс Фюльоп Каниц е роден на 2 август 1829 г. в Обуда (днес III район на Будапеща) и едва ли някой е могъл да предположи, че още ненавършил тридесет години ще тръгне по непознатите пътища на Европа. Баща му Емануел Каниц е богат и уважаван търговец. От брака му с Юдит Дембиц се раждат десет деца – пет момчета и пет момичета. Синовете по столетна традиция е трябвало да наследяват професията на баща си, но тогава в Унгария е започва т. нар. епоха на реформите, която по-късно кулминира в Освободителната борба срещу Хабсбургите от 1848/1849 г. Така единият от братята на Феликс постъпва на държавна служба, а сам той избира изкуството и науката – любовта му към тях е толкова голяма, че дори не създава семейство, за да им се отдаде изцяло. Бащата уважава наклонностите на сина си, още като дете Феликс

Mert Kanitz Félix folytatta a francia származású osztrák természettudós és geológus Amié Bué (1794-1881) munkásságát, az ő nyomait követte a Balkán-félszigetet bejárva, az elődjétől eltérően azonban a magyar utazó teljesen föltárta a hajdan hatalmas, de immáron ötödik évszázada leigázott, s ezért feledésbe merült Bulgáriát. Kutatásaiban, különösen térképészeti vizsgálataiban Kanitz Félix alaposan áttekintette az osztrák tudós tanulmányait, személyes ismeretségükből pedig közeli barátság lett. Eduárd Totleben tábornok (1818-1884), aki az 1877/78-as orosz-török, Bulgária számára fölszabadító háborúban Plevén városát ostromolta s legyőzte Oszmán pasát, a hadműveletek során – ahogyan a többi orosz tiszt is – Bulgáriának a magyar tudós által készített és az akkor legpontosabb térképet használta, az utóbbi leginkább az ország északi részére vonatkozott, melyet az utazó végigjárt. Amikor 1879-ben Odeszában a tábornok találkozott Kanitz Félixszel, megjegyezte, hogy a Dél-Bulgáriában zajló ütközetek során az orosz tisztek gyakran sajnálatukat fejezték

ki azért, mert a magyar utazó nem járt arra s így nem állt rendelkezésükre pontos térkép.

Kanitz Fülöp Félix 1829. augusztus 2-án született Óbudán, s aligha feltételezhetette bárki is, hogy még mielőtt betölti majd a harmincadik életévét, elindul majd Európa ismeretlen útjain. Édesapja Emánuel Kanitz gazdag és köztisztletnek örvendő kereskedő volt. Dembitz Judittal kötött házasságából tíz gyermek született, öt fiú és öt leány. Az évszázados hagyományoknak megfelelően a gyerekeknek örökölniük kellett atyjuk foglalkozását, de ebben az időben már elkezdődött a reformkor, amely később az 1848/49-es szabadságharcban tetőzött. Így például Félix egyik testvére állami szolgálatba lépett, ő maga pedig a művészetet és a tudományt választotta élethivatásul, ezek iránti szeretete oly nagy volt, hogy családot sem alapított, hiszen ezeknek szentelte életét. Az apja tisztletben tartotta hajlamait, gyer-

взима уроци по цигулка, има превъзходен слух и музикално чувство. Но истинското си призвание намира на 1 май 1843 г., когато постъпва като стажант-гравьор в литографския институт на Винце Грим (ок. 1810-1872), основал същата година и своя печатница. В негово лице Феликс Каниц намира изключително надарен и свободолюбив учител, чиито творби днес се пазят в Унгарската национална галерия. По време на Освободителната борба Винце Грим е директор на Литографския отдел на Монетния двор. Той лично изготвя т. нар. Кошутнови банкноти и затова след потушаването на революцията е принуден да емигрира – първоначално на българска земя, сетне в столицата на Османската империя. Едва шестнадесетгодишен Феликс Каниц вече изготвя илюстрации на археологични находки, прави процъпалника си в науката. Истинската промяна обаче идва на 1 октомври 1848 г., когато е на работа вече във Виена. Авторитетният вестник „Лайпцигер Илюстрирте Цайтунг“ помества една негова графика и – убеждавайки се в таланта му – в редакционна бележка го моли да съобщи адреса си. Деветнадесетгодишният Феликс Каниц е поканен да работи там на хонорар за всяка графика. От тези пари той заплаща и пътуванията си до 1864 г., когато за пръв път получава материална подкрепа от император Франц Йосиф I. Унгарският пътешественик свързва съдбата си с този вестник за десетилетия и това обстоятелство е карало мнозина да го считат за австриец. Забравят, например, че многолюдното му семейство, неговите братя и сестри, са живяли в Будапеща, а един от племенниците му, Якаб Каниц през средата на тридесетте години на XX в. се пенсионира като главен унгарски кралски и правителствен съветник.

До първото си пътуване из Балканския полуостров

meke hegedülni tanult, kiváló zenei hallása és érzéke volt. Igazi hivatására azonban Kanitz Félix 1843. május 1-én talált rá, amikor „Graveur Praktikant”-nak állt be Grimm Vincéhez (1810 k.-1872), aki ugyanebben az évben litográfiai intézete mellett saját nyomdáját is beindította. Személyében egy rendkívül tehetséges és szabadságszerető tanára volt Kanitz Félixnek, kinek műveit ma a Magyar Nemzeti Galériában őrzik. Az 1848/49-es szabadságharc alatt Grimm Vince az Állami Bankjegynyomda litográfiai osztályának igazgatója lett. Személyesen készítette az ún. Kossuth-bankókat s ezért a forradalom bukása után emigrálni kényszerült – először bolgár földre, majd az Oszmán Birodalom fővárosába. Tizenhat évesen Kanitz Félix már elkészített első régészeti illusztrációit, ezek voltak első lépései a tudományba is. Az igazi változás 1848. október 1-én következett be, amikor már egy éve Bécsben dolgozott. A tekintélyes Leipziger Illustrierte Zeitung egy grafikáját közölte, s meggyőződve tehetségéről, híreiben kérte, közölje a címét. Ettől kezdve a tizenkilenc éves Kanitz Félixet fölkérték, hogy dolgozzon a szerkesztőségben honorárium ellenében minden egyes grafikájáért. Ezekből az összegekből fedezte utazá-

Феликс Каниц в течение на цяло десетилетие навлиза все по-дълбоко в тайните на изобразителното изкуство и изкуствознанието. Учи и работи при най-известните тогава в Европа майстори – във Виена, Мюнхен, Нюрнберг и Дрезден – и стъпка по стъпка става все по-известен. Задълбочено изучава историята, етнографията, географията и картографията. И първото голямо признание не закъснява: при почти петмесечната обиколка на австрийския император и унгарски крал Франц Йосиф I и съпругата му Елизабет Амалия Евгения в Северна Италия (от 17 ноември 1856 до 12 март 1857 г.) двадесет и седемгодишния Феликс Каниц е един от придружителите на височайшата двойка, задачата му е да изготви един своеобразен илюстриран пътепис, от тези графики много излизат и в печата. Така за никого не е било изненада, че когато през 1858 г. петгодишните вълнения в Босна и Херцеговина достигат кулминацията си редакцията на „Лайпцигер Илюстрирте Цайтунг“ изпраща там Феликс Каниц. Така на двадесет и девет години той за пръв път стъпва на Балканския полуостров, обикаля Черна Гора и Горна Далмация. Там разбира – на границата на цивилизована Европа той е открил един непознат свят, който щедро му предлага обилен материал за изследване и творчество. Още в тези часове у него се ражда дълбоко съпричастие към тамошните народи, впрегнати в ярема на невероятна изостаналост от чуждо потисничество и интереси. По думите му тази констатация се отнася най-вече до България. На нейна земя за пръв път Феликс Каниц стъпва на 11 юли 1860 г. и както отбелязва в първия том на „Дунавска България и Балканът“, още същия ден става свидетел на църковна борба на българския народ, която ще му донесе духовно, а вероятно и политическо възраждане. „Това е борба на народ – пише пътешественикът –, чийто смъртен акт дилетанти туристи и даже професионални политици отдавна вече са издали. Необосновано и незаслужено.“ Виждайки не само османското политическо и икономическо потисни-

sait egészen 1864-ig, amikor anyagi támogatást kapott I. Ferenc József császártól. Ily módon a magyar utazó évtizedekre összekötötte sorsát ezzel a lappal, s e körülmény miatt egyesek osztráknak tartják. Elfelejtik például, hogy népes családja, fiú- és leánytestvérei továbbra is Budapesten laktak, az egyik unokaöccse, Kanitz Jakab pedig a XX. század harmincas éveinek derekán magyar királyi és kormányfőtanácsosként vonult nyugdíjba.

A Balkán-félszigetre első utazása előtt – egész évtizeden keresztül – Kanitz Félix egyre alaposabban elmerült a képzőművészet és a művészettörténet titkaiba. Európa leghíresebb mestereinél tanult és dolgozott – Bécsben, Münchenben, Nürnbergben és Drezdában, lépésről lépésre maga is ismertebbé vált. Elmélyülten tanulmányozta a történelmet, az etnográfia, a földrajzot és a térképészetet. S az első nagy elismerés nem késett: amikor az osztrák császár és magyar király I. Ferenc József és hitvese Erzsébet (Elisabeth) Amália Eugénia elindultak a majdnem öthónapos észak-olaszországi körútjára (1856. november 17.-1857. március 12.), a felséges pár egyik kísérője Kanitz Félix lett, feladata sajátos képes útinapló készítése volt, ezekből a grafikákból sok megjelent a sajtóban is. Az utóbbi miatt senkinek nem okozott meglepetést, hogy 1858-ban, amikor Boszniában és Hercegovinában a zavargások tetőpontra jutottak, a Leipziger Illustrierte Zeitung szerkesztősége Kanitz Félixet küldte oda. Így huszonkilenc évesen lépett először a Balkán-félsziget földjére, bejárta Montenegrót és Felső Dalmáciát. Ott ráébredt, hogy a civilizált Európa határán túl egy olyan ismeretlen világra talált, amely bőkezűen rengeteg anyagot kínál kutatásra és alkotó munkára. Egyidejűleg tudatában azonnal kicsírázott mély együttérzés az ottani népek iránt, hiszen már az első napokban belátta, hogy idegen elnyomás és érdekek befogták ezeket a népeket a hihetetlenül nagy elmaradottság jármába.

чество, но и църковния гнет на гръцкия клер в „Дунавска България и Балканът“ Феликс Каниц отделя цели страници на борбата на българския народ и духовенство за църковна независимост. Във вестника, чийто кореспондент е, и в най-популярните унгарски илюстрирани седмичници публикува над 30 графики, изобразяващи български манастири и свещенослужители.

В България Феликс Каниц се връща през 1862 г. и в течение на още дванадесет години – с малки прекъсвания – пътува по тази така обичана от него земя, осемнадесет пъти прекосява Балкана, тежко болен от блатна треска продължава по пътищата на Добруджа. Обиколките си и изследванията си в страната той завършва на 4 август 1874 г. при нос Емине, там, където и предшественикът му, унгарският естество-изпитател Имре Фривалдски 4 години по-рано престоява три дни, завършвайки шестата си, последна експедиция в българските земи. Плодът на пътуванията на Феликс Каниц е обилен, но зрее бавно, защото многократно е обмислян. През 1875 г. излиза първият том от кардиналния му и за България, и за Европа труд „Дунавска България и Балканът“ през 1877 г. – вторият, а една година след Освобождението и последният. Второто, разширено с първите години на свободна България издание, се появява през 1882 г. Това огромно изследване категорично насочва вниманието на Европа към България, отваря вратите към многовековната култура и душевното богатство на българина, традициите и обичаите му, прелестите и историята на една несправедливо забравена страна. Труда си Феликс Каниц пише на немски, но той е издаден на френски и руски, а първият том и на чешки. И това също е едно безспорно признание. България също изпълни своя – закъсняващ по понятни политически причини – дълг към учения, на български език в превод от второто издание трите тома се появиха през 1995-1997 г., а през 2003 г.

Szavai szerint a fenti megállapítás leginkább Bulgáriára vonatkozott. Bolgár földre Kanitz Félix először 1860. július 11-én lépett, s ahogyan megjegyezte *A Dunai Bulgária és a Balkán* első kötetében még aznap szemtanúja volt a bolgár nép egyházi függetlenségéért vívott nagy küzdelmének, mert az elhozta majd a szellemi és bizonyára a politikai újjászületést is. „Annak a népnek a harca ez – folytatja az utazó – amelynek halotti levelét dilettáns turisták, sőt céhbeli politikusok is régóta kiállították. Alaptalanul és érdemtelenül.” Kanitz Félix – miután megtapasztalta nemcsak az oszmán politikai és gazdasági elnyomást, hanem a görög klérus egyházi önkényét – oldalakat szentelt a bolgár nép és papság küzdelmeinek az egyházi függetlenségért. Újságjában és a legnépszerűbb magyar képes hetilapokban több mint harminc, bolgár kolostort és egyházi személyt ábrázoló grafikát közölt.

Bulgáriába Kanitz Félix 1862-ben tért vissza és tizenkét éven keresztül – kisebb-nagyobb megszakításokkal – beutazta az általa oly szeretett földet, tizennyolc alkalommal átkelt a Balkánon, súlyos mocsárlázban szenvedett, amikor folytatta útját Dobrudzsában. Utazásait és kutatásait 1874. augusztus 4-én fejezte be az Emine-foknál, ott, ahol négy évvel előtte a magyar természettudós Frivaldszky Imre lezárta a hatodik, s egyben utolsó expedícióját bolgár földön. Kanitz Félix utazásainak termése gazdag volt, de lassan érett, mert a tudós sokszorosan átgondolta munkáját. 1875-ben megjelent nemcsak Bulgária, hanem Európa számára is alapvető műve, *A Dunai Bulgária és a Balkán* első kötete, a második 1877-ben látott napvilágot, a harmadik pedig Bulgária fölszabadítása után egy évvel. Ezt követte 1882-ben a második, Bulgária első szabad éveinek leírásával és elemzésével bővített kiadás. Ez a kapitális munka szinte parancsolóan ráirányította Európa figyelmét Bulgáriára, föltárta a

Феликс Каниц в течение на цяло десетилетие навлиза все по-дълбоко в тайните на изобразителното изкуство и изкуствознанието. Учи и работи при най-известните тогава в Европа майстори – във Виена, Мюнхен, Нюрнберг и Дрезден – и стъпка по стъпка става все по-известен. Задълбочено изучава историята, етнографията, географията и картографията. И първото голямо признание не закъснява: при почти петмесечната обиколка на австрийския император и унгарски крал Франц Йосиф I и съпругата му Елизабет Амалия Евгения в Северна Италия (от 17 ноември 1856 до 12 март 1857 г.) двадесет и седемгодишния Феликс Каниц е един от придружителите на височайшата двойка, задачата му е да изготви един своеобразен илюстриран пътепис, от тези графики много излизат и в печата. Така за никого не е било изненада, че когато през 1858 г. петгодишните вълнения в Босна и Херцеговина достигат кулминацията си редакцията на „Лайпцигер Илюстрирте Цайтунг“ изпраща там Феликс Каниц. Така на двадесет и девет години той за пръв път стъпва на Балканския полуостров, обикаля Черна Гора и Горна Далмация. Там разбира – на границата на цивилизована Европа той е открил един непознат свят, който щедро му предлага обилен материал за изследване и творчество. Още в тези часове у него се ражда дълбоко съпричастие към тамошните народи, впрегнати в ярема на невероятна изостаналост от чуждо потисничество и интереси. По думите му тази констатация се отнася най-вече до България. На нейна земя за пръв път Феликс Каниц стъпва на 11 юли 1860 г. и както отбелязва в първия том на „Дунавска България и Балканът“, още същия ден става свидетел на църковна борба на българския народ, която ще му донесе духовно, а вероятно и политическо възраждане. „Това е борба на народ – пише пътешественикът –, чийто смъртен акт дилетанти туристи и даже професионални политици отдавна вече са издали. Необосновано и незаслужено.“ Виждайки не само османското политическо и икономическо потисни

sait egészen 1864-ig, amikor anyagi támogatást kapott I. Ferenc József császártól. Ily módon a magyar utazó évtizedekre összekötötte sorsát ezzel a lappal, s e körülmény miatt egyesek osztráknak tartják. Elfelejtik például, hogy népes családja, fiú- és leánytestvérei továbbra is Budapesten laktak, az egyik unokaöccse, Kanitz Jakab pedig a XX. század harmincas éveinek derekán magyar királyi és kormányfőtanácsosként vonult nyugdíjba.

A Balkán-félszigetre első utazása előtt – egész évtizeden keresztül – Kanitz Félix egyre alaposabban elmerült a képzőművészet és a művészettörténet titkaiba. Európa leghíresebb mestereinél tanult és dolgozott – Bécsben, Münchenben, Nürnbergben és Drezdában, lépésről lépésre maga is ismertebbé vált. Elmélyülten tanulmányozta a történelmet, az etnográfát, a földrajzot és a térképészetet. S az első nagy elismerés nem késett: amikor az osztrák császár és magyar király I. Ferenc József és hitvese Erzsébet (Elisabeth) Amália Eugénia elindultak a majdnem öthónapos észak-olaszországi körútjára (1856. november 17.-1857. március 12.), a felséges pár egyik kísérője Kanitz Félix lett, feladata sajtóságos képes útinapló készítése volt, ezekből a grafikákból sok megjelent a sajtóban is. Az utóbbi miatt senkinek nem okozott meglepetést, hogy 1858-ban, amikor Boszniában és Hercegovinában a zavargások tetőpontra jutottak, a Leipziger Illustrierte Zeitung szerkesztősége Kanitz Félixet küldte oda. Így huszonkilenc évesen lépett először a Balkán-félsziget földjére, bejárta Montenegrót és Felső Dalmáciát. Ott ráébredt, hogy a civilizált Európa határán túl egy olyan ismeretlen világra talált, amely bőkezűen rengeteg anyagot kínál kutatásra és alkotó munkára. Egyidejűleg tudatában azonnal kicsírázott mély együttérzés az ottani népek iránt, hiszen már az első napokban belátta, hogy idegen elnyomás és érdekek befogták ezeket a népeket a hihetetlenül nagy elmaradottság jármába.

чество, но и църковния гнет на гръцкия клер в „Дунавска България и Балканът“ Феликс Каниц отделя цели страници на борбата на българския народ и духовенство за църковна независимост. Във вестника, чийто кореспондент е, и в най-популярните унгарски илюстрирани седмичници публикува над 30 графики, изобразяващи български манастири и свещенослужители.

В България Феликс Каниц се връща през 1862 г. и в течение на още дванадесет години – с малки прекъсвания – пътува по тази така обичана от него земя, осемнадесет пъти прекосява Балкана, тежко болен от блатна треска продължава по пътищата на Добруджа. Обиколките си и изследванията си в страната той завършва на 4 август 1874 г. при нос Емине, там, където и предшественикът му, унгарският естество-изпитател Имре Фривалдски 4 години по-рано престоява три дни, завършвайки шестата си, последна експедиция в българските земи. Плодът на пътуванията на Феликс Каниц е обилен, но зрее бавно, защото многократно е обмислян. През 1875 г. излиза първият том от кардиналния му и за България, и за Европа труд „Дунавска България и Балканът“ през 1877 г. – вторият, а една година след Освобождението и последният. Второто, разширено с първите години на свободна България издание, се появява през 1882 г. Това огромно изследване категорично насочва вниманието на Европа към България, отваря вратите към многовековната култура и душевното богатство на българина, традициите и обичаите му, прелестите и историята на една несправедливо забравена страна. Труда си Феликс Каниц пише на немски, но той е издаден на френски и руски, а първият том и на чешки. И това също е едно безспорно признание. България също изпълни своя – закъсняващ по понятни политически причини – дълг към учения, на български език в превод от второто издание трите тома се появиха през 1995-1997 г., а през 2003 г.

Сзавай szerint a fenti megállapítás leginkább Bulgáriára vonatkozott. Bolgár földre Kanitz Félix először 1860. július 11-én lépett, s ahogyan megjegyezte *A Dunai Bulgária és a Balkán* első kötetében még aznap szemtanúja volt a bolgár nép egyházi függetlenségéért vívott nagy küzdelmének, mert az elhozta majd a szellemi és bizonyára a politikai újjászületést is. „Annak a népnek a harca ez – folytatja az utazó – amelynek halotti levelét dilettáns turisták, sőt céhbeli politikusok is régóta kiállították. Alaptalanul és érdemtelenül.” Kanitz Félix – miután megtapasztalta nemcsak az oszmán politikai és gazdasági elnyomást, hanem a görög klérus egyházi önkényét – oldalakat szentelt a bolgár nép és papság küzdelmeinek az egyházi függetlenségért. Újságjában és a legnépszerűbb magyar képes hetilapokban több mint harminc, bolgár kolostort és egyházi személyt ábrázoló grafikát közölt.

Bulgáriába Kanitz Félix 1862-ben tért vissza és tizenkét éven keresztül – kisebb-nagyobb megszakításokkal – beutazta az általa oly szeretett földet, tizennyolc alkalommal átkelt a Balkánon, súlyos mocsárlázban szenvedett, amikor folytatta útját Dobrudzsában. Utazásait és kutatásait 1874. augusztus 4-én fejezte be az Emine-foknál, ott, ahol négy évvel előtte a magyar természettudós Frivaldszky Imre lezárta a hatodik, s egyben utolsó expedícióját bolgár földön. Kanitz Félix utazásainak termése gazdag volt, de lassan érett, mert a tudós sokszorosan átgondolta munkáját. 1875-ben megjelent nemcsak Bulgária, hanem Európa számára is alapvető műve, *A Dunai Bulgária és a Balkán* első kötete, a második 1877-ben látott napvilágot, a harmadik pedig Bulgária főlsszabadítása után egy évvel. Ezt követte 1882-ben a második, Bulgária első szabad éveinek leírásával és elemzésével bővített kiadás. Ez a kapitális munka szinte parancsolóan ráirányította Európa figyelmét Bulgáriára, föltárta a

világ előtt a bolgárok sok évszázados kultúráját és szellemi gazdagságát, hagyományait és szokásait, egy méltatlanul elfeledett ország szépségeit és történelmét. Munkáját Kanitz Félix németül írta, de kiadták franciául és oroszul, az első kötetet pedig cseh nyelven is. Ez is a vitathatatlan elismerések egyike. Bulgária szintén teljesítette – a politikai okok miatt érthető késedelemmel – tartozását a tudós iránt, 1995 és 1997 között bolgár nyelven megjelent mind a három kötet, majd 2003-ban a szuplementer, azaz a pótkötet, ebben a név és földrajznév mutatói mellett a tudományágak szerinti mutatók is találhatóak, így Kanitz Félix kutatóinak munkája ma már sokkal könnyebb lesz.

A XIX. század hatvanas éveitől a magyar képes hetilapokban, a Magyarország és a nagyvilágban, a Vasárnapi Újságban, a Képes Néplapban, később pedig a Haború-Krónikában (az utóbbi első száma az 1877/78-as orosz-török, Bulgária számára fölszabadító háború kezdete után két héttel jelent meg s gyakorlatilag ennek eseményeit követte nyomon) Kanitz Félix több mint 600 grafikája látott napvilágot. A szám körülbelülisége elkerülhetetlen, mivel egyes metszeteket két, néha három lapban is közöltek. Ezeken felelevenednek Szófia, Gabrovo, Târnovo, Várna, Dobrics, Sumen, Nikopol, Rahova – (ma Orjahovo), Bulgária természeti ékességei, a parasztok munkája, a rózsaszüret, a bolgár népszokásai, ünnepei és táncai, történelme. Mindaz, ami később még jóval nagyobb helyet kap *A Dunai Bulgária és a Balkán* három kötetében. Alap kutatásai be-fejezése után Kanitz Félix tovább dolgozott az országban, így a fölszabadító háború alatt is, az orosz közigazgatási és katonai hatóságoktól minden támogatást megkapott. Körükben nagy tekintély és tisztelet övezte a tudóst, hiszen még 1871-ben kiadta az általa összeállított *A Dunai Bulgária és a Balkán* eredeti térképét, mégpedig 145 x 55 cm-es nagyságban, 1 : 420 000 mértékben, két évvel később megjelent az orosz változata kilencversztes (1 verszt = 1067 m) méretarányban, ezt használták a háború alatt. Bulgária első pontos térképe igen részletes, ezen majdnem 2300 település és 35 kolostor szerepel, precíz módon ki van jelölve 30 hágó a Balkánban, az utóbbinak stratégiai jelentősége is volt a háború alatt. Bulgária etnográfiai térképéért pedig Kanitz Félix 1875-ben a párizsi földrajztudományi kongresszuson a nagy aranyérmet vehette át. Tehát nem véletlen, hogy a II. Sándor orosz cár a magyar utazót két magas érdemrenddel tüntette ki, a Szent Annával és a Szent Sztaniszlavval. Kanitz Félix

világ előtt a bolgárok sok évszázados kultúráját és szellemi gazdagságát, hagyományait és szokásait, egy méltatlanul elfeledett ország szépségeit és történelmét. Munkáját Kanitz Félix németül írta, de kiadták franciául és oroszul, az első kötetet pedig cseh nyelven is. Ez is a vitathatatlan elismerések egyike. Bulgária szintén teljesítette – a politikai okok miatt érthető késedelemmel – tartozását a tudós iránt, 1995 és 1997 között bolgár nyelven megjelent mind a három kötet, majd 2003-ban a szuplementer, azaz a pótkötet, ebben a név és földrajznév mutatói mellett a tudományágak szerinti mutatók is találhatóak, így Kanitz Félix kutatóinak munkája ma már sokkal könnyebb lesz.

A XIX. század hatvanas éveitől a magyar képes hetilapokban, a Magyarország és a nagyvilágban, a Vasárnapi Újságban, a Képes Néplapban, később pedig a Háború-Krónikában (az utóbbi első száma az 1877/78-as orosz-török, Bulgária számára fölszabadító háború kezdete után két héttel jelent meg) gyakorlatilag ennek eseményeit követte nyomon Kanitz Félix több mint 600 grafikája látott napvilágot. A szám körülbelülisége elkerülhetetlen, mivel egyes metszeteket két, néha három lapban is közöltek. Ezeken felelevenednek Szófia, Gabrovo, Târnovo, Várna, Dobrics, Sumen, Nikopol, Rahova – (ma Orjahovo), Bulgária természeti ékességei, a parasztok munkája, a rózsaszüret, a bolgár népszokásai, ünnepei és táncai, történelme. Mindaz, ami később még jóval nagyobb helyet kap *A Dunai Bulgária és a Balkán* három kötetében. Alap kutatásai be-fejezése után Kanitz Félix tovább dolgozott az országban, így a fölszabadító háború alatt is, az orosz közigazgatási és katonai hatóságoktól minden támogatást megkapott. Körükben nagy tekintély és tisztelet övezte a tudóst, hiszen még 1871-ben kiadta az általa összeállított *A Dunai Bulgária és a Balkán* eredeti térképét, mégpedig 145 x 55 cm-es nagyságban, 1 : 420 000 mértékben, két évvel később megjelent az orosz változata kilencversztes (1 verszt = 1067 m) méretarányban, ezt használták a háború alatt. Bulgária első pontos térképe igen részletes, ezen majdnem 2300 település és 35 kolostor szerepel, precíz módon ki van jelölve 30 hágó a Balkánban, az utóbbinak stratégiai jelentősége is volt a háború alatt. Bulgária etnográfiai térképéért pedig Kanitz Félix 1875-ben a párizsi földrajztudományi kongresszuson a nagy aranyérmet vehette át. Tehát nem véletlen, hogy a II. Sándor orosz cár a magyar utazót két magas érdemrenddel tüntette ki, a Szent Annával és a Szent Sztaniszlavval. Kanitz Félix

ска карта на България отново привлича специалното внимание не само на научните кръгове, но и на широката публика.

Обичта на Феликс Каниц към България никога не е била затваряна само в рамките на науката. Многогранно описва въоръжените хайдушки чети, националноосвободителната борба, оставил ни е портрети в цял ръст на войводите Ильо Марков и Панайот Хитов, изобразил е засада на българските хайдути. На 21 юни 1876 г дори и в неособено разположения към българите вестник „Аусбургер Алгемайне Цайтунг“ успява да публикува статията си „Българското въстание на Балканите“, в нея разкрива жестокостите, с които е Априлското въстание удавено в кръв: „Срещу въстаниците Портата мобилизира турското население, даде оръжие даже и на пуснатите от занданите престъпници и с тези разбойнически банди изстреби населението на цели провинции, срина села. Само в Филипополския (Пловдивския) и Софийския район бяха опожарени 120 селища, от тях два града. А преселените тук преди 15 години черкези безчинстваха - избиваха населението, опустошаваха селата, отмъкваха добитъка, за да го продадат в градовете на смехотворна цена (едно прасе за 10 пиастъра или 2 марки):“ Точно тогава един от първите български книгоиздатели, известният Христо Г. Данов лежи в затвора за участие във въстанието, заплашва го най-тежкото наказание. С книгоиздателя и пловдивския будител и книжовник Янко Ковачев Феликс Каниц се е запознал година по-рано – последният в издавания от него във Виена „Български народен календар за проста година. 1875“ помества статията си „Феликс Каниц в България“, тогава и тримата се срещат за пръв път. Узнал за съдбата на Христо Г. Данов унгарският учен не се поколебава нито за миг, да се обърне към министъра на външните работи на Австро-Унгария граф Дюла Андраши, въпреки негов личен приятел. Чрез дипломатическия представител на монархията в Цариград министърът успява да освободи Христо Г. Данов и да го спаси от сигурна смърт. Далече не са случайни думите на живеещия във Виена богат български търговец и предприемач Георги Киселов, нарекъл Феликс Каниц „български консул във Виена“.

Феликс Каниц за пръв път пристига в столицата на освободена България, вече в София на 11 септември 1879 г., завръщайки се от конгреса на антрополозите в Москва, където неговата етнографска карта на България е поставена на видно място. Унгарският учен е почетен гост на празненството по случай именния ден на княз

мункассъгът I. Ferenc József császár is elismerte, 1888. január 14-én – a földrajztudományban és a térképészetben elért kimagasló sikereiért – magyar királyi tanácsossá nevezte. S nem osztrák! Ugyanebben az évben megnyílt a párizsi világkiállítás, ezen Kanitz Félix Bulgária etnográfiai térképe immár nemcsak a tudósok, hanem a közönség széles köreinek figyelmébe került.

Kanitz Félix Bulgária iránti szeretete azonban soha nem korlátozódott a tudomány keretei közé. Sokoldalúan leírja a fegyveres szabadszapatokat, a nemzeti fõlszabadító harcokat, grafikáiban található Iljo Markov és Panajot Hitov egész alakos képe, egy bolgár szabadszapat a törököknek állított csapdája. Ezen kívül még a messze nem bolgárbarát újságban, az Ausburger Allgemeine Zeitung 1876. június 21-i számában Kanitz Félix *A bolgár felkelés a Balkánon* című cikkét közölte, ebben föltárta azokat a kegyetlenkedéseket, amelyekkel vérbe fojtották a bolgárok áprilisi fölkelését: „A porta a fölkelők ellen fegyverbe hívta a török lakosságot, sőt a börtönök bűnözőit is felfegyverezte, s ezekkel a rablóbandákkal kiirtja a felkelt vidékek lakosságát, s elpusztítja falvait. Magában a filippopoli (plovdivi – A. G.) és szófiai kerületekben 120 helységet, közöttük két várost égettek föl. A 15 éve betelepített cserkeszek garázdálkodnak – kiöldösis a lakosságot, elpusztítják a falvakat, elhajtják a jószágot, hogy nevetséges áron eladhassák azt a városokban (egy disznó ára 10 piaszter, vagyis 2 márka).” Éppen akkor az első bolgár könyvkiadók egyike, Hriszto G. Danov az áprilisi fölkelésben való részvételéért börtönben ült, s a legsúlyosabb büntetés fenyegette. Vele és Janko Kovacsev plovdivi irodalmárral és népművelővel Kanitz Félix egy évvel korábban Bécsben ismerkedett meg, amikor az utóbbi a szerkesztésében megjelenő Bolgár Népi Kalendárium az 1875. közönséges évről (Български народен календар за проста година. 1875) kiadványban közölte Kanitz Félix Bulgáriában című cikkét. Mihelyt a magyar utazó értesült Hriszto G. Danov sorsáról, egy percig sem habozott és az Osztrák-Magyar Monarchia külügyminiszteréhez, gróf Andrassy Gyulához (1828-1890) fordult, aki egyébként személyes barátja is volt. A miniszternek – a monarchia konstantinápolyi diplomáciai képviselőjén keresztül – sikerült szabadlábra helyeztetni, s ily módon a biztos haláltól megmentenie Hriszto G. Danovot. Nem a véletlen szülte a Bécsben élő gazdag bolgár kereskedő és vállalkozó Georgi Kiszelov szavait, aki Kanitz Félixet bécsi bolgár konzulnak nevezte.

Александър Батенберг, навсякъде е съпровождан с подчергано уважение, много статии за него и делото му излизат във вестниците. Две години по-късно бива избран за почетен член на Българското книжовно дружество (от 1911 г. Българска академия на науките). Последното пътуване в България предприема през 1883 г., макар и вече завършил изследванията си в България, обработва и допълва нататък събраното. Интересът му към страната и българския народ обаче не угасва, пише и публикува нататък – за научните издания наистина само по важни въпроси, а във вестниците – за значителните събития в България. Успоредно с това поддържа тесни лични контакти с учещите се във Виена български младежи, с работещите там български търговци.

С делото си Феликс Фюльоп Каниц остава завинаги в България. За пръв път в нея той идва като учен и изследовател на страна и народ, тогава забравени от Европа и може би по-непознати и от Африка. Още от първите дни обаче – както и сам признава унгарският пътешественик – не е могъл да не обикне България и българския народ. Обич и уважение, съпровождали го през целия му живот след първото пътуване, направили от него истински и искрен приятел, защитник и покровител на българския народ и всичко българско. И хранител на богато минало и традиции, без които никоя нация не би могла да има бъдеще.

По време на научната си командировка в София на 16 април 2003 г. взех участие в тържествата, организирани в навечерието на 100-годишнината от рождението на Феликс Фюльоп Каниц, открих акварелната му изложба в Българската академия на науките. На същия ден в 11 часа на стената на 19-о средно общообразователно училище, откъм улицата, носещата името на унгарския учен, бе осветена паметна плоча с барелефен портрет, творба на скулптора проф. Величко Минев, носител на всички най-високи български награди. Може би този жест – в сравнение с наследството на Феликс Каниц – да е малък, но в него пулсира голямата повеля срещу забравата, адресирана и до идните поколения.

А már fölszabadult Bulgária fővárosába, immár Szófiába, Kanitz Félix először 1879. szeptember 11-én érkezett visszatérően az antropológusok moszkvai kongresszusáról, ahol Bulgária néprajzi térképe újból a figyelem központjába került. A magyar utazó tiszteletbeli vendége volt Battenberg Sándor bolgár fejedelem névnapja alkalmából rendezett ünnepségen, mindenhova az országban kiemelt megtisztetés kísérte, az újságokban sok cikk jelent meg róla és munkásságáról. Két év múlva, a Bolgár Irodalmi Társaság (1911-től Bolgár Tudományos Akadémia) tiszteletbeli tagjává választotta. Kanitz Félix utolsó utazása Bulgáriába 1883-ban volt, befejezte ugyan kutatásait, de tovább dolgozott az összegyűjtött anyagon, kiegészítve azt. Az ország és a bolgár nép iránti érdeklődése azonban lankadatlan maradt, habár csak fontosabb kérdésekről írt a szaklapokban, az újságokban pedig továbbra is közölt cikkeket egy-egy fontosabb bulgáriai eseményről. Emellett szoros személyes kapcsolatot tartott a Bécsben tanuló bolgár fiatalokkal, az ott dolgozó bolgár kereskedőkkel. Kanitz Fülöp Félix azonban mindörökké Bulgáriában marad. Először egy olyan ország és nép földjére lépett utazóként és kutatóként, amelyekről Európa elfeledkezett s talán Afrikánál is ismeretlenebbek voltak az öreg kontinensen. Ám az első napoktól kezdve – ahogyan maga a magyar tudós is bevallotta – nem lehetett nem beleszeretni Bulgáriába és a bolgár népbe. Ez a szeretet egész további életén át elkísérte, így lett igazi és őszinte barátja, oltalmazója és pártfogója a bolgár népnek, mindannak, ami bolgár. Egyben a gazdag múlt és hagyományok megőrzője, amelyek nélkül egy nemzetnek nem lehet jövője.

Szófia tudományos kiküldetése során részt vettem Kanitz Fülöp Félix születési centenáriuma előestéjén, 2003. április 16-án rendezett ünnepségeken, megnyitottam az utazó akvarell-kiállítását a Bolgár Tudományos Akadémiában. Aznap 11 órakor a 19. számú középiskola azon falán, amely a magyar tudós nevét viselő utca felől van, fölavatták az őt ábrázoló domborműves emléktáblát, Velicsko Minekov szobrász professzor alkotása, aki a legnagyobb bolgár kitüntetések tulajdonosa. Lehetséges, hogy Kanitz Fülöp Félix örökségéhez képest ez a gesztus kicsi, de benne lüktet a nagy parancsolat a feledés ellen, amelynek címzettjei a jövő nemzedékei is.

Райна Харгитаи

Градинарската култура и дейност на българските градинари в Унгария*

Българите в Унгария са едно от най-малобройните национални малцинства, но историческото значение на тяхното присъствие се крие в решаващата роля, която изиграват в развитието на унгарското зеленчукопроизводство. Макар че на територията на Австро-Унгарската монархия българските търговци се заселват по-рано, българите в Унгария и до днес се отъждествяват с българските градинари. Това се обяснява с факта, че пристигналите първоначално само на сезонна работа българи донасят нова технология на обработката на земята, която дотогава е непозната в Унгария. От втората половина на XIX век дейността на българските градинари на територията на историческа Унгария оказва такова голямо влияние върху унгарското селско стопанство и зеленчукопроизводство, че както специалистите, така и правителствата съзнателно и задълбочено започват да се занимават с тях. Настоящото изследване се занимава преди всичко с българските „странстващи“ градинари, които се появяват на територията на историческа Унгария най-вече по икономически причини, първоначално в околностите на Брашов, а от последната трета на XIX век се придвижват в западна посока. Сред икономическите причини на първо място стои липсата на земя. Многовековното турско владичество спъва създаването на едро земевладение и развитието на градовете. Една от причините за гурбетчийството са трудностите по прехраната. В страните, където се заселват, градинарите „разчитат на по-добър живот и по-сигурна печалба, отколкото в родината си“ (Петер Слава).

Възникване на унгарската градинарска култура

През средновековието градинарството е било развито главно в манастирските стопанства. В някои райони – например Сентеш – от 1600 г. насам се развива зеленчукопроизводство; а според най-старите сведения в Реметехаза, Гюла и Сенаш още през първата половина на XVI век крепостните селяни отглеждали грах, зеле и други градински растения. По време на турското владичество, например, в Гюла (в крепостта и по брега на Фехер-Кьорьош) са отглеждали различни видове зеленчуци. В Чонград вероятно зеленчуците са били отглеждани за изхранването на турската стража на крепостта. Сведения за това намираме в

Hargitai Rajna

A bolgárkertészek magyarországi működése és kertkultúrája*

Magyarországon a bolgár kisebbséget – létszáma alapján – a legkisebbek egyikeként tartják számon, ám létezésének történelmi jelentőséget ad, hogy meghatározó szerepet játszott a magyarországi zöldségtermelés fellendülésében. Noha a bolgár kereskedők előbb jelentek meg az Osztrák-Magyar Monarchia területén, mint a bolgárkertészek, mégis a bolgár kisebbséget máig az idetelepült bolgárkertészekkel azonosítják. Ez annak tulajdonítható, hogy az ide kezdetben idénymunkára érkező bolgárok magukkal hoztak egy új földművelési módot, amely Magyarországon eddig ismeretlen volt. A XIX. század második felétől a bolgárkertészek tevékenysége a történelmi Magyarország területén olyan nagy mértékben hatott a magyar mezőgazdaságra és zöldségtermelésre, hogy mind a szakemberek, mind a kormányok tudatosan és elmélyülten foglalkoztak tevékenységükkel. E tanulmány azokkal – a „vándor” kertészekkel foglalkozik, akik főleg gazdasági okok miatt jelentek meg a történelmi Magyarország területén, először Brassó környékén, majd a XIX. század utolsó harmadában nyugati irányba vonultak tovább. A gazdasági okok között első a földnélküliség. A több évszázados török uralom gátolta a nagybirtokok kialakulását és a városiasodást. Az elvándorlás egyik oka a megélhetési nehézségek voltak. Azokban az országokban, ahova kivándoroltak „jobb megélhetést és biztosabb pénzszerzési lehetőséget reméltek, mint hazájukban” (Szalva Péter).

A magyarországi kerti kultúra kialakulása

Magyarországon a középkorban főleg a kolostorok kertjében kertészkedtek. Bizonyos tájakon – például Szentesen – az 1600-as évektől kezdve fellendült a zöldségtermesztés; az ismert legrégebbi adat szerint Remeteházán, Gyulán és Szénáson már a XVI. század első felében a jobbágyok borsót, káposztát és egyéb kerti növényeket termesztettek. A török hódoltság időszakában például Gyulán (a vár és a Fehér-Körös partjain) többféle zöldséget termesztettek. Csongrádon valószínűleg a vár török őrsége élelmezésére termesztettek zöldséget. Erre utal egy jegyzői feljegyzés, a csongrádi révén szállított zöldség után járó vám fizetéséről. Több szakember (Jeszenszky Árpád, Varga

* Откъс от едноименното изследване

* Részlet az azonos című tanulmányból

един доклад на бирника, за митото, което трябва да се плати при прекарването на зеленчуците през чонградския брод. Според мнозина от специалистите (Арпад Йесенски, Гюла Варга) турската градинарска култура е първата, която оказва влияние върху градинарите и натурализира редица непознати дотогава растения. След прогонването на турците, от XVII век нататък, зеленчукови и овощни градини се създават в именията на едрите земевладелци. В средата на XVIII век започват да се създават и по-организирани стопанства. Първите селски градини служат за самозадоволяване. По-късно се правят опити за задоволяване на градския пазар с пренасянето на зеленчукопроизводството върху орни земи, но самите градинари остават част от селските стопанства.

През XVIII век в околностите на Пеща немските градинари произвеждат зеленчуци за пазара, задоволявайки нуждите на пещенското население от пресни зеленчуци. През 1764 г. се основава цех на пещенските градинари, като филиал на градинарския цех в Пожон (Братислава). В статията си „Български градинарски стопанства в Унгария“ Мариета Борош характеризира по следния начин работата на немските градинари:

„Немските градинари, които създават своите градинарски стопанства в околностите на Пеща в началото на XVIII в., имат пионерска роля като градинари, производители за пазара.“

Другата народност, изиграла решаваща роля в унгарското зеленчукопроизводство, са българите.

Начален период на българското градинарство

Първите „странстващи“ български градинари пристигат в Унгария в периода след Съглашението от 1867 г. Това съвпадение е много важно и благоприятно за българите. Икономическото състояние на Унгария се стабилизира. Градското население се увеличава значително, променя се културата на хранене, все по-голямо е търсенето на пресни зеленчуци, което води до увеличаване на броя на градинарите.

„Българите забелязват това търсене и със своите евтини и конкурентноспособни стоки се превръщат за дълго време в ненадминати майстори на унгарската градинарска култура.“ (Гюла Варга: „Българските градинари и унгарската градинарска култура“)

Първото писмено сведение за българските градинари откриваме в августовския брой на вестник „Народен градинар“ от 1865 г. Редакторът на вестника Шандор Лукачи информира за появата на петчленно „сервианско семейство“ в околностите на Капосташмедер. (В печата от

Gyula) szerint a törökök kertkultúrája volt az első, amely hatással volt a kertművelőkre és addig ismeretlen növényeket is meghonosított.

A törökök elűzése után, a XVII. századtól a földesúri udvarházaknál alakultak ki gyümölcs- és zöldséges kertek. A XVIII. század derekán kezdtek kialakulni a szervezettebb kertészetek. Az első falusi kertek kizárólag önellátási célokat szolgáltak. A későbbiekben szántóföldi zöldségtermesztéssel próbálták a városi piacok igényeit kielégíteni, de maguk a kertészek továbbra is a parasztgazdaságokhoz tartoztak.

A XVIII. században Pest környéken német kertészek voltak azok, akik piacra termeltek zöldséget, és akik nemcsak Bécs, hanem Pest lakosságát is ellátták friss zöldséggel. 1764-ben megalakult a pesti kertész céh, amely a pozsonyi kertész céh filiáléjaként működött. Boross Marietta a *Bolgár és bolgár rendszerű kertészetek Magyarországon* c. cikkében így jellemzi a német kertészek munkáját:

„A német kertészek, akik Pest határában a XVIII. sz. elejétől kezdve létesítik kertészeti telepeiket, a piacra termelő kertművelők sorában hazánkban úttörők voltak.”

A másik nemzetiség, amely Magyarországon meghatározó szerepet játszott a zöldségtermelésben, a bolgároké.

A bolgár kertészkedés kezdeti időszaka

Az első „vándorló” bolgárkertészek megjelenése magyar földön a kiegyezés utáni időre esik. Ez az egybeesés nagyon fontos és kedvező tényező a bolgárok számára. Magyarország gazdasági helyzete stabilizálódik. A városok lakossága lényegesen növekszik, változik a táplálkozási kultúra, nagyobb igény mutatkozik a zöldségek fogyasztása iránt, ami a kertészetek számának szaporodásához vezet.

„Ezt az igényt ismerték fel a bolgárok s olcsó és mégis piacképes áruikkal váltak a magyar konyhakertkultúra jó ideig utolérhetetlen mestereivé” (Varga Gyula: *A bolgárkertek és a magyar konyhakertkultúra*)

A bolgárokról szóló első írásos adatokkal *A nép kertésze* c. újság 1865 augusztusi számában találkozunk. A lap szerkesztője, Lukácsy Sándor számol be egy 5 tagból álló „szervián család” megjelenéséről Káposztásmegyer határában. (Szerviánoknak vagy bosnyákoknak nevezte a korabeli sajtó a bolgárokat, mivel az első időkben jelentős részük Szerbián keresztül, olykor a Dunán felhajózva érkezett. Szerviánnak nevezte a köznyelv a bolgárok haragoszöld nagy paprikáját is.) A XIX sz. vége felé a már említett földnélküliség, a

епохата българите са били наричани сервиани или бошнаци, тъй като в началото голяма част от тях идва откъм Сърбия, често с кораб по Дунав. Сервиан е било разпространеното название и на българския тъмно-зелен пипер.)

В края на XIX век споменатият вече недостиг на земя, високите данъци и липсата на пазар, кара българското мъжко население да напусне родината. В първите години те пристигат в Унгария на малки групи („тайфи“), по-големите групи започват да пристигат след 1870 г.

Според новина, публикувана в „Стопански страници“ на 13 април 1873 г.:

„Като пролетни лястовици, трудолюбивите български градинари, които в югоизточните провинции на Унгария всяка година са все по-многобройни и в най-скоро време, за срам на тукашното население, ще монополизират този стопански отрасъл, който върху малко земя дава голям приход, нека ги наречем градинарите имигранти от България, вече пристигнаха в голям брой. Тези майстори на градинските растения и зеленчукопроизводството, по наши сведения – тази година вече 18 хиляди се прекосили Дунав и вече навсякъде са се заели с обработката на наетите предварително за градинарска работа земи навсякъде... Тези работливи хора, оставяйки семействата си, без женска помощ, от началото на пролетта до края на есента остават у нас и си заминават със спечеленото с кървава пот, за да се върнат следващата пролет отново като лястовиците и щъркелите. Срещат се и в Надварад (дн. Орадеа – бел.пр.) и невероятното им трудолюбие би могло да послужи за пример за следване и на нашия народ.“

Доколко са точни тези „сведения“ за 18-те хиляди „странстващи“ български градинари, не знаем. По други данни през 70-80-те години на XIX век от района на Търново са емигрирали 9555 градинари, а от Лясковец (където е основано и първото българско Градинарско дружество) тръгват 1086 души.

magas adó és az áru piaci értékesítésének hiánya indította a bolgár férfilakosságot hazája elhagyására. Az első években csak férfiakból álló kis csoportokban („tajfákban”) érkeztek Magyarországra, nagyobb tömegben az 1870-es évektől kezdődően jöttek.

A Gazdasági Lapok 1873. április 13.-án megjelent híre szerint:

„A tavaszi fecske módjára a szorgalmas bolgár kertészek, kik Magyarország délkeleti vidékein a kertészetet évenként növekedő számmal művelik és ezen kis téren nagy jövedelmet nyújtó gazdasági ágat honi népességünk szégyenére rövid idő alatt csaknem monopolizálni fogják, mondjuk a bolgárországi bevándorlott kertészek oda nagy számmal már megérkeztek. A kerti vetemények és zöldségtenyésztés ezen mesterei, értesülésünk szerint – az idén mintegy 18 ezren keltek át a Dunán, s kertészeti foglalkozásaikra előre lefoglalt haszonbéres helyeiket művelés alá vették mindenütt... Ezen szorgalmas emberek családjaik hátrahagyásával, női segítség nélkül tavasztól kezdve az ősz végéig

A bolgárok a török megszállás előtt is foglalkoztak zöldségtermesztéssel, de az intenzívebb és régiókban koncentrált zöldségtermeléshez szükséges szaktudást a hosszú török megszállás alatt szerezték meg. A bolgár szakemberek szerint kertészeink nemcsak a törököktől sajátították el az öntözéses kertészkedést, hanem a görög kertgazdálkodóktól is. Ezt a felismerést alátámasztja Dr. Győry István 1905-ben írt *A bolgár konyhakertészek c. tanulmánya*, amelyben azt írja, hogy hitelt érdemlő adatok szerint 1720 táján Ljaszkovecből

В какво се крие всъщност успехът на българското зеленчукопроизводство?

На първо място в доброволните дружини, които се образуват по селата от мъжката част на населението още през декември, ръководени от газда. Ръководителят на това трудово сдружение – газдата или „наредникът“, е имал голям авторитет. Членовете на „компанията“ са му плащали кауция (определен паричен залог), в зависимост от това колко голям е теренът, който наемат. Газдата е можел да дава и аванс на членовете. Придобитата печалба е била разделяна от газдата. Приходите и разходите са били отбелязвани върху отделни тояги с връзани знаци и така са били следени. По устни сведения разделянето на печалбата ставало в първите дни на ноември. Тогава членовете са получавали парите, платени като кауция и своята част от чистата печалба в зависимост от вложения труд, а след подялбата си заминавали по домовете. Оставали само 3-4-ма души, „...които продавали останалата стока и се подготвяли за следващата година“. (Петер Слава)

Други важни елементи на успеха били наемането на подходяща земя, поливането на земята и редовното ѝ торене. Новата производствена технология била забелязана и от унгарския селскостопански печат. Най-голямата част от публикациите се отнася до българския поливен метод. Потвърждение за това е и статията „За поливната техника на българските градинари“ на Йозеф Пех, кралски главен инженер, в „Стопански инженер“ от 1878 г. „Поливната техника на българските градинари предизвика за прав път моя интерес през 1863 г., когато напук на голямата суша, техните градини процъфтяваха. Тогава неволно въздъхнах: да можехме и ние да използваме така всяка капка вода от реките, както те използват за своите цели водата в малките си стопанства!“

Използваният от българите метод на поливане коренно се различавал от познатите дотогава. Унгарците са поливали с вода от кладенци, немските градинари са използвали вода за поливане от канали или от изкопани ями. „Парцелноклетъчното поливане обаче било използвано и разпространено в Унгария от българите... Поливното устройство на българите унгарците нарекли българско колело, което показва, че в Унгария то е било свързвано изключително с българското градинарство.“ (Жигмонд Чома)

Така унгарците дали на долапа названието „българско колело“.

Своео поливно устройство, долапа, българите изграждали край течаща вода. Самото устройство било ръчно изработвано с подръчни инструменти. В течение на годините в унгарските списания и в специализираната литература са поместени скици

сok болгър Konstantinápolyba került, ahol „...görög és kisázsiai keresztény kertészeknél kaptak munkát, akik a konstantinápolyi piac részére zöldséget termesztettek. Itt aztán megtanulták a zöldségtermesztés módját és megismerkedtek a Keleten használatos vízmerítő-kerekek munkájával.“

Végül is miben rejlik a болгър zöldségtermelés sikere? Elsősorban az önkéntes társulás eredményeként egy-egy falu férfieből létrejött csoportokban, amelyek már december hónapban összeálltak egy-egy gazda vezetésével. A sajátos munkaközösség vezetője – a gazda, vagy „narednik“ – tekintélye erős volt. A „kompanya“ tagjai kauciót (meghatározott összegű pénzbiztosítékot) adtak neki, attól függően, mekkora területet kívántak bérelni. A gazda volt az, aki előleget is adhatott a tagoknak. A megszerzett jövedelmet is a gazda osztotta szét. A kiadást és a bevételt külön-külön botokra rótt jelekkel jegyezték fel, tartották számon. Szóbeli közlések szerint az elszámolást november első napjaiban tartották meg. A tagok ekkor kapták vissza a kaucióként befizetett összeget, majd részüket a tiszta jövedelemből a végzett munka arányában, az elszámolás után hazamentek. Csak 3-4 embert hagytak itt „...akik a visszamaradt terményeket eladták és előkészítettek a következő évet“ (Szalva Péter).

A siker további fontos összetevői az alkalmas földterület bérlése, a föld öntözése és gyakori trágyázása voltak. Az új termelési technikára felfigyelt a magyar mezőgazdasági témákkal foglalkozó sajtó. A legtöbb írás a болгър öntözési módszerről szólt. Ezt igazolja Péch József kir. főmérnök 1878-ban „A болгърkertészek földöntözéséről“ címmel megjelent cikke a „Gazdasági Mérnök“-ben: „A болгърkertészek földöntözése 1863-ban költötte fel legelőször nagyobb mértékben figyelmemet, midőn látva a nagy szárazság dacára üdén viruló telepeiket, önkénytelenül felsóhajtottam: bárcsak mi is úgy feltudnók használni folyóinknak minden csöpp vizet, miként ők felhasználják céljaikra a vizet kicsiny telepükön!“

Magyarországon a болгárok által használt öntözési módszer merőben más volt, mint az addig ismert. A magyarok gémeskútból húzott vízzel öntöztek, a német kertészek csatornákból vagy ásott gödörből szórták ki az öntözővizet. „A fiterás, parcellás árasztó öntözést viszont a болгárok alkalmazták és terjesztették el Magyarországon... A болгárok öntözőszerkezetét a magyarok болгър keréknek is nevezték, ami jelzi hogy ezt a berendezést Magyarországon csakis a болгърkertészekhez kötik.“ (Csoma Zsigmond)

A „болгъркерек“ elnevezés tehát a magyaroktól származik.

A „dolap“-ot, a vízemelő kereket a болгárok folyóvíz partjára építették. A vízemelő szerkezetet a болгърkertészek maguk készítették egyszerű kézi szerszámokkal.

и рисунки на тази водоповдигаща машина. Техническото ѝ описание е направено през 1907 г. Освен водоповдигащото устройство българите изграждали и канали за водата, посредством които напоявали земята.

Позитивното влияние на българските градинари върху унгарското зеленчукопроизводство се чувствало най-вече в производството на ранни зеленчуци и въвеждането на нови видове. Отглеждали патладжан, тиквички, прас, бамя, зрял боб, стари български сортове чушки и домати.

Поради силната конкуренция, която представляват и в производството, и на пазара, появяват се много статии в ежедневния и специализиран печат, които не одобряват появата на българите в Унгария. На тези негативни явления обръщат внимание както специалистите, така и правителството. Не се вземат обаче сериозни мерки, тъй като българското градинарство изграе роля в развитието на унгарските градини.

За усвояването на новия градинарски метод имало нужда от специализирана литература, което довежда до издаването на книги като „Статистическо описание на българските и на обработваните по българския метод градинарски стопанства“ на Ищван Ревес, или „Българско градинарство“ на Калман Матяш Виг (1921 г.) – първата професионално написана книга, която с научна прецизност представя метода на българските градинари.

По този начин специалистите се стремят да запознаят унгарските стопани с българските зеленчукопроизводителни методи и да подпомогнат въвеждането им. Държавата прави опит – влагайки сериозни субсидии – да създаде на много места стопанства, изградени върху българския метод. Като цяло обаче тези стопанства не довеждат до позитивен резултат, въпреки пропагандата и издаването на специализирана литература. Професионалистите стигат до извода, че проблемът се крие не в усвояването на използвания от българите метод на зеленчукопроизводство, а по-скоро „липсва правилната организация на общото производство, методът на справедливо и поощрително разделяне на приходите“ (Арпад Йесенски)

Пословичното старание на българския градинар, неговото трудолюбие, издръжливост, умението му да работи задружно, неговите достойнства и умения, му извоюват за столетия признанието на унгарския народ: Етимологичният речник се обогатява с едно ново понятие – с понятието „български градинар“.

Аз évek során a magyar lapokban és szakkönyvekben több rajzot is közltek a vízemelő gépről. Műszaki leírása 1907-ben készült el. A bolgárok a vízemelő-szerkezeten kívül kiépítették a vízvezető csatornákat és azokon keresztül árasztották el a földeket.

A bolgárkertészek pozitív hatása a magyar zöldségtermesztésre főleg a korai zöldségek és az újfajta zöldségek bevezetésében volt érezhető. Termesztették a padlizsánt, a spárgatököt, a póréhagymát, a bámeát, a feketebabot és régi bolgár paprikafajtákat és a paradicsomot is.

Az erős termelési és piaci konkurencia miatt sok olyan cikk jelent meg a napi- és szaklapokban, amelyben helytelenítik a bolgárok magyarországi működését. Ezekre a negatív jelenségekre odafigyel a szakma és a kormány is. Komoly intézkedésekre viszont soha nem került sor, mert a bolgárkertészeti mód hasznára vált a hazai konyhakertészetnek.

Az új zöldségtermesztési módszer elsajátításához szükség volt szakirodalomra, így született Révész István *A hazai bolgár és bolgárrendszerű kertészetek statisztikai ismertetése* c. könyve (1915), vagy Vigh Kálmán *Bolgárkertészet* (1921) c. könyve, az első olyan szakmai könyv, amely tudományos alapossggal ismerteti a bolgárkertészeti módszereket.

A szakma ily módon próbálta megkedveltetni a magyar gazdákkal a bolgár rendszerű zöldségtermesztést, elősegíteni bevezetését saját földjükön. Az állam – nem kis anyagi áldozatok árán – megpróbál több helyen bolgár rendszerű zöldségtelepeket felállítani. Országos viszonylatban a bolgár rendszerű zöldségtelepek felállítása a propaganda, szakkönyvek megjelenése ellenére sem hozott pozitív eredményt. A szakmával foglalkozó emberek arra a következtetésre jutottak, hogy nem a bolgárok által bevezetett zöldségtermesztési módszer elsajátítása jelent problémát a magyarok számára, hanem „hiányzott a közös gazdálkodás helyes megszervezése, az igazságos és ösztönző jövedelemosztásnak a módszere.” (Jeszenszky Árpád)

A bolgárkertész hihetetlen szorgalma, munkaszeretete, kitartása, közösségben való munkálkodása, rátermettsége és szaktudása évszázadok során kivívta a magyar nép elismerését: a Történeti Etimológiai Szótár egy új fogalommal bővült: a „bolgárkertész” kifejezéssel.

Иван Русков Думи за Йордан Радичков

„Една по една ние си отиваме...“ – така започва разказът „Житие-битие“, в който за съществуването и отминаването на нещата на този свят говори стара къща, толкова стара, че вече не помни кога точно е „турян“ нейният темел. Патила и препатила през годините, къщата е пълна със спомени и представи от различни времена: сам дяволът е живял някога в комина ѝ, за да може хубаво да начерни козината си. Прозорците на старата къща са очи, които виждат всичко наоколо, и живописен екран, на който януари вае чудни изображения:

„Хората, минаващи сутрин по улицата, вместо прозорци гледат върху варосаните ни стени най-невероятни картини, дето другаде по света не могат да бъдат видени – папрат и палми, животни и птици, – самотният студ цяла нощ тича из селцето, тук тури петно, там цвете, купа сено, копито, дърво или скелет на риба. Колко богородици само зимата е рисувала върху прозорците ми, веднъж една стискаше петел под мишница, друг път Богородица караше велосипед, помня, че имаше една, риба кормеше... всякакви имаше. Зимата ни труд жали, ни време – така ние черги тъчем в разбоя. Сутрин изгряващото слънце придава на картините допълнителна окраска, а вечер късно догарящата печка хвърля през отворената си врата върху тях румени отблясъци, легналият човек може да види как всички фигури оживяват, пълнят се с кръв и разиграват пред очите му библейски и исторически сцени. Зимата е разигравала върху прозорците ми и войни, и сватби, и погребения - както си е в живота.“ ...

Един по един ние си отиваме. И през януари... Месеца художник на странни и даже еретически изображения изтръгна от този свят човека художник на странни и даже еретически изображения. Коя ли Богородица ще срещне душата му в небесата?

Или кой дявол, живял в комините на старите къщи...

Тяло и душа, отсамно и отвъдно, земя и небе, митове и реалност... Радичков вижда във всяко нещо следата, почерка, историята на видимо и невидимо, на обяснимо и необяснимо, на обичайно и необичайно... Творческият му поглед не се вмести в нито една строга рамка. Закърмени с представите на черказката хроника за всеприсъствието на верблюда, героите му осмислят съществуването си чрез девиза бъди невероятен („Странно летящи“). Тази невероятност е втъкана-разиграна по разнообразен начин в сюжетите на неговите разкази, романи и драми, без да може да се каже в какво „точно“ или в какво „само“ се състои тя. Абсурдно, гротескно, фантазно, примитивно, притчово, алегорично, афористично, еретично, плеонастично, хиперболично...; селско, регионално, българско, балканско, общочовеш-

ко... Серията би могло да бъде продължена, при това само с термини, използвани вече в масива от изследвания за текстовете на Радичков. Но както знаем, талантът и проникателността на уникалните творци винаги са убягвали от дефинитивната яснота и предпоставеност. Затова пък нееднократно са ни изправяли било пред изображения, в които играта на въображението прави света далеч по-чудноват от януарските рисунки по прозорците на старите къщи, било пред енигматиката на самото житие-битие, както е в разказа „Падането на Икар“: „Мисълта за Икар тутакси изникна в съзнанието ми и чух познатото почукване на нокът в душата си:

Той може непрекъснато да се издига към небесата и непрекъснато да пада, засявайки земята със себе си. Трева, вода, гора, пясък – всичко! Притиснаха ме тогава тежки мисли, тежки като воденични камъни, и също тъй тромави. Е, добре, ние всички ще се превърнем в трева, ще станем вода, храст, песчинка, върбова пръчка, камъшово стъбло, див синап или дявол знае що! Трева съм аз, трева – прокрадва се един рефрен в ушите ми – вода съм аз, вода, пращинка някаква си, да, и троскот, впит в каменна пукнатина... Според силата си всичко нагоре се стреми, пропада, пълзи на четири, за да се издигне пак и пак ще падне. Бедни човеко, защо скланяш уморената си глава вечер върху възглавница от птича перушина?... Не знаеш ли! Ами че то е тъй просто, как иначе ще се освободиш от воденичните камъни на своето житие-битие и ще полетиш свободни и леко в пространството. Ами че като спиш върху птичи пера!

Сваляй воденичните камъни вечер, тъй както сваляй пантофите си пред леглото, и се отпусни доверчиво върху птичата перушина. Твоят нощен полет е пред тебе. На сутринта ще паднеш, разбира се (Икар също пада) и надявайки на краката си двата воденични камъка, ще се питаш истина ли беше това през нощта, или е по причина на птичите пера от възглавницата. Тъй или иначе ние летим и падаме, във всекиго от нас е вселена по една пращинка от Икар, та като падаме, превръщаме се в трева или дърво и отново пак се подемаме нагоре; все нагоре и нагоре, измъквайки от нозете си тежките воденични камъни. Изведнъж ми става светло на душата, че цялото човечество се стреми нагоре към висините подобно на Икар; но ми става и тъжно за милото човечество, защото, ако приемем, че лети като Икар, то също тъй и трябва да пада като Икар, засявайки земята със себе си. Източните народи твърдят, че земята е стълба, по която се изкачват малцина, а слизат или падат от нея с хиляди. Дочуваме ли падането на тези хиляди, или сме се вторачили само в изкачването на малцината?

И ако приемем, че...“

На 21 януари 2004 година почина Йордан Радичков.

Ivan Ruszkov Néhány szó Jordan Radicskovról

„Elmegyünk egymás után...” – így kezdődik az *Egyszer volt, hol nem volt* c. elbeszélés, amelyben egy öreg ház beszél a világ dolgainak létéről és mulandóságáról, egy olyannyira vén ház, hogy már arra sem emlékszik, mikor „vetették meg” az alapját. A ház, amely csak tűrt és szenvedett az évek során, tele van különböző korok emlékeivel és elképzeléseivel: maga az ördög tanyázott valamikor a kéményében, hogy szép feketére füstölje a bundáját. Az öreg ház ablakai szemek, amelyek mindent látnak köröskörül, és festői képernyők, amelyekre csodás ábrázolásokat karcol a január:

„Az emberek, akik reggel az utcán járnak, ablakok helyett a leghihetlenebb képeket bámulják meszelt falainkon, amilyenek sehol másutt nem láthatók a világon – páfrányokat és pálmákat, állatokat és madarakat – a magányos hideg egész éjjel futkosott a falucskában, ide egy pöttyöt vetett, amoda virágot, szénakazlat, lópatát, fát vagy halcsontvázat. Csak Szűzanyából mennyit rajzolt a télen az ablakaimra, egyszer az egyik kakast szorongatott a hóna alatt, másszor biciklizett a Szűzanya, emlékszem, olyan is volt, aki halat belezett... volt mindenféle. Sem az időt, sem a fáradságot nem sajnálta a tél – mint mikor a szőnyeget szőjük. Reggel a felkelő nap tovább díszíti a képeket, késő este pedig a pislákoló kályha vet pirosuló visszfényeket rájuk, feketében láthatja az ember, hogyan elevenednek meg az összes alakok, hogyan telnek meg vérrel és játszanak el bibliai és történelmi jeleneteket a szeme előtt. Háborúkat, mennyegzőket és temetéseket is játszott már a tél az ablakaimon – akárcsak az életben.”...

Elmegyünk egymás után. Januárban is... Ez a hónap, a különös, mi több, eretnek ábrázolások művésze ragadta ki ebből a világból a különös, mi több, eretnek ábrázolások ember-művészt.

Vajon melyik Szűzanya fogadja a lelkét az égben? Vagy melyik ördög, az öreg házak kéményeinek hajdanvolt lakói közül...

Test és lélek, innenső és túlvilág, föld és ég, mítoszok és valóság... Radicskov mindenben a látható és láthatatlan, az érthető és érthetetlen, a megszokott és szokatlan nyomát, kézjegyét, történetét látja... Alkotói látásmódja egyetlen szigorú skatulyában sem helyezhető el. Hősei, akik a cserkazki krónikának a mindenütt jelenvaló ludvércről szóló elképzeléseinek nevelkedtek, létüket a légy valószínűtlen („Különös repülők”) jelszava segítségével értelmezik. Ez a valószínűtlenség változatos módon szövődik-lopózik bele elbeszéléseinek, regényeinek és drámáinak cselekményébe, és nem lehet megmondani, mi is az „pontosan”, és „lényegében” miből áll. Abszurd, groteszk, képletes, primitív, tanmesei, allegorikus, aforisztikus, eretnek, pleonasztikus, hiperbolikus...; falusias, regionális, bolgár,

balkáni, általános emberi... A sort folytathatnánk, csupa olyan meghatározással, amelyeket mind elkoptatott már a Radicskov-szövegek kutatásainak tömege. De mint tudjuk, a külön alkotóművészek tehetsége és átütő ereje mindig kerüli a definitív nyilvánvalóságot és előfeltételezést. Ezzel szemben nem egyszer állít elénk olyan ábrázolásokat, amelyekben a képzelet játéka a világot még az öreg házak ablakainak januári rajzolatánál is bizarrabbá teszi, vagy magának a mindennapi létnek olyan rejtvényeit, mint az *Ikarosz bukása* c. elbeszélésben: „Ikarosz gondolata azonnal felbukkant a tudatomban, és hallottam az ismerős köröm-kocogtatást a lelkemben:

Lehet, hogy állandóan az ég felé tör és folyton lezuhan, betérítve a földet önmagával. Fűvet, vizet, erdőt, homokot – mindent! Súlyos gondolatok nyomasztottak akkor, nehezek, mint a malomkő, és ugyanolyan bumfordiak is. Nos, jó, váljunk mindannyian fűvé, váljunk vízzé, bokorrá, homokszemmé, fűzfagallyá, nádszállá, vadmustárrá vagy az ördög tudja, mivé! Fű vagyok, fű – lopakodik egy refrén a fülemben –, víz vagyok, víz, semmi kis porszem vagy, igen, és sziklahasadékba benőtt kutyaperje... Minden fölfelé törekszik, ereje szerint, aláhull, kúszik négy lábon, aztán megint föláll és újra elbukik. Te szegény ember, miért hajtod fáradt fejedet esténként szárnyastoll-párnára?... Mintha nem tudnád! Pedig olyan egyszerű, hogyan is szabadulhatnál meg másképp egyszervolt életed malomköveitől, hogyan is szárnyalhatnál szabadon és könnyedén a magasságban. Ha csak nem alszol szárnyastollakon!

Tedd le esténként a malomköveket, úgy, ahogy a papucsodat leteszed az ágy elé, és bízd magad bátran a szárnyastollakra. Előtted az éjszakai repülés. Reggelre persze lezuhansz (Ikarosz is leesik) és felrakva lábadra a két malomkő-koloncot, azt kérdezed magadtól, igaz volt-e, ami az éjszaka történt, vagy a párna szárnyastollai miatt van az egész. Akár így, akár úgy, szárnyalunk és zuhanunk, mindnyájunkban ott az Ikarosz egyetlen porcikájából teremtetett mindenség, így aztán, ha leesünk, fű lesz belőlünk, vagy fa, és azzal megint elindulunk fölfelé: egyre csak föl, csak föl, kihúzza lábunkat a súlyos malomkövekből. Hirtelen megfényesül a lélek, hiszen az egész emberiség fölfelé törekszik, a magasságba, akárcsak Ikarosz; de sajnálom is a szeretetreméltó emberiséget, mert ha elfogadjuk, hogy Ikaroszként repül, akkor úgy is kell elbuknia, mint Ikarosznak, betérítve a földet önmagával. A keleti népek úgy tartják, hogy a föld egy létra, amelyen kevesek másznak föl, viszont ezrével fordulnak vissza vagy zuhannak le. Meghalljuk-e az ezrek puffanását, vagy csak a kevesek mászását nézzük meredten?

És ha elfogadjuk, hogy...”

2004. január 21-én elhunyt Jordan Radicskov.

Йордан Радичков Януари

През големите студове на 1964 година, когато всички пътища на България бяха засипани с преспи и планините гърмяха от падането на лавините, в Черказки се втурнаха два коня с шейна. Те бяха полудели от страх и се хвърлиха бясно срещу хората, готови да хапят всичко, попаднало пред очите им. Конярите на стопанството, които бяха в кръчмата, изтичаха навън и макар да затъваха до гърди в преспите, взеха да викат, да махат с ръце и да хвърлят шапките си срещу животните. Конете вършееха по площада, цвилеха страшно и теглеха подире си шейната като играчка.

Цялата кръчма се изсипа навън, мъжете се втурнаха във верига, притиснаха конете до една ограда и въпреки че животните се изправиха на задните си крака, показвайки своите страшни зъби, успяха да хванат юздите им. Единият кон захапа един селянин за шубата и го хвърли върху керемидите на оградата. Селянинът плъсна горе, попремига и почна тъй силно да пищи, че другите се стъписаха. Той стоеше върху оградата, сочеше с ръце шейната и пищеше с все сили. Онези отдолу не можаха да разберат нищо и тръгнаха към шейната. Селянинът се плъзна по керемидите и тупна в снега. Тогава онези, които отидоха до шейната, надникнаха и видяха в сандъка един убит вълк, една шуба и една карабина. Вълкът се бе изпънал и заемаше цялото дъно на шейната, зъбейки се на селяните.

Шубата и карабината бяха на коняря Иван Гелов; той замина сутринта за града — тогава още имаше пъртина, два трактора бяха тръгнали в тъмно да търсят пътища през преспите. Докато се чудеха къде ли може да е останал Иван Гелов, селяните измъкнаха вълка на снега и онзи, който падна от оградата, изпъна опашката му и почна да го мери колко стъпки е дълъг. Другите взеха да разглеждат муцуната на звяра и къде е ударен. Той бе ударен в гърдите, там имаше замръзнала кръв, но макар и застрелян, се зъбеше страшно. Селяните го изправиха в снега, зверът бе вдървен и стоеше добре, потънал до корема в прясната.

Черказките кучета се втурнаха на площада и макар и да подвиваха опашките си, ръмжеха и потракваха със зъби; зверът дори и мъртъв ги предизвикваше и плашеше. Кравите надникнаха през оградите и взеха да мучат, заканвайки се на това косматото животно. Селянки минаха оттам, плюха върху него и за всеки случай плюха и в пазвите си и си отминаха, като се съгласиха по

Jordan Radickov Január

1964-ben, a nagy hidegek idején, amikor Bulgária minden útját hófúvások torlaszolták el és a hegyekben a lezúduló lavinák mennydörögtek, berobogott Cserkazkiba két ló egy szánnal. A lovakat megvadította a félelem, habzó szájjal rontottak az emberekre, készek megharapni bármit, ami a szemük elé kerül. A gazdaság lovászai, akik a kocsmában ültek, kiszaladtak, és bár kötésig merültek a hóbuckákba, rikoztak, hadonásztak és a sapkáikat hajigálták az állatok felé. A lovak letarolták a teret, rémítően nyihogtak és úgy vonszolták maguk után a szánt, mint egy játékszert.

Az egész kocsmá kicsődült, a férfiak csatárláncba fogództak, nekiszorították a lovakat egy kerítésnek, és bár az állatok hátsó lábukra ágaskodtak, szörnyű fogaikat mutogatva, sikerült elkapni a kantárjukat. Az egyik ló beleharapott egy paraszt subájába, és feloldította a kökerítés cseréptetejére. A paraszt elterült odafönn, és olyan sivalkodásba fogott, hogy mindenki megrettent. Lógott a kerítésen, a szánra mutogatott, és teli torokból ordított. A lentiek nem értettek semmit, és megindultak a szán felé. A paraszt lecsúszott a kerítésen, a hóba huppant. Ekkor azok, akik a szánhoz értek, belenéztek, és egy elejtett farkast, egy subát meg egy karabélyt láttak benne. A farkas kiterült és a szán egész hosszát elfoglalta, a parasztokra vicsorogva.

A suba meg a karabély Ivan Gelov lovászá volt; reggel ment be a városba – akkor még volt csapás a hóban, két traktor már hajnal előtt elindult, hogy utat keressen a torlaszok között. Miközben azon tanakodtak, ugyan hol maradt Ivan Gelov, a parasztok kihúzták a farkast a hóba, és az, aki a kerítésről huppant le, teljes hosszában kiterítette, majd nekiállt megmérni, hogy hány lépés hosszú farkastul. A többiek a fenevad pofája körül bámészkodtak, meg hogy hol érte a találat. A sügyében volt a golyó, odafagyott a vér, de még így, lelőve is rettentően vicsorgott. A parasztok felállították a hóban, a fenevad merev volt és jól megállt, hasig süllyedve a buckába.

A cserkazki kutyák benyomultak a térre, és bár behúzták a farkukat, morogtak és állkapcsukat csatogtatták; a fenevad még holtában is ingerelte és rémítette őket. A tehenek a kerítéseken át bámultak, fenyegetően rá-rábődültek a bozontos állatra. A parasztok kerülgették, leköpdösték, mindenesetre a ruhájuk elejébe is köpködtek néhányat, aztán tovább-

пътя, че на вълк вяра не трябва да имаш.

Докато всички шумяха пред кръчмата и разглеждаха изправения там звяр, един от конярите, роднина на Иван Гелов, се качи в шейната и почна да облича шубата. Конете още трепереха, но той държеше юздите им с ръка, а с другата закопчаваше шубата, вдигна яката ѝ, сетне прехвърли юздите на врата си и провери карабината. Тя бе заредена, в пачката липсваше само един патрон.

— С Иван Гелов нещо е станало — каза тои на селяните. — Ще отида да видя!

— Сигурно е останал в ханчето да пие вино.

— Може да е останал на ханчето да пие вино, а може и нещо друго да се е случило. Ще разбере каква е работата.

Конярят шибна конете и те се понесоха по пресните дири па шейната, изпълвайки въздуха със звъntenето на своите гъгравчета. Селяните останаха навън пред кръчмата, загледи подир шейната, която се отдалечаваше бързо. Сетне те погледнаха вълка, изправен върху снега, и влязоха пак в кръчмата. Навън останаха само кучетата. Много от тях не бяха виждали вълци, но бащите и дедите им бяха виждали и то им стигаше, за да ръмжат. При това нека не забравяме, че всичко ставаше през големите януарски студове.

Мъжете пиеха в кръчмата и си разговаряха, че през тези януарски студове Балкан експрес бил блокиран от снега на югославската граница, че в Хърватско глутници вълци нападали кошарите, че корабоплаването по Мисисипи било прекратено поради ледовете, че в Турция един пътнически влак с петстотин пасажери изчезнал в снежните преспи, а водите на река Марица са замръзнали, и тъй както си разговаряха, дочуха далечно звънтене и изтичаха вкупом навън.

Шейна още не се виждаше, но те чуваха ясно как се приближават звънчетата и как диво цвилят конете. Зад първите къщи се показва снежен облак и в облака самите коне. Животните тичаха бясно към кръчмата, оглушавайки пространството с цвиленето си. Но колкото и да се взираха, черказците не видяха човек в шейната. Те направиха плътна верига и спряха побеснелите коне, а когато надникнаха в шейната, видяха, че там на дъното на сандъка лежи изпънат един вълк, шубата и карабината на Иван Гелов. Роднината на Иван Гелов го нямаше.

Селяните измъкнаха втория вълк на снега, изправиха го до другия пред кръчмата и онзи, който бе хвърлен от коня върху оградата, изпъна опашката му и пак почна да мери колко стъпки с дълъг. Той мереше, а зъбите му тракаха от студа и той беше наежен, сякаш очакваше, че

бálltak, egyetértve abban, hogy bizony hamis jószág a farkas. Miközben mindenki a kocsmá körül hangoskodott és a kiállított fenevadat bámulta, az egyik lovász, Ivan Gelov rokona, felkapaszkodott a szánra, és belecihelődött a subába. A lovak még mindig reszkettek, de tartotta a kantárt fél kézzel, a másikkal a subát gombolta, felhajtotta a gallérját, azután a nyakába vetette a kantárt, és ellenőrizte a karabélyt. Töltve volt, csak egy golyó hiányzott a tárból.

— Ivan Gelovval történt valami — mondta a parasztnak. — Megyek, megnézem!

— Biztos ott maradt a fogadóban iszogatni.

— Lehet, hogy ott maradt a fogadóban iszogatni, de az is lehet, hogy valami más történt. Megtudom, hogy áll a dolog.

A lovász megcsapkodta a lovakat, és azok vitték a szánt a friss nyomon, betöltötte a levegőt a csengettyűk hangja. A parasztnak kinn maradtak a kocsmá előtt, bámultak a szán után, amely gyorsan távolodott. Aztán vetettek még egy pillantást a hóban álldogáló farkasra, és visszamentek a kocsmába. Csak a kutyák maradtak kinn. Sokan közülük nem láttak még farkast, de apáik és dédapáik láttak, és ez elég volt, hogy vicсорогjanak. Amellett azt se felejtették el, hogy mindez a nagy januári hidegek idején történt.

A férfiak ittak a kocsmában, és arról beszélgettek, hogy ebben a januári hidegben megrekedt a Balkán-expressz a jugoszláv határon, hogy Horvátországban farkascсordák támadnak az aklokra, hogy a Mississippin leállították a hajóforgalmat a jég miatt, hogy Törökországban egy személyvonat ötszáz utassal eltűnt a hófúvásban, a Marica vize pedig befagyott, és ahogy így diskuráltak, távolról száncсengőket hallottak és mindannyian kitódultak.

A szán még nem látszott, de hallották a közeledő csengőszót és a lovak vad nyihogását. A szélső házak mögül hófelhő kerekedett, és a felhőben maguk a lovak. Az állatok vadul száguldottak a kocsmá felé, felveszve a környéket nyelésükkel. De akárhogy meresztették is a szemüket, a cserkazkiak nem láttak embert a szánon. Erős csatárláncot fogtak és megállították a megvadult lovakat, amikor pedig benéztek a szánba, azt látták, hogy egy kinyújtóztatott farkas fekszik az alján, meg Ivan Gelov subája és karabélya. Ivan Gelov rokona sehol.

A parasztnak a második farkast is kihúzták a hóra, odafektették a másik mellé, és az, akit a ló a kerítésre dobott, megint nekilátott lemérni, hány lépés hosszú farkastul. Buzgón mért, pedig vacogott a foga a hidegtől, és résen volt, mintha arra számította, hogy

всеки миг вълкът може да го захване. И докато той мереше наежен, един коняр, приятел на Иван Гелов, се качи в шейната.

— Тук има някаква тайна — каза той. — Ще отида да разбера каква е истината.

— Има тайна и тя сигурно е в ханчето — му казаха. Черказките селяни познаваха виното на туй ханче. Конярят провери пушката (сега в пачката липсваха два патрона) и като се уви хубаво в шубата, препусна по обратния път. Селяните постояха навън при вълците и кучетата и пак хлътнаха в кръчмата, като се смееха високо на шегата на Иван Гелов и на неговия роднина. Те се топлеха вътре и си бърбеха, че в Западна Германия са станали верижни катастрофи по едно голямо шосе, че в Холандия армията се е захванала с доставката на въглища и че ако сега някой обяви война на Холандия, то веднага ще я превземе: казаха си още, че у съседите двеста прасета измръзнали във фермите и че не знам къде си пращали хеликоптери. Те си преповтаряха всичко, което бяха чули по радиото във връзка с големите януарски студове, и си мислеха, че никой от тях не помни такъв януари. Такива студове не било имало дори по времето на библията. И тъй както си бърбеха, черказци чува отново познатия звън на шейната и цвиленето. Изтичаха навън и видяха зад първите къщи на Черказки отново облака от сняг и в облака самите коне. Животните гледаха страшно, цвиленето им приличаше на пищене, но никой не можеше да разбере какво викат тези побеснели коне. Имаха вече опит в спирането, неколцина се хвърлиха към юздите и увиснаха на тях, а когато погледнаха в сандъка на шейната, видяха за трети път същата картина.

Там на дъното лежеше един убит вълк, шубата и карабината на Иван Гелов.

Случилото се дотук бе колкото любопитно, толкова и предизвикателно. Измъкнаха третия вълк при другите и докато конете цвилеха над главите им, изхвърляйки облаци пара, почнаха да се съвещават какво да правят. Те хич и не слушаха конете, нито пък воя на кучетата, а се чуваха възгласи: „Към ханчето! Към ханчето!“ Селяните обърнаха шейната и в нея се качи една голяма група. В групата бе и Иван Гамаша, същият, който твърдеше, че корабоплаването по Мисисипи е прекратено поради ледовете. Той хвана юздите, размахна камшика и конете се втурнаха по познатата пътина. Мъжете насядаха в сандъка и почнаха да пеят, мислейки за ханчето и за неговото вино.

Полето пред тях имаше синкав оттенък.

После синкавото стана лилаво.

а фаркас бърмелйик пилланатбан мегхарапатжа. Микözбен мёрт ёс рёсен вольт, аз егйик ловász, Иван Gelov барátja, felkapaszkodott a szánra.

— Nincs itt semmiféle titok — mondta. — Megyek, megtudom, mi az igazság.

— Van titok, mégpedig minden bizonnyal a fogadóban — gyözködtek. A cserkaski paraszток ismerték annak a fogadónak a borát. A lovász ellenőrizte a puskát (most két golyó hiányzott a tárból), és miután jól betakaródzott a subába, nekivágott a visszafelé útnak. A paraszток álldogáltak a farkasок és kutyák mellett, majd visszacsörtettek a kocsmába, hangosan hahotázva Иван Gelov meg a rokona tréfáján. Melegedtek odabenn, és arról fecsegték, hogy Nyugat-Németországban sorozatos balesetek történtek egy nagy autópályán, hogy Hollandiában a hadsereg vette át a szénszállítást, és így ha valaki hadat üzen Hollandiának, nyomban el is foglalhatja: azt is elűjságolták egymásnak, hogy a szomszédságban kétszáz disznó fagyott meg a farmokon, és hogy tudomисén hova helikoptereket küldtek. Mindent elismételtek, amit a rádióban hallottak a nagy januári hideggel kapcsolatban, és úgy vélték, senki sem emlékszik közülük ilyen januárra. Ilyen hidegek még a bibliai időkben sem voltak. S amint így fecsegték, a cserkaskiak megint meghallották a szán ismerős csengés-bongását és a nyihogást. Kirohantak s látták Cserkaski szélső házai mögött megint a hófelhőt, a felhőben meg a lovakat. Az állatok rémítő szemmel néztek, nyihogásuk már-már sikoltásba csapott, de senki nem értette, mit panaszoznak a megvadult lovak. Már tapasztalatuk volt a megfékezésükben, többen a kantárra vetették magukat és rálógaszкодtak, amikor pedig benéztek a szánba, harmadszor is ugyanazt a képet látták. A szán fenekén egy elejtett farkas, meg Иван Gelov subája és karabélya feküdt. Ami eddig történt, az egyrészt érdekes volt, másrészt kihívó. Kihúzták a harmadik farkast is a többiek mellé, és miközben a lovak a fejük fölött nyihogtak, párafelhőket eregetve, tanakodni kezdtek, mi legyen most. Oda sem hallgattak a lovakra meg a kutyákra, „A fogadóhoz! A fogadóhoz!“ felkiáltások hallatszottak. A paraszток megfordították a szánt, és egy nagy csoport kapaszkodott fel rá. Ott volt a csoportban Иван Камасли is, аз, aki azt állította, hogy a jég miatt beszüntették a hajózást a Mississippin. Megragadta a kantárt, megsuhogtatta az ostort, és a lovak nekivágtak az ismerős csapáson. A férfiak elfészkelődtek a szánон és dalra gyűjtottak, а fogadóра és annak borára gondolva. Előttük kéken derengett а hőmező.

Денят изгасваше постепенно и лек дим изплува над снега. Това бе първият мрак, още прозрачен, накъсан от студа, танцуващ върху студения сняг. Пред шейната заподскача и ниска гора. Тя с мъка държеше белия товар върху себе си и надничаеше крехка и черна, загледана към пъртината. Конете тръгнаха в тръс и ту наостряха ушите си, ту ги прилепваха назад, сякаш заслушани в нещо. Мъжете също млъкнаха, очаквайки нещо да се втурне срещу тях из тази смълчана гора, и пулсът на звънчетата почна да ги тревожи. Звънът все повече замираше, ставаше бавен, притихнал, сякаш самите звънчета се вслушваха в нещо и се бояха, тъй както се бояха и селяните. Но гората се изниза назад, показва се отново полето, равно и бяло, мъжете се размърдаха, а Иван Гамаша каза:

— И тук няма нищо!

— На ханчето, на ханчето! — казаха другите селяни. — Там ще разберам истината!

Но те едва успяха да кажат това, и видяха нещо черно на пъртината. То бе голямо и се движеше, огъваше се, разкъсваше се и пак се събираше. Сетне това черно се разпръсна, косматото и настръхнало, и застана от двете страни на пътя. Бяха вълци.

Конете спряха и почнаха да се притискат един към друг. Селяните се изправиха в шейната. Вълците доближиха шейната от двете страни, като подтичваха ребром, поднасяйки задниците си, а два застанаха отпред и клекнаха. Те гледаха с любопитство и никак не бързаха. Иван Гамаша взе карабината, прицели се и гръмна. Един вълк подскочи във въздуха, опита се да захване нещо, но не успя и падна в снега, разравяйки го с нозе. Другите наскачаха и изчезнаха бързо в гъстеещия мрак. Мъжете се вираха, очаквайки да ги видят отново, но виждаха само бялото снежно поле. Те постояха още малко в шейната, сетне слязоха на пътя да се поразтъпчат. Един от конярите хвана юздите, за да обърне шейната отново към Черказки, но те затънаха в дълбока пряспа и трябваше да дойдат и другите, за да тикат, докато шейната излезе на пъртината. Цялата група се събра отново. Докато се разговаряха, Иван Гамаша взе убития вълк и го хвърли в сандъка на шейната.

Конете внезапно се втурнаха по пъртината.

Тяхното бясно цвилене изпълни бялото пространство, то бе толкова неочаквано и толкова страшно прозвуча сред здрача, сякаш всичко се строши и се разсипа над селяните. В първия миг те стояха като втрещени, после Иван Гамаша се спусна по пътя и почна да вика конете, макар че те вече се губеха в края на полето, полудели от зверва в шейната.

Азтан а кék lilára váltott.

Lassacsckán kihunyt a nap, könnyű füst kúszott a hó fölé. Első szürkület volt, még áttetsző, hidegtől szagatott, a jeges hó fölött táncoló. A szán előtt fel-fel-szökött egy alacsony erdőcske. Keservesen cipelte fehér terhét, véznán és feketén kandikált ki alóla, s nézett a csapás felé. A lovak ügetésre váltottak, hol hegyezték a fülüket, hol hátracsapták, mintha hal-lanának valamit. A férfiak elcsendesedtek, várva szinte, hogy valami szemből rontson rájuk ebben a néma erdőben, és a csengettyűk lüktetése is egyre baljósabban hangzott. A csengés-bongás halkult, lelassult, elhalt, mintha a csengettyűk is fülelnének, félve, akár a parasztok.

Az erdő azonban elsorjázott és a hátuk mögött maradt, megint kibukkant a hómező, sík és fehér, a férfiak fészkelődtek, és megszólalt Ivan Kamásli:

— Itt sincs semmi!

— A fogadóba, a fogadóba! — sürgették a parasztok. — Ott megtudjuk az igazságot!

De még ki sem mondták jóformán, amikor valami feketét láttak a csapáson. Nagy volt és mozgott, tekergőzött, szétbomlott, megint összetorlódott. Majd szétszóródott a fekete valami, bozontosan és ziláltan, és felsorakozott az út két oldalán.

Farkasok voltak.

A lovak megtorpantak és egymáshoz lapultak. A parasztok felálltak a szánon. A farkasok két oldalról közelítettek, oldallogva, hátsójukat kínálva, kettőpedig előre jött és lekushadt. Kíváncsian bámultak, minden sietség nélkül. Ivan Kamásli fogta a karabélyt, célzott és lőtt. Az egyik farkas a levegőbe pattant, harapással próbálkozott, de sikertelenül, és visszaesett a hóba, kínjában kaparva.

A többi szétugrott és gyorsan eltűnt a sűrűsödő homályban. A férfiak a szemüket erőltetve próbálták újra megpillantani őket, de csak a fehér hómezőt látták. Álldogáltak még egy kicsit a szánon, aztán leszálltak az útra, hogy megmozgassák tagjaikat. Az egyik lovász a kantárt kereste, hogy visszafordítsa a szánt Cserkazki felé, de az eltűnt a mély hóbukában, a többieknek is oda kellett jönniük tolni, amíg a szán végre kijutott a csapásra. Összeverődött az egész csapat. Amíg beszélgettek, Ivan Kamásli megragadta az elejtett farkast és feldobta a szánra.

A lovak hirtelen megugrottak a csapáson.

Eszelős nyihogásuk betöltötte a fehérséget köröskörül, olyan félelmetesen hangzott a homályban, mintha darabokra törne, és a parasztokra zúdulna minden. Az első pillanatban dermedten álltak, azután Ivan Kamásli elrohant az úton, a lovakat szó-

Когато Иван Гамаша млъкна, мъжете дочуха някакъв шум край себе си, сякаш се движеше сняг, нещо шептеше и съскаше, все по-плътено и по-плътено и в студения мрак се появиха вълците. Те подтичваха, душеха въздуха, поспираха се и пак правеха своите прибежки, докато стигнаха съвсем близко до селяните, и описвайки малка дъга, налякаха край пътя. Те клечеха и гледаха любопитно топлата група, която дишаше пара насреща им.

Тогава Иван Гамаша каза:

— Точно така е станало и с Иван Гелов, че и с другите двама, които тръгнаха да търсят Иван Гелов...

По това време останалите в кръчмата селяни дочуха отново звъна на шейната и за четвърти път излязоха навън. За четвърти път те надникнаха в шейната и видяха, че там на дъното на сандъка лежи изпънат един вълк, шубата и карабината на Иван Гелов. Измъкнаха четвъртия вълк на снега, изправиха го до другите пред кръчмата и онзи, който бе хвърлен от коня върху оградата, изпъна опашката му, за да премери колко стъпки е дълъг.

Всички селяни се изкачиха в шейната с

longatta, bár azok már alig látszottak a mező szélén, a szánon heverő fenevadtól megvadulva.

Amikor Ivan Kamásli elhallgatott, a férfiak valami neszt hallottak maguk körül, mintha a hó mozogna, valami susogott és sziszegett, egyre sűrűbben és sűrűbben, és a hideg sötétségben megjelentek a farkasok. Neki-nekiiramodtak, szaglászták a levegőt, megálltak, majd megint futottak néhány lépést, míg egészen közel nem értek a parasztokhoz, és sekély ívben lekushadtak az út mentén. Ültek és kíváncsian nézték a meleg csoportot, amely párákat lehelt feléjük. Akkor Ivan Kamásli így szólt:

– Pontosán ez történt Ivan Gelovval is, meg a másik kettővel is, akik Ivan Gelov keresésére indultak.

Ezalatt a kocsmában maradt parasztok megint meghallották a szán csengettyűit, és negyedszer is kinyomakodtak. Negyedszer néztek be a szánba, és látták, hogy fenekén egy farkas fekszik kinyújtózva, Ivan Gelov subája és karabélyája társaságában. Kihúzták a negyedik farkast is a hóba, odafektették a többiek mellé a kocsmá előtt, és az, akit a ló feldobott a kerítésre, mérni kezdte, hogy hány lépés hosszú, farkastul.

изключение на онзи, който бе захапан от коня. Мъжете провериха карабината и видяха, че в пачката има още един патрон. Те попитаха останалия селянин няма ли да дойде с тях, за да разберат каква е работата, но той им каза, че няма да дойде, защото няма да има кой да свали следващия вълк от шейната и да го премери колко стъпки е дълъг.

Следващият вълк бе дълъг седем стъпки.

Minden paraszt felült a szánra, kivéve azt, akit megharapott a ló. A férfiak ellenőrizték a karabélyt, és látták, hogy van még egy golyó a tárban. Kérdezték az utolsó parasztot, nem jön-e velük, megtudni, miképp áll a dolog, de az azt mondta, nem jön, mert akkor nem lesz, aki levegye a következő farkast a szánról és megmérje, hány lépés hosszú.

A következő farkas hét lépés hosszú volt.

Csíkhelyi Lenke fordítása

Светослав Стойчев

Terra incognita

... завърнах се чужд в земята на спомените.
 Седя на пейката пред родния си дом в сянката на огромна липа – надживя всички това великолепно дърво.
 Градината е потънала в бурени. Едно време тук още по Коледа никнеха кокичета.
 Насреца разпознавам порутената училищна сграда, ето я и малката хлебарница, с вече зазидана врата. Лъхва ме приятна миризма на топъл хляб.
 Не влизам в изоставената къща.
 Приближава любопитен непознат, неизбежният въпрос прозвучава. Решавам да запазя инкогнито, нека остана непознат спомен.

Носталгия

... и ние блуждаем в безформеното време, като уплашени от светлината нощни пеперуди.
 Непознато градче с тесни павирани улички. От тълпата изплува видението на отдавна мъртъв приятел. Замръзвам на място, понечвам да извикам, някой ме блъсва, лачена обувка размазва ръката ми, стъклото на часовника се счупва. Скоро улицата опустява, с мъка се изправям от окървавения паваж и забързвам подир отдалечаващия се приятел.
 Напразно протягам ръка да го докосна – пространството между нас пулсира.

!

(невъзможности)

(знак) Къде съм сега? От небето изчезна Окото, което ти рисува.
 (рисунка) Детската рисунка оживява. Слънцето се усмихва, сваля червените си очила – ръката му с три пръсти, примижава и се скрива в черен облак.
 По покрива на къщата почукват усмихнати капки, в градинката никнат жълти цветя. Небето се прояснява, слънцето скача в близкото езеро и нещата си идват по местата.
 (само нощем) Окото на облака плаче с кални сълзи, всички цветя почерняха.

Небесна рапсодия

... и когато всяка надежда угасна, ти потърси бог, който да те изслуша.
 Пожела да станеш достоен за милостта на небето.
 Обърна гръб на земните радости, заключи старите врати и заживя само с вярата.
 Обясняваше, че би било ужасно и несправедливо и в замяна на другия живот предложи своя.
 ... Сега ти гледаш детското гробче съсипан и унищожен, с изкривено от безмерен гняв пепелявосиво лице.
 И душата си би продал на Другия...

Сенки

По прозореца на стаята денем и нощем чука дъжд: неспокойни души се завръщат при вечно будния магьосник.
 „Във всяка капка съм затворил бездомна сянка...“
 „Прибирам спомени...“
 „Неблагодарно и уморително занимание...“
 „Бреме за простосмъртни...!“
 Един ден, когато шумът от дъждовните капки стане непоносим, прозорецът ще се отвори и сянката на магьосника ще отлети в Спокойствието.

Хайдпарк

Скучни чиновници, пияни филантропи, умопобъркани проповедници, завеяни пророци, великодушни шарлатани, извънземни мисионери, неразбрани гении, жалки дилетанти, безобидни ентусиасти, алчни измамници, фалирали банкери, низвергнати идоли, забравени божества, детронирани царе, емири и племенни вождове, садисти с доживотна присъда, едноръки химици, облъчени атомни физици... и всякакви други безумци стъпват на бъчвата да държат реч, обаче само душата на Диоген има право да живее в нея.

Szvetoszlav Sztojcev

Terra incognita

Idegenként tértem vissza emlékeim földjére.
 A szülőházam előtti fapadon ülök, egy hatalmas
 hársfa árnyékában – talán engem is túlél a
 gyönyörű fa.
 Gyomtenger borítja a kertet. Itt még karácsony előtt
 elbújtak a hóvirágok.
 Az utca túloldalán az egykori iskola romos épülete,
 mellette a kis pékség, ajtaját befalazták. Érzem a
 meleg kenyér illatát.
 Nem megyek be az elhagyott házba.
 Valaki megkérdezi, honnan jöttem. Nem fedem fel
 kilétemet – ismeretlen emlék maradok.

Nosztalgia

Mint riadt lepkék a fényben, úgy bolyongunk a for-
 mátlan időben.
 Ismeretlen kisváros keskeny, macskaköves utcáin
 sodródok a tömeggel. Egy halott barát halad át
 mellettem... Megtorpanok, a kísértet után kiáltok...
 Az emberáradat átlép rajtam, egy lakkcipő össze-
 roncsolja kezemet, az óra üvege megreped.
 Az utca elnéptelenedik. Bódultan feltápaszkodom a
 véres kőről, és indulok a távozó barát után.
 Kettőnk között nem csökken a távolság.

!

(lehetetlenségek)

(jel) Elvesztem, eltűnt a Szem, amit az égre raj-
 zoltál.
 (rajz) A gyermekrajz feléled. A nap elmosolyodik,
 háromujjú kezével leveszi a piros szemüveget, és
 hunyorítva elbújik egy fekete felhő mögé.
 Mosolygós cseppek kopognak a háztetőre, sárga
 virágok nőnek a kertben. Kitisztul az ég, a nap
 lebukik a közeli tóba, aztán helyreáll a rend.
 (csak éjjel) Sáros könnyeket hullajt a felhőszem,
 fekete minden virág.

Égi rapszódia

Utolsó menedékként istent kerestél, aki meghallgat.
 Lemondtál minden földi örömről, bezártad a régi
 kapukat, és csak a hitnek éltél, hogy méltó légy az
 irgalomra.
 A szörnyű igazságtalanságot magyaráztad, s cserébe
 az életedet ajánlottad.
 ... Most egy gyermeksír mellett állsz megsemmisül-
 ten.
 Hamuszürke arcodon az értetlenséget lassan felvált-
 ja a düh.
 Még a lelkedet is eladnád annak a Másiknak.

Árnyak

A szoba ablakán éjjel-nappal kopog az eső: nyugta-
 lan árnyak térnek vissza az éber mágushoz.
 „Egy-egy hontalan árnyat zártam minden
 cseppbe...”
 „Az emlékeket magamhoz veszem...”
 „Hálátlan, fárasztó munka...”
 „Halandóknak való teher...!”
 Egy napon, amikor elviselhetetlen lesz az esőcsep-
 pek zaja, az ablak kinyílik, és a mágus árnya elrepül
 a Nyugalomba.

Hyde Park

Bárki felléphet a hordóra: unalmas hivatalnokok,
 részeges filantrópok, elmeháborodott prédikátorok,
 eszelős próféták, nagylelkű csodadoktorok,
 földönkívüli misszionáriusok, mellőzött zsenik, szá-
 nalmas dilettánsok, ártatlan rajongók, pénzsóvár
 csalók, becsődölt bankárok, ledöntött bálványok,
 elfeledett istenségek, trónfosztott királyok, emírek
 és törzsfőnökök, életfogytiglani büntetésüket töltő
 szadisták, félkarú kémikusok, sugárfertőzött atom-
 fizikusok... és megannyi más örült jöhet ide szóno-
 kolni – ám csak Diogenész lelke lakhat a hordóban.

Антична сбирка

Удобство

Според мита Пигмалион се влюбил в собствената си творба и по негово желание богинята на любовта вдъхнала живот в статуята на красивото момиче. Други с най-голямо удоволствие биха превърнали избраниците си в бездушни статуи.

Пътница

Въпреки забраната на боговете, по обратния път от Долния свят нетърпеливият Орфей се обърнал назад да погледне Евридика и така я загубил завинаги. Още по-голямо наказание очаква тези, които никога не поглеждат назад.

Съдбата на бъчвите

В израз на презрение към общественото устройство Диоген живеел в една бъчва; оттогава всички бъчви са пълни с живо презрение.

Алея

Есенният вятър покрива алеята с пожълтели листа.

Мъж с жълтеникаво лице ляга на земята, затрупва се с листа и подпалва жълтата купчина. От огъня изскача домашен дух в жълта риза, клеква под едно оголено дърво и се унася в жълт сън.

Жълтооки ангели слизат от небето и угасяват пламъците с дъжд от жълти цветя.

Гигантски жълти паяци изплитат в алеята лепкава мрежа, от земята бликва жълтеникава изворна вода. В миражната есен прелитат жълтокрили птици...

Ниагара

Красива горска местност с водопад.

Пламтят столетните дървета. Огънят безпощадно пълзи на юг към забързана пенлива река. Птици с начернени криле уплашено гърхат сред отровна димна пелена, далеч от свободата. Обезумели диви животни търсят спасение във водовъртежа. Група закъснели секачи бързат по речния бряг нагоре към скалите.

Слънцето залязва, километрични огнени езици се връзват във водопада – ослепителната водна завеса не дава път на смъртта.

Antik gyűjtemény

Kényelem

A mítosz szerint Pügmalión beleszeretett saját alkotásába, és kérésére a szerelem istennője életre keltette a gyönyörű lányt. Mások viszont legszívesebben lelketlen szoborrá változtatnák választottjukat.

Utak

Az Alvilágból jövet a türelmetlen Orpheusz az istenek tilalma ellenére visszafordult, hogy rápillantson Eurüdikére, és ezzel örökre elvesztette; a nagyobb büntetés mégis azoké, akik egész életükében egyszer sem néztek vissza.

Hordósors

A fennálló társadalmi rend iránti megvetését azzal fejezte ki Diogenész, hogy egy hordóban lakott; azóta minden hordó tele van élő megvetéssel.

Sétány

Sárga faleveleket hoz a szél, őszi takaróba burkolózik a sétány.

Sárgás arcú férfi fekszik le a földre, falevelekkel takarózik, és felgyűjtja a sárga kupacot.

Sárga ruhás manó bújik ki a tűzből, lekuporodik egy csupasz fa alá, és sárga álomba merül.

Sárga szemű angyalok szállnak le az égből, és sárga virágessővel eloltják a lángokat.

Óriás sárga pókok ragacsos hálót szőnek a sétányon, sárgás színű források fakadnak a földből.

Sárga tollú madarak suhannak a délibábos őszben...

Niagara

Táj vízeséssel, tűzvész idején.

Lángol az erdő, a tűz menthetetlenül délre terjed a sebes sodrású folyó felé. Fekete szárnyú madarak röppenek a füstfelhők forgatagából, messze a szabadság. Halálra rémült állatok vetik magukat menedéket keresve a vízbe. Néhány favágó a part mentén menekül, útban a sziklák felé.

Alkonyatkor kilométeres lángnyelvek kószolgatják a szikrázó vízesést - nem nyílik a vakító vízfüggöny.

Гласове

На кръстопът, след окончателния избор, преди да тръгнем на път:

„Ти ще се слееш с Разума...”

„Ти ще станеш частица от Волята...”

„Ти ще потънеш в Чувството...”

„Ти ще заживееш със Силата...”

Аз оставам в Нищото при Самотата.

Hangok

Hangok a keresztúton, az utolsó választás után, indulás előtt:

„Egybekelsz az Ésszel...”

„Része leszel az Akaratnak...”

„Felolvadsz az Érzelemben...”

„Eggyé válsz az Erővel...”

Maradok a Semmi közepén, a Magány csak az enyém.

Пламен Дойнов Айсберги и пасажери или Пътуване в кафене „Жербо“

В почти идеалния център на Будапеща (казвам почти идеалния, защото в съвсем идеалния център преминава Дунав) – на площад „Върьошмарти“, зад високите стъклени витрини, обковани в позлатени рамки, в носталгичното място, което пътува, без никога да помръдва – кафене „Жербо“:

Тук туристите са част от изобилието. Миг преди да се впуснат или миг след като са преплували прочутата „Вац“, те дишат под чадърите на кафенето или в прохладата на мекия му интериор – ту вътре в прохладния трюм, ту вън на искрящата палуба.

„Жербо“ крие в себе си някакво старо пиано, за което легендите сплитат поредното странно несбъждане: трябвало е да отпътува с „Титаник“ (да, с онзи „Титаник“!), да бъде част от оркестъра, който, потъвайки, свирел до края – до първата непосилна вълна...

Но пианото останало на брега. Като несбъднат призрак – знак за „Титаник“ и за неговото отсъствие. Силует, който възплачва представата ни едновременно за жертва и щастливец.

Така то е станало пиано от един друг, неотпътувал „Титаник“. И ако си представим, че могат да бъдат събрани на едно място всички неотпътували по случайност пътници, инструменти, предмети, ще се получи корабът на неочакваното спасение, новият образ на щастливо оцелелия „Титаник“, една радостна версия на трагична история, която завършва с въздишка на облекчение.

Затова тук черното кафе отразява сенки на щастливи пасажери, а бялата бита сметана рисува силуети на невинни айсберги, над които се извисява „Жербо“ – кораб от стъкло, злато и слънце, който пътува и винаги остава на брега, величествен в парата на кафето, кораб на спасените.

Plamen Dojnov Jéghegyek és utasok avagy Utazás a Zserbó Kávéházban

Budapest szinte ideális központjában (szinte ideális, írom, mert a teljesen ideális központban a Duna folyik) – a Vörösmarty téren, aranyozott keretek szorította magas üvegvitrinek mögött található az a nosztalgikus hely, mely anélkül hogy valaha is moccanna, egyre utazik – a Zserbó.

Itt a turistanép része a bőségnek. Alig hogy beléereszkedtek, vagy éppen csak végigúszták a híres Váci utcát, a kávéházi napernyők alatt vagy finom enteriőrje enyhében pihegnek már – hol hűvös gyomrában, hol kinn, a szikrázó fedélzeten.

A Zserbó valami hajdanvolt zongorát titkol magában, melyről a legendák újabb különös be-nem-teljesülést szőnek: a Titanic-kal (igen, azzal a Titanic-kal) kellett volna útnak indulnia, hangszereként a zenekarnak, mely a süllyedés közben is végig csak játszott – az első elviselhetetlen hullámig.

A zongora azonban a parton maradt. Mint egy be-nem-teljesülhetett kísértet – a Titanic és hiányának a jele. Egy árnykép, mely egyszerre jeleníti meg az áldozatról s a szerencse fiáról alkotott gondolásunkat. Így volt, így lett zongora egy másik, ki nem futott, vízre nem szállt Titanicon. És ha elképzeljük, hogy össze lehet gyűjteni az összes utast, hangszert, tárgyat, mely véletlenül nem hagyta el a partot, előtünk a váratlan megmenekülés hajója, a szerencsésen életben maradt Titanic képe, egy tragikus történet boldog változata, a megkönnyebbülés sóhajával végződő történeté.

A feketekávé itt ezért szerencsés utasok árnyát tükrözi, a fehér tejszínhab pedig a véletlen jéghegyek sziluettjét adja ki, fölöttük magasodik a Zserbó – hajó, csupa üveg, arany és napsugár, hajó, mely a tengeren fut és mindig a parton áll, a kávégőzben fenségesen, a megmenekülés hajója.

Кафене „Жербо“ Коктейли с кафе

Всяка кафепоема може да се приготви и без кофеин.
Съставките на всяка кафепоема в текста са означени с курсив.

Мария Терезия

Благородното тяло на високата *бита сметана*.
Златен шлейф от *портокалов ликьор* върху
матова тайна на гъсто уханно *еспресо*.
Кипват любови! – Зад пердета от переста пяна
звънтят силуети в протокола на кралския
хроникьор.

Сиси

Еспресо, шлейф от *кайсиев ликьор*, фриз от
бита сметана,
по хладните коридори дишат любовни
носталгии,
преливат смутени спомени, устни звънтят
бездиханни...
Чия е сянката непозната зад стъклената
преграда?
Тайна любов, след която императорите остават
жадни.

Айскафе Жербо

Черно кафе с дъх на дунавски вятър,
укрит във ветрилото на прилепово крило.
Ванилов сладолед прави ледена тишината
и в нея изчезват бели скърби, катранени ядове,
и се завърта следобедната отмала в лекото
колело
на *бита сметана* с тънки спици от *пръчици*
шоколадови...

Zserbó Kávéház Kávékoktélok

Az összes kávépoéma koffein nélkül is elkészíthető.
A kávépoémák hozzávalóit a szövegben dőlt betűkkel jelezzük.

Mária Terézia

A kecses *tejszínhab* nemes teste, kelyhe.
Narancslikőr aranypalástja illan
dús illatú eszpresszókávé sejlő titkán.
Szerelmek lobbannak! – horgas hab függönye rejtve
dévaj baronesszek sziluettje csillan,
felkiáltójelhad a királyi krónikás lapjain tisztán.

Szisi

Eszpresszókávé, uszályló *baracklikőr*, *tejszínhab*
fríze,
szerelemnosztalgiák pihegnek folyosók enyhében,
ömlenek kusza emlékek, elhaló ajkak zengő íze.
Az ismeretlen árny az üvegfal mögött kit is rejt
mélyen?
Titkos szerelem, mely után nem csitul császárok
szomja-dísze.

Szondi György fordítása

Пламен Дойнов Айсберги и пасажери или Пътуване в кафене „Жербо“

В почти идеалния център на Будапеща (казвам почти идеалния, защото в съвсем идеалния център преминава Дунав) – на площад „Вьорьошмарти“, зад високите стъклени витрини, обковани в позлатени рамки, в носталгичното място, което пътува, без никога да помръдва – кафене „Жербо“.

Тук туристите са част от изобилието. Миг преди да се впуснат или миг след като са преплували прочутата „Ваци“, те дишат под чадърите на кафенето или в прохладата на мекия му интериор – ту вътре в прохладния трюм, ту вън на искрящата палуба.

„Жербо“ крие в себе си някакво старо пиано, за което легендите сплитат поредното странно несбъждане: трябвало е да отпътува с „Титаник“ (да, с онзи „Титаник“!), да бъде част от оркестъра, който, потъвайки, свирел до края – до първата непосилна вълна...

Но пианото останало на брега. Като несбъднат призрак – знак за „Титаник“ и за неговото отсъствие. Силует, който възплащава представата ни едновременно за жертва и щастливец.

Така то е станало пиано от един друг, неотпътувал „Титаник“. И ако си представим, че могат да бъдат събрани на едно място всички неотпътували по случайност пътници, инструменти, предмети, ще се получи корабът на неочакваното спасение, новият образ на щастливо оцелелия „Титаник“, една радостна версия на трагична история, която завършва с въздишка на облекчение.

Затова тук черното кафе отразява сенки на щастливи пасажери, а бялата бита сметана рисува силуети на невинни айсберги, над които се извисява „Жербо“ – кораб от стъкло, злато и слънце, който пътува и винаги остава на брега, величествен в парата на кафето, кораб на спасените.

Plamen Dojnov Jéghegyek és utasok avagy Utazás a Zserbó Kávéházban

Budapest szinte ideális központjában (szinte ideális, írom, mert a teljesen ideális központban a Duna folyik) – a Vörösmarty téren, aranyozott keretek szorította magas üvegvitrinek mögött található az a nosztalgikus hely, mely anélkül hogy valaha is moccanna, egyre utazik – a Zserbó.

Itt a turistanép része a bőségek. Alig hogy beléreszkedtek, vagy éppen csak végigúszták a híres Váci utcát, a kávéházi napernyők alatt vagy finom enteriőrje enyhében pihegnek már – hol hűvös gyomrában, hol kinn, a szikrázó fedélzeten.

A Zserbó valami hajdanvolt zongorát titkol magában, melyről a legendák újabb különös be-nem-teljesülést szönek: a Titanic-kal (igen, azzal a Titanic-kal) kellett volna útnak indulnia, hangszereként a zenekarnak, mely a süllyedés közben is végig csak játszott – az első elviselhetetlen hullámig.

A zongora azonban a parton maradt. Mint egy be-nem-teljesülhetett kísértet – a Titanic és hiányának a jele. Egy árnykép, mely egyszerre jeleníti meg az áldozatról s a szerencse fiáról alkotott gondolásunkat. Így volt, így lett zongora egy másik, ki nem futott, vízre nem szállt Titanicon. És ha elképzeljük, hogy össze lehet gyűjteni az összes utast, hangszert, tárgyat, mely véletlenül nem hagyta el a partot, előtünk a váratlan megmenekülés hajója, a szerencsésen életben maradt Titanic képe, egy tragikus történet boldog változata, a megkönnyebbülés sóhajával végződő történeté.

A feketekávé itt ezért szerencsés utasok árnyát tükrözi, a fehér tejszínhab pedig a véletlen jéghegyek sziluettjét adja ki, fölöttük magasodik a Zserbó – hajó, csupa üveg, arany és napsugár, hajó, mely a tengeren fut és mindig a parton áll, a kávégőzben fenségesen, a megmenekülés hajója.

Кафене „Жербо“ Коктейли с кафе

Всяка кафепоема може да се приготви и без кофеин.
Съставките на всяка кафепоема в текста са означени с курсив.

Мария Терезия

Благородното тяло на високата *бита сметана*.
Златен шлейф от *портокалов ликьор* върху
матова тайна на гъсто уханно *еспресо*.
Кипват любови! – Зад пердета от переста пяна
звънтят силуети в протокола на кралския
хроникьор.

Сиси

Еспресо, шлейф от *кайсиев ликьор*, фриз от
бита сметана,
по хладните коридори дишат любовни
носталгии,
преливат смутени спомени, устни звънтят
бездиханни...
Чия е сянката непозната зад стъклената
преграда?
Тайна любов, след която императорите остават
жадни.

Айскафе Жербо

Черно кафе с дъх на дунавски вятър,
укрит във ветрилото на прилепово крило.
Ванилов сладолед прави ледена тишината
и в нея изчезват бели скърби, катранени ядове,
и се завърта следобедната отмала в лекото
колело
на *бита сметана* с тънки спици от *пръчици*
шоколадови...

Zserbó Kávéház Kávékoktélok

Az összes kávépoéma koffein nélkül is elkészíthető.
A kávépoémák hozzávalóit a szövegben dőlt betűkkel jelezzük.

Mária Terézia

A kecses *tejszínhab* nemes teste, kelyhe.
Narancslikőr aranypalástja illan
dús illatú eszpresszókávé sejlő titkán.
Szerelmek lobbannak! – horgas hab függönye rejtve
dévaj baronesszek sziluettje csillan,
felkiáltójelhad a királyi krónikás lapjain tisztán.

Szisi

Eszpresszókávé, uszályló *baracklikőr*, *tejszínhab*
fríze,
szerelemnosztalgiaák pihegnek folyosók enyhében,
ömlenek kusza emlékek, elhaló ajkak zengő íze.
Az ismeretlen árny az üvegfal mögött kit is rejt
mélyen?
Titkos szerelem, mely után nem csitul császárok
szomja-dísze.

Szondi György fordítása

Митко Новков

Изящният отпечатък от изпаренията на божествено кафе

...много хубави дребни неща...

Бенвенуто Челини

...естествените звуци на сладостна мелодия...

Лоурънс Стерн

...лекаят отпечатък от влагата на божествено
сирене...

Салвадор Дали

„Изкуство по-скоро изящно, отколкото величаво“. Такова е мнението на знаменития шотландец Кенет Кларк за малко пренебрегвания и дори чест обект на насмешка стил от XVII век „рококо“. В дебелия трактат по история на изкуството високоемерието към него отстъпва може би само на високоемерието към творбите на маниеризма от италианското чинкуаченто (началото на XVI век). Маниеризмът не се ползва с добро име също и сред високите авторитети на литературната теория, прочутият руснак Вячеслав Иванов например казва за него с огромна доза презрение: „закостенелият маниер се преобръща в маниеризъм“. А всъщност маниеризмът, както и рококо, не са чак така повърхностни и незначителни явления в историята на световното изкуство: и двата стила ценят изтънчената грация и елегантността, финия жест, таланта за усет към красивото и волята да се създава („изработва“, както казва Бенвенуто Челини в своята автобиография) то с цената на всичко, без да се пестят сили и енергия. В някаква степен и двете са реакция, тоест продължение, тоест развитие: маниеризмът спрямо могъщите фигури от високия Ренесанс, на чисто величие е можел да отговори единствено с промяна на опцията, с прехвърляне на вниманието към детайла, към „дребните неща“, незабелязвани или отминавани с величав размах от титаничните му предшественици; рококо спрямо „тежкия класицизъм на Версай“ (Кенет Кларк), спрямо строгата и недопускаща никакви възражения и изключения концепция за единство на „време, място и действие“, спрямо заробващата и сковаваща всяка инвенция имитация на класическата древногръцка и епигонската древноримска античност. Вместо изкуствените звуци на катарзисна мелодия - „естествените звуци на сладостна мелодия“; не

Mitko Novkov

Az isteni kávé gőzének csodálatos lenyomata

...nagyon szép apró dolgok...

Benvenuto Cellini

...az édeskés dallam természetes hangjai...

Lawrence Stern

...az isteni sajt nedvének könnyed lenyomata...

Salvador Dalí

„Inkább szép, mint fenséges művészet“. Ez a véleménye a híres skót Kenneth Clark-nak a kissé lenézett, és gyakran nevetség tárgyává tett XVII. századi stílusról, a rokokóról. A vaskos művészettörténeti értekezésekben a rokokóval szembeni gőgnél csak az olasz cinquecento manierizmusával (XVI. század eleje) szembeni gőg nagyobb. A manierizmusnak nincs tekintélye az irodalomelmélet nagy tudósai körében sem, a híres orosz Vjacseszlav Ivanov például nagy adag lenézéssel azt mondja róla: „a megkövesedett manírból nő ki a manierizmus“. A manierizmus azonban, a rokokóhoz hasonlóan, nem egészen annyira felszínes és figyelmen kívül hagyható jelenség a világ művészetének történetében: mindkét stílus nagyra értékeli a kifinomult gráciát és az eleganciát, a finom gesztust, a szép iránti érzékenységet és a szépséget teremtő („kidolgozó“, ahogy Benvenuto Cellini írja önéletrajzában) szándékot – bármi áron, nem kímélve erőt vagy energiát. Bizonyos fokig mindkettő reakció, vagyis folytatás, vagyis fejlődés: a manierizmus a fennkölt reneszánsz hatalmas figuráihoz képest, amelyek nagyságára csak az opció megváltoztatásával tudott válaszolni, a figyelemnek a részletekre, az „apró dolgokra“ való ráirányításával, amelyeket titáni elődei nem vettek észre vagy egy kézlegyintéssel elintézték; a rokokó pedig „Versaille nehéz klasszicizmusához képest“ (Kenneth Clark), a szigorú, ellenvetést és kivételt nem tűrő koncepcióhoz képest, amely „az idő, a hely és a cselekmény“ egységét hirdeti, a minden invenciót béklyóba verő és megbénító klasszikus ógörög és epigon római kori antikvitas-imitációhoz képest. A katartikus dallam művi hangjai helyett „az édeskés dallam természetes hangjai“; nem véletlen, hogy a rokokó kagylókban, virágokban, levelekben és vízínövényekben, a manierizmus pedig faunokban, driádokban, nimfákban és szatírokban bővelkedik: a

случайно рококо изобилства от раковини, цветя, листа и водорасли, а маниеризмът – от фавни, дриади, нимфи и сатири: преклонението и вдъхновението е пред формите и олицетворенията на природата, не пред образците и постиженията на изкуството. В своите най-пределни, най-обсебени от желание за изкусност, за майсторство и съвършенство артефакти, изглежда, че поетите и художниците неминуемо стигат до естественото, до непреднамерената, но впечатляваща из/препълненост на природата. Или, казано иначе, всеки бурен, преломен естетически период се утаява в едни собствени, лично свои нео-маниеризъм и нео-рококо, които трансформират обектите на натурата в обекти на културата.

Започнах толкова отдалече, чак от XVI и XVII век, за да кажа: книгата със стихове на Пламен Дойнов „Кафепоеми“ е може би предвестникът, първата лястовица за това, че в българската литература (в частност в поезията) този процес е започнал: че след величавото деконструиране е дошъл ред на изтънченото естетизиране. Стихосбирката е своеобразно ретро-съчетание от маниеризъм, рококо и сецесион; и ако за последния има примери в най-новата българска литература (все пак той единствен е намерил свое приложение по нашите земи), то характеристиките на другите два, които откриваме в нея, срещаме за първи път. Един лирически маниеризъм, едно литературно рококо, в които стремежът към красивото, към една нежна, деликатна естетизация сама за себе си, l'art pour l'art, както е прието да се казва („Именно в кафенето буржоата е открил за пръв път l'art pour l'art“, посочва едно от мотото към текста) се слобива със своята изчистена от всякакви други замъгляващи, замърсяващи го примеси (социални, политически, идеологически) реализация, своята най-кристална форма, своето най-бистро изявление:

*Кафе в прекипяла прегръдка с ликьор амарето,
под шапка от бита сметана в екстаз...
Какво става в чашата? Всички чуват морето,
сякаш напуснало своя ренесансов атлас.
Чуй, кипи Адриатика слънчева! Как да я спрем?
С тънка тайна на тъмен и дъхав бадем.*
(Белла Италия)

Примерът е взет съвсем произволно, без съзнателно търсене, просто отворих книгата; но където и другаде и да я отворим, все ще открием точно този изтънчен естетизъм, точно това изящно, фино, леко рококо писане, чийто маниер се ръководи само от едно – красотата като висше

фôхajtás és az ihlet a formáké és a természet megszemélyesítőié, nem pedig a művészet mintáié és eredményeié. Legvégletesebb, a művésziség, a mesteriség és tökéletesség iránti vágytól leginkább átítatott artefaktumaikban, úgy tűnik, a költők és a művészek óhatatlanul eljutnak a természetesig, a természet önkéntelen, célzatosság nélküli, de nagy hatású teljességéig/zsúfoltságáig. Vagy, másképp fogalmazva, minden viharos, fordulatot hozó esztétikai periódus megbújik egy saját neomanierizmusban vagy neorokokóban, ami kizárólag az övé, ami a természet objektumait kulturális objektumokká transzformálja.

Azért kezdtem ilyen messziről, a XVI. és a XVII. századtól, mert azt akarom mondani, hogy Plamen Dojnov *Kávëpoémák* című verseskötete talán előhírmöke, első fecskéje annak, hogy a bolgár irodalomban (különösen a költészetben) elkezdődött ez a folyamat: a fenséges dekonstruálás után a kifinomult esztétizáláson a sor. A verseskötet a manierizmus, a rokokó és a szecesszió sajátos retro-egyesítése; és ha ez utóbbira vannak is példák a legújabb bolgár irodalomban (ez az egyetlen, amely bolgár földön is tért hódított), a másik kettőnek a kötetben fellelhető jellemzőivel első ízben találkozunk. Egy lírai manierizmus, egy irodalmi rokokó, amelyekben a szépre, a finom, lágysztétizálásra való törekvés önmagában, l'art pour l'art, ahogy mondani szokás („A burzsoá épp a kávéházban fedezte fel először a l'art pour l'art-t“, mutat rá a szöveghez tartozó egyik mottó) tesz szert a saját, minden más elhomályosító, őt beszennyező (szociális, politikai, ideológiai) egyvelegektől megtisztított realizációjára, a legkristályosabb formájára, legtisztább nyilatkozatára:

*Kávë – kesernyés likőr öleli hévvel, melyet
tejszínhab borít, benn elragadtatás, csoda.
Mi dúl a csészében? Mindenki hallja a tengert,
akárha reneszánsz atlaszát hagyta volna oda.
Forr a napos Adria vize, mint csitítsuk még el?
Illő titkával mandulának, illatoz sötétben.*

(Bella Italia)

A példát önkényesen választottam ki, tudatos keresés nélkül, egyszerűen kinyitottam a könyvet; de ha bárhol máshol nyitjuk is ki, mindenütt ugyanezt a kifinomult esztétizmust találjuk, ugyanezt a szép, finom, kissé rokokó írásmódot, amelynek manírját egy dolog vezeti: a szépség mint a legfőbb érték, mint az egyetlen dolog, ami miatt megéri, hogy alkossunk. Egy költői titkos vágy, amellyel nem találkoztunk eddig ilyen konceptuálisan átgondolt, ilyen művészileg kimunkált, ilyen

достояние, като единственото, заради което си заслужава да творим. Едно поетическо възжеление, което не сме срещали досега така концептуално промислено, така художествено издържано, така естетически защитено; разбира се, в последните години ние станахме свидетели на много поетически (и не само) книги, оформени по странен начин – като хартии за свиване на цигари, във вид на пощенска пратка, като свитък, държан само от груба връв, като отделни цветни листи, всеки сам за себе си, ала всички те се опитваха да бъдат високо маниеризирани в своето книжно оформление, не като артистична форма. Може би само увлечението по хайку, тъй широко разпространено днес, може да съперничи (в качеството си на специфична тенденция към естетизиране на съществуващото) на извършеното от Пламен Дойнов, но там строгите жанрови изисквания не позволяват последователното и творческо следване на очертания от мен неорококо-маниерен лиризм. Пък и ако се опитваме да търсим литературно-„териториални“ влияния у „Кафепоеми“-те, по-скоро можем да ги открием в Средна Европа, повече дори – задължително откриваме средноевропейски повеи и никак такива от Далечния изток. Не случайно идеята за книгата и по-голяма част от стиховете в нея са написани там, в Унгария, местата (кафенетата) също са унгарски, сиреч са типично средноевропейски. Тя с цялото си същество е европейска книга, чак до мозъка на костите си.

Ала местата в стихосбирката, които са (средно)европейски и поради които с чувствителното си към литературата небце вкусуваме ретро-полъха на сецесиона, са не стиховете, а кратките есета, предшествващи всеки цикъл. Именно те ни обявяват/обвиват с усещането за нещо, което сме изгубили, но към което е важно да се връщаме, да не забравяме, да помним винаги и всякога: „Но можем да имаме частица от този свят във всеки момент. Да притежаваме този всеки момент, а когато без да искаме го изгубим – да го възвръщаме чрез паметта на внимателния вкус. Да редуваме миговете и митовете – за вечното изплъзване и за вечното завръщане. (P.S.) Една носталгия, която обаче съвсем не е песимистична (както се полага на всяка носталгия), а е оптимистична – тя заявява, убедена е, сигурна е, че сме в състояние, че знаем как да (се) връщаме (към) тези мигове на удовлетвореност, на тихо съзерцание, в което битието и Аз-ът се сливат, стават едно цяло – неразделимо и ненакърнимо. С глътка кафе, с глътка поезия: „това е кафепоетика, в която движенията стават по-бавни,

есстетикailag alátámasztott formában; természetesen az elmúlt években sok olyan vers- (és nemcsak vers-) kötettel találkoztunk, amelyek szokatlan kivitelben jelentek meg: cigarettapapír, postai küldemény, csak durva zsinórral összefogott papírtekercs, különálló színes lapok formájában, de mindezek csak megjelenésükben próbáltak nagyfokúan manierizáltak lenni, nem művészi formájukban. Lehet, hogy csak a haiku iránti vonzalom, amely manapság annyira elterjedt, vetekedhet (a létező esztétizálására való különleges irányzatként) azzal, amit Plamen Dojnov véghezvitt, de ott a szigorú műfaji megkötések nem engedik az általam felvázolt neorokokó-manierista líraiság következetes és alkotó módon való követését. De ha meg is próbálunk irodalmi-„teritoriális” hatásokat keresni a Kávépoémákban, azokból inkább közép-európaiakat találunk, mi több, kötelezően felfedezzük benne a közép-európai fuvallatot, de a távol-keletit nem. Nem véletlen, hogy a könyv ötlete és a versek nagy része ott, Magyarországon íródott, a helyszínek (a kávéházak) is magyarok, vagyis tipikusan közép-európaiak. A könyv egész mivoltát tekintve európai, a velejéig.

De azok a helyek a verseskötetben, amelyek (közép-) európaiak, és amelyek miatt az irodalomra érzékeny ínyünkkel a szecesszió retrofuvallatát ízleljük meg, nem a versek, hanem a rövid esszék, amelyek bevezeti az egyes ciklusokat. Ezek azok, amelyek beburkolnak minket valami olyasminnek az érzetével, amit már elvesztettünk, de amihez fontos, hogy visszatérjünk, nehogy elfelejtsük, hogy mindig és mindenkor emlékezzünk rá: „De minden pillanatban birtokolhatjuk e világ egy részecskéjét. Birtokolhatjuk ezt a minden pillanatot, és amikor véletlenül elveszítjük, a szolgálatkész ízlés emlékezete segítségével visszahozhatjuk. Váltogathatjuk az örök kibújás és az örök visszatérés pillanatait és mítoszait. (P.S.) Nosztalgia, amely azonban egyáltalán nem pesszimista (amilyenek egy nosztalgiának lennie kell), hanem optimista, kijelenti, meg van győződve róla, biztos benne, hogy képesek vagyunk rá, hogy tudjuk, hogyan hozzuk vissza (térjünk vissza) az elégedettség, a csendes szemlélődés ezen pillanatait (ezen pillanataihoz), amelyekben a lét és az Én egybeolvad, elválaszthatatlan és megbonthatatlan egységet képez. Egy korty kávéval, egy korty költészettel: „ez kávépoétika, amelyben a mozdulatok lassúbbá, a hang halkabbá, a gondolatok figyelmesebbé, a szívek törekenyebbé válnak.” A világ nem siklik ki előlünk, a világ már itt van, a kezünkben, amely a kávécsészét tartja...

Ez a világ azonban nem lehet más, mint kicsi, miniatűr. Ahogy a könyv másik mottója megjegyzi:

гласът по-тих, мислите по-внимателни, сърцата по-чупливи: „Светът повече не ни се изплъзва, светът е вече тук, в ръцете ни, държащи чашата с кафе... А този свят няма как да бъде друг, освен малък, миниатюрен. Както отбелязва друго мото към книгата: „Еспресото е кратък жанр. То не е епос, а само някаква малка пластика.“ И точно тук, в избирането на кафето за път към този усвоен свят, като негова метафора намираме по-горе очертаната тенденция към свръх-естетизация, към лирически маниеризъм и поетическо рококо, чийто изразител се явява Пламен Дойнов с най-новата си книга. Интересното е, че той не за първи път се оказва творецът, съумял да напише новите повеи в българската поезия. В неговите „Висящите градини на България“ например срещнахме един специфичен гротесков лиризм, обобщил в най-пълна степен импулсите, ръководещи диренията на втората вълна български постмодернизъм, а именно една безжалостна, яростна и съответно абсолютно непочтителна към всякакъв вид авторитет деконструкция (мога да кажа дори деконструкция, доколкото според автора на термина Жак Дерида деконструкцията има и своите позитивни, съграждащи моменти). Днес в „Кафе-поеми“-те неговите поетически сетива са отново на висота: в един образцов концептуален ритъм пред нас се издига конструкцията на новия естетизъм, на лирическите маниеризъм и рококо, които – казах го вече в един друг текст, ще се явят едно от двете главни течения, които предстои да раздвижат в нови посоки съвременната българска литература. Защото всеки от неговите стихове е сам по себе си една „малка пластика“, един „кратък жанр“, една поетическа форма, която е „по-скоро изящна, отколкото величава“. И това е така дори и там, където става дума за катедрали и дворци:

*Кафето, млякото и ййчният ликьор,
и аромата на есенната пара над Виена,
невинно шляене по Кертнерщрасе през октомври,
събудената белота сред светли улички разляна...*

*и щом небцето ти почувства колко е приятно и студено,
изтънченият вкус навярно ще си спомни
къде преди е виждал тези катедрали от сметана.*
(Виенска разходка)

*Прясно кафе, омекотено с ванилен сироп -
Така започва тихият бунт в императорския дворец:
със сянка на млада жена, която ражда желаниа
и играе ту малко дете, ту нежен мъдрец -
в люлка от клюки и обожания
тя докосва мита за себе си във високата вис -*

„Az eszpresszó rövid műfaj. Nem eposz, csak egy kisplasztika...” És éppen itt, a kávé kiválasztásában az ehhez a kisajátított világhoz vezető úton, a kávé metaforájának találjuk a fentebb vázolt túlesztetizálási tendenciát, a lírai manierizmusra és a poétikai rokokóra törekvést, amelyet Plamen Dojnov legújabb könyvével megtestesít. Érdekes, hogy nem első ízben bizonyul olyan alkotónak, akinek sikerül megragadnia az új áramlatokat a bolgár költészetben. *Bulgária függőkertjei* című kötetében például egy specifikusan groteszk lírával találkoztunk, amely a legteljesebb mértékben összegezte a bolgár posztmodernizmus második hullámának útkeresését vezérlő impulzusokat, vagyis egy könyörtelen, dühös és ennek megfelelően semmilyen tekintélyt nem tisztelő dekonstrukciót (azt is mondhatom, hogy destrukciót, mivel a terminus megalkotója, Jacques Derrida szerint a dekonstrukciónak megvannak a maga pozitív, építő mozzanatai is). Ma a *Kávépoémákban* Plamen Dojnov költői érzéke ismét a csúcson van: egy példás konceptuális ritmusban épül fel előttünk az új esztétizmus, a lírai manierizmus és rokokó konstrukciója, amelyek, ahogy már egy másik szövegben említettem, egyikét képezik a két fő irányzatnak, amelyek a jövőben új irányba mozdítják majd a kortárs bolgár irodalmat. Mert Plamen Dojnov verseinek mindegyike önmagában véve egy „kisplasztika”, egy „rövid műfaj”, egy poétikai forma, amely „inkább szép, mint fenséges”. És ez még ott is úgy van, ahol katedrálisokról és palotákról van szó:

*Kávé, tej, tojáslikőr s az ős aromája Bécs fölött,
ártatlan őgyelgés a Kertnerstrassén, októberi pára,
fölriadt fehérség világos utcákon ömlik szét...*

*S mikor ínyed is érzi kellemes, hűvös ízét,
a finom, jó ízlés emlékezi majd bizonyára
e tejszínkatedrálisokat hol is látta azelőtt.*

(Bécsi sétá)

Vaníliával bolondított friss kávé.

Így kezdődik a császári palotában a zendülés, csöndes: ifjú hölgynek árnyával, ki vágyat ébreszt, s hol kisgyermeket játszik, máskor gyöngéd bölcsét, legendák és hódolatok bölcsőjében, önnön mítoszát érinti fönn a magas fényben, ott, hová csak őrült anarchista nyíla ér el.

(Erzsébet császárné)

Minden egyes vers egy csodálatos, a minden részletre kiterjedő figyelemmel, a legapróbb elemek iránti tisztelettel és összpontosítással, finom, lágy érintéssel kimunkált gyöngyszem. Minden sor az isteni kávé

там, където може да стигне само стрелата на луд
анархист.
(Императрица Елизабет)

Всяко от стихотворенията е едно прелестно бижу, инкрустирано с внимание към всеки детайл, с уважение и съсредоточеност към най-малкия негов елемент, с фино и нежно докосване. Всеки стих е „изящен отпечатък от изпаренията на божественото кафе“ (тук перифразирам Салвадор Дали) и колкото повече и по-често в него се повтарят имената и съставките на кафекоктейлите и кафепоемите, толкова повече ни облъхва чувство за лекота, за изящество, за извивки плавни и волни. Полъх за/от рококо – този така ефирен художествен стил, в който стремежът към щастие и стремежът към любов са водещите мотиви на съзиданието:

Той отпива от чашата, скрила у себе си мрака...
Пие още и още, защото и *сметаната* знае,
че *кафето* е толкова дълго, колкото той трябва да чака
жената, която непременно ще дойде накрая.
(Американско кафе със сметана)

Полъх и за/от маниеризъм – този толкова обзет от желанието за идеалната красота и в най-дребните неща художествен стил, който може (и го прави) да надмогне, да преодолее величието на предишния размах и могъщество само и единствено с виждане в най-дребните и привидно най-незначителните, направо нищожните „неща“/нещица:

Силно кафе, получено от фино смляна смес -
тъй ситна и почти невидима, и те обзема
горчиво заслепение - долавяш кратка тема,
изсвирена по мигли на момиче
от устни на момче, което срича
възторжения си копнеж.

(Моцарт)

И накрая: рецепта за автентичната употреба на „Кафепоеми“-те - пият се „бавно, бавно, бавно“ („истинското кафе е винаги бавно“), защото на дъното на тяхната литературна чаша ни чакат загадъчните им линии за едно бъдещо превъзходно обещание - за предстоящия в българската литература копнеж към свършен и чист естетизъм - нещо, което, струва ми се, никога не ѝ се е случвало досега.

Пламен Дойнов, „Кафепоеми“, ИК „Пан“, София, 2003.

гőzőnek csodálatos lenyomata (ez Salvador Dalí mondásának parafrázisa), és minél többet és gyakrabban ismétlődnek bennük a kávékoktélok és a kávépoémák nevei és összetevői, annál inkább meglegyint minket a könnyedség, a szépség, a lágy és szabad ívelés érzése. A rokokó, eme oly éteri művészeti stílus lehelete, amelyben a boldogságra és a szerelemre való törekvés az építkezés vezérmotívuma:

Kortyol a csészeből, mely sötétet titkol,
iszik csak, folytatja, mert a *tejszín* is tudja régtől,
a *kávé* oly hosszú, amilyen sokáig titkon
a nőre kell várjon, ki mindenképp eljön majd végül.
(Amerikai kávé tejszínnel)

A manierizmusnak, ennek a legapróbb dolgokban is az ideális szépség vágyától annyira átfűtött művészeti stílusnak a fuvallata is, amely képes leküzdeni (és meg is teszi), legyőzni az előző lendület nagyságát és hatalmát, csak és kizárólag a legapróbb és látszólag legjelentéktelenebb, egyenesen hitvány „dolgokra/dolgocskákra” való rácsodálkozással:

Erős kávé, a finom keveréket dicséri,
mely aprószemű, szinte láthatatlan, és elragad
keserű vakulás, futamra fülelsz magad,
mit pillasorán leányoknak
fiúajkak muzsikálnak –
láng vágyát így zöngicséli.

(Mozart)

És végül: a Kávépoémák autentikus használatának receptje: „lassan, lassan, lassan” kell inni őket („az igazi kávé mindig lassú”), mivel irodalmi csészejük alján egy jövőbeni nagyszerű ígéret rejtélyes vonalai várnak minket, ígéret a bolgár irodalomban várható vágyódásra egy tökéletes és tiszta esztétizmus iránt, ami, nekem úgy tűnik, eddig még sohasem történt meg.

Plamen Dojnov, Kávépoémák, Pan Kiadó, Szófia, 2003.

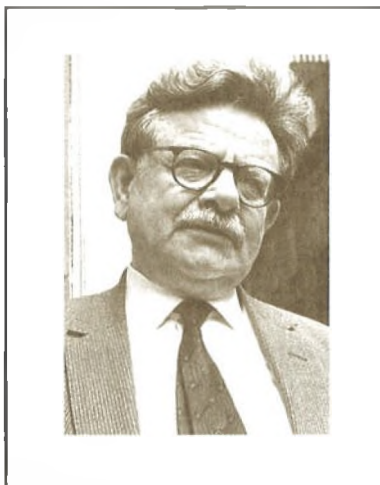
Genát Andrea fordítása

A versbetéteket Szondi György fordította

Светла Кьосева Пристъп от образи

Бележки по един спектакъл
(Пристъп от думи – Малко театро)

„Всичко, което преживях по-късно,
вече се беше случвало в Русчук.”
Елиас Канети

Kjoszeva Szvetla Képroham

Jegyzetek egy színházi előadáshoz
(A szavak rohama - Malko Teatro)

„Minden, amit később átéltem, egyszer
már megtörtént velem Ruszcsukban.”
Elias Canetti

• Какво е детството? Кофа, която ни нахлупват на главата и съдържанието ѝ се стича цял живот по нас? Или време на натрупване на онези начални впечатления и чувства, които само се допълват и обогатяват цял живот?

• Новият спектакъл на Малко театро „Пристъп на думи“ е изграден по текстове на нобеловия лауреат за литература Елиас Канети. Роден в Русе през 1905 г., той прекарва годините на ранното си детство в този космополитен град на брега на Дунав и ярките образи от тези години се запечатват завинаги в съзнанието му. В своя автобиографичен роман „Спасеният език“ Канети описва пестеливо, на около десетина страници, годините в Русчук – именно този текст е канава на спектакъла. В резултат на невероятно прецизната проучвателна работа на създателите на спектакъла (Габриела Хаджикостова, Ищван Ц. Над) пред погледа на зрителите оживява дунавския град от началото на миналия век – със сградите и улиците си от стари картички от епохата, с музиката, танците и фолклора на населяващите го народи: румънски, испански, цигански, арменски, български.

• Интересът към детските спомени се появява доста късно в европейската култура. Неговото начало ни отвежда към житията на светците. Както е забелязал Петер Надаш: „Героите на античната и на средновековната литература нямат детство; нито Одисей, нито Хамлет, нито Дон Кихот... Интересът към детството е относително ново и единствено по рода си явление в историята на културата“

• Може би това са най-живите и непосредствени редове в иначе дълбоко мисловното творчество на Елиас Канети – годините на детството в България. По-късно съдбата го отвежда в други страни, култури, езици, но този ранен образ на света остава да живее ярко в съзнанието му.

• „Миналото и бъдещето са единственото богатст-

• Ми а gyermekkor? Egy vödör, amelyet a fejünkbe húznak, és a tartalma egész életünk során csorog rajtunk lefelé? Vagy azoknak az első benyomásoknak és érzéseknek a felhalmozódási ideje, amelyek csak kiegészülnek és gazdagodnak egész életünk során?

• A Malko Teatro új előadása, *A szavak rohama* az irodalmi Nobel-díjas Elias Canetti szövegeire épül. Canetti 1905-ben született Ruszéban, kora gyermekéveit ebben a kozmopolita városban töltötte a Duna partján, és ezeknek az éveknek eleven képei mindörökké belevésődtek tudatába. A megmentett nyelv című önéletrajzi regényében Canetti takarékos eszközökkel, mintegy tíz oldalon írja le a Ruszcsukban töltött éveket – ez a szöveg az alapja az előadásnak. A színmű alkotói (Hadzsikosztova Gabriella, C. Nagy István) hihetetlenül precíz kutatómunkájának eredményeképp a nézők szeme előtt meglevenedik a múlt század eleji Duna-parti város – épületeivel és utcáival, amelyeket a korabeli avított képeslapokról ismerünk, az ott lakó népek: románok, spanyolok, cigányok, örmények, bolgárok zenéjével, táncaival és folklórával.

• A gyermekkori emlékek iránti érdeklődés meglehetősen későn bukkan fel az európai kultúrában. Kezdeté a szentek életírásaira vezethető vissza. Amint Nádas Péter megjegyzi: „Se az antik, se a középkori irodalom hőseinek nincs gyermekkoruk; nincsen Odüsszeusz, nincsen Don Quijoté, nincsen Hamletnek se... A gyermekkorral való beható foglalkozás viszonylag új keletű, és a kultúrák történetében mindenképpen egyedülálló jelenség.”

• Talán ezek a legelevenebb és legközvetlenebb sorok Elias Canetti egyébként mélyen filozofikus munkásságában – a gyermekkor éveit Bulgáriában. Később a sors más országokba veti, más kultúrák, nyelvek közegébe, de ez a korai világlép elevenen él tovább tudatában.

• „A múlt és a jövő az ember egyetlen kincse” mondja Simone Weil és hozzáteszi: „Az első dolog, amit meg kell tennie, hogy lemondjon róluk.” Nem jelenti-e ez azt, hogy az embernek azért kell megszabadulnia

во на човека“ казва Саймън Уейл и добавя: „Първото нещо, което трябва да направи, е да се откаже от тях.“ Дали това не означава, че човек трябва да се освободи от миналото и бъдещето си, правейки ги достояние на другите? Да сподели своя опит със света, и така той ще престане да бъде само негов?

- Ярките спомени на детството, преосъзнати чрез по-късния цивилизационен опит, са онези вечни

мúltjától és jövőjétől, hogy mások kincsévé tegye azt? Hogy meg kell osztania tapasztalatát a világgal, amely így megszűnik csupán az övé lenni?

- A gyermekkor élénk emlékei, a későbbi civilizációs tapasztalattól átértelmezve, olyan örök értékek és előképek, amelyek a kultúra legmélyebb rétegét képezik. És ebben a hatalmas kátlanban, amelyet Európának neveznek, egymást követő évszázadok

стойности и първообрази, които съставляват най-дълбокият слой на културата. И в този огромен котел, наречен Европа, те бълбукат, кипят столетия наред, създавайки най-ненадминатия бульон, от който се захранваме всички ние.

- Колко е разбираема и близка цялата тази кавалкада от цветове и звуци, от спомени и чувства за всички нас, които живеем в едно също такова мултикултурно средище на брега на Дунав!

- Спектакълът на Малко театро не е изненада за тези, които следят изявите му. Авторите съзнател

fortyognak, megteremtve a legfelülmulthatatlanabb esszenciát, amely mindannyiunkat táplál.

- Mennyire érthető és közeli a színeknek és hangoknak, emlékeknek és érzéseknek ez az egész kavalkádja mindannyiunk számára, akik egy ugyanilyen multikulturális közegben élünk a Duna partján!

- A Malko Teatro előadása nem lepte meg azokat, akik figyelemmel kísérik előadásait. A szerzők tudatosan keresnek párhuzamokat az előző előadásokkal, a formáció egész műsorpolitikájában egy világos célkitűzés és egy következetes építkezés állomásait mutatva be. A

но търсят успоредици с предишни представления, следвайки в цялостната репертоарна политика на формацията една ясна визия и последователно надграждане. Сцените са много живи, идват бързо една след друга с голямо разнообразие и фантазия, с добре уцелен ритъм, без да уморяват.

- Преливането на езиците – техният самостоятелен и подчинен на съзнанието живот – е много

jelenetek nagyon életszerűek, gyorsan peregnek egymás után, nagy változatossággal és képzelőerővel, jól eltalált ritmusban, anélkül, hogy kimerítőek lennének.

- A nyelvek áradása – önálló és a tudatnak alárendelt életük – Canetti világfelfogásának nagyon fontos eleme. A Malko Teatro előadásában is.

важен елемент в светоусещането на Канети. И в спектаклите на Малко театро.

- Затулените в миналото спомени, ту оживяват ярко, ту отново потъват в мъглата на десетилетията. Но винаги пулсират, присъстват, дори невидими, макар неосъзнати. И оживяват при срещата с голям творец.

- Средица като Русе със своя мултикултурен свят са темелите на днешния глобален свят, който – надяваме се – няма да рухне като своя първообраз: Вавилонската кула. Всичката тази пъстрота – в

- A múltba száműzött emlékek hol elevenen villannak föl, hol visszasüllyednek az évtizedek kódébe. De mindig lüktetnek, jelen vannak, bár láthatatlanul, bár öntudatlanul. És megelevenednek a nagy alkotóval való találkozáskor.

- Az olyan közegek, mint Rusze a maga multikulturális világával, a mai globális világ alappillérei, amely világ – reméljük – nem fog összeomlani, mint előképe, a bábéli torony. Ez az egész sokszínűség – a szóban, a zene- és tánc kultúrában, a folklórban –, amely beivódott a gyermeki tudatba, rányomja bélyegét a világfelfogás egészére.

словото, в музиката и танцовата култура, във фолклора – попити от детското съзнание, слагат отпечатък върху цялостното възприемане на света.

- Майсторско превъплъщение на думите в образ, в сценичен мотив. Оживяват приказки за вампири и върколаци, карнавални шествия, смътни образи на хора, които се реят из неясните спомени на ранното детство. На какъв език? На езика на образа и на дълбокото, разтърсващо преживяване, на което е способно само едно дете, което за пръв път открива света. На сценичния език на Малко театро.

- Спектакълът постепенно набира енергия, за да завърши с апотеозния кукерски танц. Така краят ни връща към началото – описан е пълният кръг на спомена, той съзрява и се окръгля като плод. Танцът на кукерите става рамка: ярка, впечатляваща, образно и звуково ясно очертаваща границите на спектакъла във времето и безграничността му в света на митологичното мислене, на архетипните наслоявания, на онези пулсиращи душевни сили, които кога притихнали, кога бушуващи отекват дълбоко у всеки човек.

- Зад неудържимата жизненост на фолклора прозира упоритото противопоставяне на смъртта, която Канети не желае да приеме като естествен завършек на човека: „Има много малко лошо, което не бих могъл да кажа за човека и за човечеството. И все пак аз така се гордея с него, че истински мразя само неговия враг, смъртта.“

- А шавак местери кэппэ, шэпнади мотівуммá алакі-тáса. Меgelevenеднеk a месéк вáмпірокрóл és лідэ-цеkрóл, kарневалі менетекрóл, кóдóс emberalakok, amelyek a kora gyermekkor homályos emlékei között rajzanak. Milyen nyelven? A mélység, a megrázó élmény képi nyelvén, amelyet csupán a gyermek ismer, aki most fedezi fel a világot. A Malko Teatro színpadi nyelvén.

Az előadás fokozatosan kapcsol sebességbe, és megdicsőült busótáncban csúcsosodik ki. Így visz vissza a vég a kezdethez – az emlék teljes körének leírásával,

megérve és gyümölcsként kigömbölyödve. A busótánc kereté válik: harsány, magával ragadó, képpen és hangban világosan kijelöli az előadás határait az időben, és határtalanságát a mitologikus gondolkodás, az archetipusos rétegződése, azon lüktető lelki erők világában, amelyek néha elhalkulva, néha tombolva visszhangzanak minden emberben.

- A folklór feltartóztathatatlan életvidámsága áttetszik a halál makacs szembenállásán, amelyet Canetti nem hajlandó az ember természetes végeként elfogadni: „Nagyon kevés rossz van, amit el ne mondhatnék az emberről és az emberiségről. És mégis büszke vagyok arra, hogy csak ellenségét, a halált gyűlöli igazán.“

Ищван Шинко
Аз съм българин*

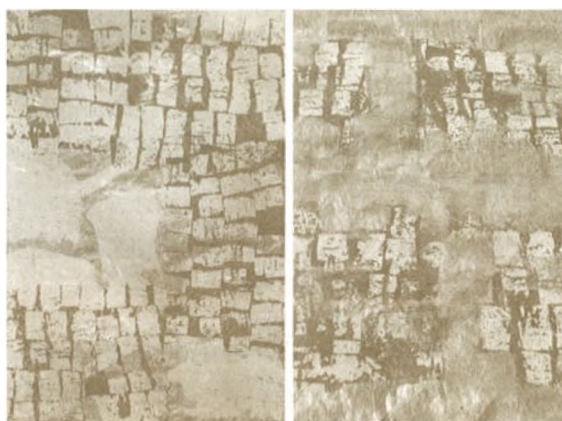
„Ich bin ein Berliner“ – беше казал Дж. Ф. Кенеди в знак за солидарност с берлинчани, в подножието на берлинската стена. Защо да не кажа и аз сега, 35 години по-късно, в знак на професионална солидарност, че...

Дами и господа,

днес аз съм българин. И за да бъде такъв са ми необходими не само личности като Женья Бозукова и Милена Владимирова – техният личен и професионален чар – а и афинитет към българската култура и българското изкуство. Но какво знаем ние, които днес още не сме българи, за изкуството на тази прекрасна страна? Много малко. Има наистина един Български културен институт на бул. „Андраси“ с красиви произведения на приложното изкуство, на народното творчество, където могат да се видят картини и скулптури, в наши дни обаче само периферното зрение примамва посетителя да се запознае с онова, което е вътре.

Какво узнава човекът, който избере България? Който иска да бъде българин поне за известно време? Кой, какво се изправя пред него? Тракия и иконите, Ботев и Шипченския проход (а наред с него и руснакът Верещагин, увековечил Освобождението на България от турците като руски придворен художник), идват ми наум и двамата емигранта от XX век: Канети (да, еврейният Канети в книгата си „Спасения език“ описва детските си спомени от Русе), и Кристо – без Жан-Клод, естествено. Те всички са българи, всички, и Ласло Наги, един от на-прекрасните унгарски поети, превел българските народни песни, българската

Sinkó István
Bolgár vagyok*

„Ich bin ein Berliner“ – mondta egykor J. F. Kennedy a berlini fal tövében szolidaritása jeléül. Miért ne mondhatnám én 35 évvel később szakmai szolidaritásból, hogy ...

Hölgyeim és Uraim, én itt most bolgár vagyok. S hogy azzá válhassak, nem csupán Zsenja Bozukova és Milena Vladimirova személye, – és személyes, valamint szakmai varázsa – szükségeltetik, hanem affinitás a bolgár kultúra, a bolgár művészet iránt. De mi, ma még nem bolgárok mit is tudunk e gyönyörű ország művészetéről. Bizony keveset. Van ugyan egy Bolgár Kultúra Háza az Andrásy úton, s ott szép iparművészeti tárgyak, népművészeti holmik és képek, szobrok láthatók, manapság azonban csak a periférikus látás csalja csak be a nézőt, hogy ismerkedjen a benti látnivalókkal.

Mivel is ismerkedik, aki Bulgáriát választja? Vagyis aki bolgárrá akar válni egy időre? Kik, mik jönnek elé? Trákia és az ikonok, Botev és a Sipka-szoros (s vele az orosz Verescsagin, aki Bulgária török alól való felszabadítását orosz udvari festőként festette végig), no meg a XX. századból két emigráns ötlík eszembe: Canetti (igen, a zsidó-olasz Canetti *A Megőrzött nyelv* című könyvében sokat ír gyermekkori ruszei emlékeiről), szóval Canetti és Christo – persze Jeanne-Claude nélkül. Mind bolgárok, mind, és Nagy László, aki a legkiválóbb magyar költők egyikeként fordított bolgár népköltészetet, költészetet. A 60-as években bolgár sikerágazat volt még a grafika, minden volt/akkori szo-

* Слово, произнесено при откриването на изложбата на Жени Бозукова и Милена Владимирова

* Zsenja Bozukova és Milena Vladimirova kiállításának megnyitóján elhangzott beszéd.

поезия. През 60-те години графиката бе проспериращ български отрасъл, кариера-бягство, където политиката имаше по-ограничена намеса, каквото бе изкуството във всяка от тогавашните/бившите социалистически страни.

От тази кратка антология проличава какво знаем и колко много не знаем за България, от изброяването в същото време става ясно, че си заслужава да си българин.

Тук са Жения Бозукова и Милена Владимирова, истинските български герои на днешния празник, живописец и приложник.

Жения ни представя картини от едно мултисакрално пътешествие, скиталчеството на двойната душа. Материя, омесена от добро и зло, живописен приключенски роман на Човешкия живот. Поелият към планината двуполусен герой преминава долини и морета. Жения изгражда тези дълбоко символистични платна с четка, потопена в иконите и унгарския пейзаж, в българската светлина и далекоизточната рисунка. По повърхността на картините, в цветоусещането оживява и настроението на Рилския манастир, и най-добрите традиции на унгарската живопис от европейската школа. Главен герой в картините обаче е природата, доколкото именно в повърхностите се крият и материалът, и формата. Фактурата, петната загатват пейзажа: води, хълмове. Тези работи са доказателство за силно асоциативните и абстрактни способности на стояща близо до природата художничка.

Материалите, дрехите на Милена също са свързани с природата. Тревни, клони, плодове се струпват, преплитат се в десена на тъканите, а цветният текстил в черно, бордо и розово функционира ту като вечерно облекло, ту като стенен гоблен. Остава ми само да предполагам, че както цветовете, така и използваните мотиви са част от българската традиция в облеклото. Текстилт се проявява и като приложна материя, и като символ, чието съдържание и функции очароват еднакво. Двете млади художнички живеят сред нас; и като българки, и като унгарки, те са европейски творци. Създавайки една надхвърлила граници и култури, съхраняваща-утвърждаваща и непрекъснато променяща се връзка между народи и идентичности. Те ни карат да пожелаем поне за миг и ние да бъдем българци.

Будапеща, 24 февруари 2004 г.
Салон Каринти

cialista ország művészeti menekülőpályája, melybe a politika kevésbé tudott beleszólni.

Ebből a kis antológiából kiderülhet, mit tudunk, s mennyi mindent nem Bulgáriáról, de azt is jelzi a felsorolás, hogy érdemes bolgárnak lenni.

No és itt van hát Zsenja Bozukova és Milena Vladimirova, jelen ünnepünk két valódi bol-

gár főhőse, a festő és az iparművész.

Zsenja egy multiszakrális utazás képeit hozta elénk, a kettős lélek vándorlását. A jóból s rosszból összegyúrt anyag, azaz az Ember életének pikareszk regényét festi. A Hegyre kívánczó kétpólusú hős a tengereket, völgyeket járja. Zsenja ikonból és magyar tájból, bolgár fényszínekből és távol-keleti ecsetrajzokból építi össze szimbolikus tartalmú festményeit. Képeinek felülete, színvilága épp úgy idézi a rilai kolostorok hangulatát, mint az európai iskolás magyar festészet legjobb hagyományait. A természet azonban képein főszereplővé lép elő, amint a felület anyagot, formát rejt. Faktúrák, foltok tájakat, vizeket, dombokat idéznek. Egy természetközeli festő erős asszociációs és absztrakciós képességeit mutatják fel e munkák.

Milena anyagai, ruhái éppígy természeti kötődésűek. Füvek, ágak, termések gomolyognak, gabalyodnak az anyag mintázataként, s a fekete, bordó, rózsás színvilágú textíliák hol elegáns esti viseletként, hol faliképként funkcionálnak. Csak sejtem, hogy e színek a bolgár öltözködési tradíciókban éppígy fellelhetők, akár a használt motívumok. Textil mint iparművészeti anyag és mint jelkép, mely tartalmat és funkciót egyaránt magába rejt.

E két fiatal művész köztünk él, magyarként és bolgárként egyaránt európai alkotó. Valami határokon és kultúrákon átívelő, megtartó-megőrző és folyamatosan alakuló kulturális összeköttetést teremtenek népek és identitások között. Kedvet csinálnak nekünk, hogy egy pillanatra mi magunk is bolgárrá váljunk. Ehhez és a szép kiállításához kívánok sok sikert az alkotóknak és közönségüknek.

Budapest, 2004 február 24.
Karinthy Szalon

ХЕМУС HAEMUS

Списание за обществен живот и култура	Társadalmi és kulturális folyóirat
Основано от	Alapította
Дружеството на българите	1991-ben
в Унгария през 1991 г.	a Magyarországi Bolgárok Egyesülete
Издание на Българското	A Bolgár Országos
републиканско самоуправление	Önkormányzat kiadványa
Отговорен издател: Данчо Мусев	Felelős kiadó: Muszev Dancso
Списанието се издава	Megjelenik negyedévenként
с материалната подкрепа на	a Magyarországi Nemzeti
Фонд „За националните и	és Etnikai Kisebbségékért
етнически малцинства в Унгария“	Közalapítvány támogatásával
Светла Къосева: главен редактор	Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Росен Русев: художествен редактор	Ruszev Roszen képszerkesztő
Редакционна колегия:	Szerkesztőbizottság:
Андреа Генат, Ася Събева-Юричкаи,	Csikhelyi Lenke, Doncsev Toso,
Габриела Хаджикостова,	Genát Andrea, Hadzsikosztova Gabriella,
Дьорд Сонди, Иван Русков,	Juricskayné Szabeva Aszja,
Кристина Менхарт, Ленке Чикхеи,	Menyhárt Krisztina, Szimeonova Rajna,
Райна Симеонова,	Ruszkov Ivan, Szondi György,
Светослав Стойчев, Тошо Дончев	Sztojcszev Szvetoszlav
Печатница: Globe Print	Nyomda: Globe Print
Адрес на редакцията:	A szerkesztőség címe:
1097 Будапеща, ул. „Лоняи“ №41.	1097 Budapest, Lónyay u. 41
Тел.: 216-0197	tel.: 216-4210
Цена на броя: 500 форинта.	Egy szám ára: 500 Ft
Годишен абонамент: 2000 форинта	Előfizetés egy évre: 2000 Ft
ISSN 1216-2590	ISSN 1216-2590